

Любомир Винар

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО
ГЕНЕЗА Й ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

*Історикам-спадкоємцям
історіографічної спадщини
М. Грушевського
і будівничим грушевськознавства
присвячується*

Автор

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION
THE O. OL'ZYCH FOUNDATION
HRUSHEVS'KYI INTERNATIONAL SOCIETY

SERIES: HRUSHEVSKIANA
VOLUME 5

Lubomyr Wynar
HRUSHEVS'KYI STUDIES
ORIGINS AND HISTORICAL DEVELOPMENT

1998

Kyiv—L'viv—Paris—New York—Toronto

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
ФУНДАЦІЯ ІМ. О. ОЛЬЖИЧА
МІЖНАРОДНЕ ТОВАРИСТВО ІМ. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

СЕРІЯ: ГРУШЕВСЬКІЯНА
ТОМ 5

Любомир Винар
ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО
ГЕНЕЗА Й ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

1998

Київ—Львів—Париж—Нью-Йорк—Торонто

Статті і матеріали, які увійшли до цієї книжки, наświetлюють головно розвиток і структуру науки грушевськознавства. Любомир Винар, голова Українського Історичного Товариства і редактор ж. «Український Історик», відомий як видатний дослідник М. Грушевського і його доби. Деякі матеріали вже друкувалися в 1990-х рр. в ж. «Український Історик». Книжка містить також статті проф. Миколи Ковальського і канд. іст. наук Ігоря Гирича про Любомира Винара та першу обширну бібліографію «Грушевськіяна» Любомира Винара: бібліографічний довідник мгр. Світлани Чолган.

Передрук статей і матеріалів дозволений лише за згодою автора, Українського Історичного Товариства і Фондації ім. О. Ольжича в Києві.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the author.

На титульній сторінці — медаля Михайла Грушевського (графік Яніс Струпуліс), яка щорічно надається Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові визначним діячам науки і культури.

Винар Любомир

В48 Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. Серія: Грушевськіяна, том 5.— Київ: Українське Історичне Товариство; Міжнародне товариство ім. М. Грушевського; Видавництво імені Олени Теліги.— 1998.— 216 с.

ISBN 966-7018-31-8

ББК 63.3(4УКР)6-8

© Любомир Винар, 1998
© Українське Історичне Товариство (УІТ), 1998
© Фондація ім. О. Ольжича, 1998
© Упорядкування Ігоря Гирича, 1998

ISBN 966-7018-31-8

ВСТУПНЕ СЛОВО

Професор Любомир Винар, починаючи від 1966 року, в якому відзначено 100-ліття від дня народження Михайла Грушевського, систематично розбудовує грушевськознавство як міждисциплінарну науку, що займається всебічним науковим вивченням Михайла Грушевського і його доби.

У 1997 році історики і наукові установи в Україні й діаспорі відзначили 65-ліття Любомира Винара, основника Українського Історичного Товариства, журналу «Український Історик» і серійного видання «Грушевськіяна», що його започаткував історик у 1974 році. Ювілят є видатним істориком і організатором українського наукового життя. З ним єднали мене дружні зв'язки ще зі студентських часів. Я залишився в Європі, але ні простір, ні час не відчужили нас. Я не переставав отримувати від свого доброго друга, який виїхав до Америки, нові й нові публікації. Також часто він надсилав проф. В. Кубійовичеві і мені науково-видавничі проекти, що стосувалися до Наукового Товариства ім. Шевченка та інших наукових установ. При розгляді життя і діяльності Любомира Винара відчувається його надзвичайна працьовитість та ідеалізм у науковій і суспільно-громадській праці. Крім науково-дослідної праці, він є здібним організатором наукової діяльності на українських і міжнародних наукових форумах (засновник українських і американських наукових установ, журналів, видатний організатор наукових конференцій в Америці, Європі, Канаді, а тепер в Україні). Великі досягнення Ювілята в гармонійнім поєднанні дослідів, організації наукового життя і науково-видавничої діяльності.

У «Ювілейному привіті» Президія УІТ вітала Любомира Винара як будівничого української національної культури і вченого широкого діпазону, автора численних праць з історії української культури, історіографії, історії української козаччини, джерелознавства, бібліографії і етнічних досліджень. У привіті об'єктивно стверджено, що

«Ім'я професора Л. Винара назавжди пов'язане з дослідженням життя і творчості найвидатнішого українського історика і будівничого Нової України — Михайла Грушевського. Ювілят започаткував нову українознавчу науку — грушевськознавство, що сьогодні розвивається спільними силами науковців в Україні і діаспорі. Він присвятив понад 35 років дослідям М. Грушевського і його доби»¹.

¹ «Ювілейний привіт». *Український Історик*, 1997, т. 34, ч. 1—4, с. 44.

Докладніше про дослідження і науково-організаційну працю Л. Винара у нашій статті «Любомир Винар — провідний історик і організатор українського наукового життя у діаспорі (3 нагоди 65-ліття)». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 14, 5 квітня 1997 р.

Ця оцінка справедлива і повністю сходиться з думками одного з найвидатніших істориків другої половини ХХ століття проф. Олександра Оглоблина, який у своєму останньому листі до Академічного Комітету для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського писав:

«Ім'я великого українського історика, державного діяча, президента Української Народньої Республіки має велике значення не лише для нас, українців, але й для цілого культурного світу. Ініціатива Українського Історичного Товариства перевести міжнародне відзначення цього славного ювілею заслуговує на повне признання. При цій нагоді я хотів би згадати про великий вклад проф. Любомира Винара, голови УІТ, який присвятив багатолітні наукові студії життю, діяльності і творчості Михайла Сергійовича Грушевського. Вони поклали міцний початок науці грушевськознавства»².

Олександр Петрович, б. професор Любомира Винара, а опісля один з найближчих співробітників «Українського Історика» і перший президент Українського Історичного Товариства, був найавторитетнішим знавцем творчості і наукової діяльності Ювілята. Вони спільно розбудовували українську історичну науку на Заході і були близькими співробітниками.

Великий вклад Любомира Винара в українську історичну науку і грушевськознавство підкреслюють сучасні видатні українські історики Михайло Брайчевський, Ярослав Дашкевич, Ярослав Ісаєвич, Олександр Баран, Олександр Домбровський, Микола Ковальський та ін. Як основник і довголітній редактор «Українського Історика» Любомир Винар продовжував традиції української наукової історіографії і безпосередньо причинився до її розвитку, без огляду на винятково важкі обставини еміграційно-діаспорного життя.

Президія УІТ вирішила видати з нагоди ювілейного року проф. Любомира Винара його найновішу працю «Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток». Історик не бажав жодних ювілейних відзначень або видань з нагоди 65-ліття його життя й динамічної діяльності. Проте це найменше, що ми могли зробити, щоб відзначити тривалий вклад і повну самопосвяту Любомира Винара для розвитку української історичної науки і грушевськознавства. Йдеться про тривалі досягнення нашого історика³. Саме тому Наукова Рада Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові надала в 1994 році проф. Л. Винареві «Диплом лауреата медалі Михайла Грушевського» за його «особистий внесок у дослідження проблем історії України, видавничу та редакторську діяльність», зокрема за його дослідження і вивчення життя і творчості Михайла Грушевського. Знаємо, що в Києві постав спеціальний Комітет, у який увійшли видатні науковці з України і інших країн і який готує окремий збірник, присвячений історикові. Бажаємо, щоб це видання швидко появилася. В Україні відносно мало знають про наукову і творчу

² Оглоблин Олександр. «Привіт». *Український Історик*, 1991, т. 27, ч. 1–2, с. 221.

³ Заходами Львівської Наукової Бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України появилася видання Любомир Винар. *Бібліографічний покажчик (1950–1997)*. Львів, 1998, 350 с., до якого включено майже усі друковані праці історика й інші бібліографічні матеріали.

діяльність Любомира Винара, і тому вихід збірника заповнить поважну прогалину в українській історіографії.

Праця «Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток», що виходить у відновленій серії «Грушевськіяна», дає підсумки довголітніх студій історика, присвячених Михайлові Грушевському і його добі й одночасно подає теоретичні, методологічні, джерелознавчі, історіографічні і бібліографічні основи цієї нової дисципліни. Монографія оснований на джерелах і літературі, а також довголітніх дослідженнях провідного історика доби Грушевського. Це винятково важлива праця в українській науковій літературі, що заслуговує на увагу істориків, соціологів, літературознавців, бібліографів і інших учених. У цей том «Грушевськіяни» включено також нарис Любомира Винара «Моя праця на полі грушевськознавства», що є доповненою і поширеною версією його ранішої автобіографічної статті «Як я став грушевськознавцем», що появилася у його праці «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації» (Київ, 1995). Цей автобіографічний нарис винятково важливий для зрозуміння «творчої лабораторії» основника наукового грушевськознавства. В ньому подано щирі і безпосередні спостереження автора про успіхи і неуспіхи у розбудові грушевськознавства. На її основі дослідники краще і повніше зрозуміють провідні ідеї творчості і багатовимірні аспекти науково-організаційної діяльності Любомира Винара в його довголітньому змаганні за введення грушевськознавства як наукової дисципліни. На окрему увагу заслуговує перша обширна бібліографія «Грушевськіяни» Любомира Винара, опрацьована Світланою Чолган, магістром бібліотечних наук і старшим науковим співробітником Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США. Цей фахово опрацьований довідник є найкращим показником грушевськознавчої творчості Любомира Винара, а також подає вибрану бібліографію праць про історика. Статті проф. Миколи Ковальського, голови Осередку УІТ в Острозі і проректора Острозької Академії, про внесок професора Л. Винара в опрацювання проблеми «Наукова історична школа» є важливими для зрозуміння істориком генези і розвитку історичної школи Грушевського в Львові і Києві. Стаття історика-грушевськознавця Ігоря Гирича «Професор Л. Винар і сучасне грушевськознавство» подає об'єктивну аналізу наукової діяльності Л. Винара. Матеріали, подані у розділі «Документація», включають важливі документи (резолуції, інформативний матеріал про наукові конференції, привіти тощо), що вказують на систематичний розвиток грушевськознавства. Іменний покажчик заключає цей том відродженої серії «Грушевськіяна», що появляється з нагоди 65-ліття народження видатного історика і грушевськознавця. Ми віримо, що ця серія буде дальше розвиватися і заповнить поважну прогалину в українській науковій літературі.

На закінчення нашого короткого вступного слова треба згадати, що в 1997 році Любомир Винар заснував і став редактором нового серійного видання УІТ «Епістолярні джерела грушевськознавства», в якому заплановано друкування важливих першоджерельних матеріалів до новітньої історії України. Як бачимо, Любомир Винар не спочиває «на лаврах», дальше роз-

будовує українську історичну науку, і за це належиться йому наша щира подяка.

Наше вступне слово бажаємо закінчити думками видатного вченого Михайла Брайчевського, голови Осередку УІТ в Києві, і київських істориків, які так оцінили грушевськознавчу діяльність Ювілята:

«Саме Ви, пане професоре, стали біля витоків нової дисципліни — грушевськознавства, визначивши її предмет і завдання, всебічно відтворюючи діяльність і творчу спадщину Великого Українця. Завдяки Вашій багаторічній і напруженій праці стало можливим повернення М. Грушевського в Україну з небуття. Привернувши увагу до створеної ним історіографічної схеми, яка є невід'ємною частиною української національної ідеї, Ваша діяльність сприяла усвідомленню широким загалом історичної виправданості визвольних змагань за незалежну та соборну Україну»⁴.

Думки київських істориків самозрозумілі і не потребують жодних коментарів. Професорові Любомирові Винареві бажаємо дальших тривалих здобутків у його дослідженні життя і творчості М. Грушевського і в дальшому розвитку української історичної науки і грушевськознавства.

Сьогоднішній випуск «Грушевськіяни» — це скромна сплата довгу заслуженому і невтомному будівничему української національної культури — Любомирові Винареві — основникові грушевськознавства.

*Академік Аркадій Жуковський,
Національна Академія Наук України*

⁴ Михайло Брайчевський, Ігор Гирич, Людмила Сакада. «Ювілейний привіт». Український Історик, 1997, т. 34, ч. 1—4, с. 48.

**Любомир Винар біля могили Михайла Грушевського у Києві
на Байковому кладовищі (фото 1996 р.).**

ВІД АВТОРА

У 1974 році, з нагоди відзначення 40-ліття смерті Михайла Грушевського, ми започаткували нове серійне видання Українського Історичного Товариства — «Грушевськіяни». Головним завданням цієї нової серії було і є видавати рідкісні праці Михайла Грушевського (друковані і недруковані), окремі дослідження, присвячені вивченню його життя і творчості, й джерельні матеріали до грушевськознавства. Треба підкреслити, що в журналі «Український Історик», починаючи від 1964 року, ми систематично друкували статті, присвячені різним аспектам життя і творчості історика, архівні й інші матеріали, що причинилися до народження наукового грушевськознавства, нової історичної і українознавчої дисципліни.

У 1996 році Українське Історичне Товариство проголосило Міжнародний рік Михайла Грушевського й покликало до життя Міжнародний Академічний Комітет для вшанування Михайла Грушевського з нагоди відзначення 130-ліття його народження. Спільними силами українських науковців з України і діаспори проведено численні наукові конференції в Києві, Нью-Йорку, Львові, Острозі, Ужгороді, Мюнхені, Торонті, Парижі й інших містах. Також видано ювілейний збірник «Михайло Грушевський: студії і матеріали» (спеціальний випуск «Українського Історика», том 33, 1996, 475 с.), а в 1997 році започатковано нове серійне видання УІТ — «Епістолярні джерела грушевськознавства», що значно поширюють джерельну основу всебічного вивчення Михайла Грушевського і його доби.

У 1998 році відзначаємо 100-ліття появи першого тому монументальної праці історика «Історія України-Руси». Президія УІТ вирішила відновити видання окремих випусків «Грушевськіяни» у співпраці з іншими установами.

У цьому випуску (т. 5) друкується моя праця «Вступ до науки грушевськознавства» й інші матеріали, що охоплюють різні аспекти даної дисципліни. Ця праця була друкована два роки тому в «Українському Історик» і присвячена дослідженню розвитку і структури цієї дисципліни. «Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток» появляється з рамені Українського Історичного Товариства і Фондації ім. О. Ольжича у Києві при співпраці Міжнародного Товариства ім. Михайла Грушевського. Автор і видавці нового тому «Грушевськіяни» призначили дохід з цього видання на розбудову Історико-меморіального Музею Михайла Грушевського у Києві, при якому основано Бібліотеку УІТ ім. М. Грушевського. Автор цієї праці, УІТ і Фондація О. Ольжича з нагоди відновлення серійного видання «Грушевськіяни» звертаються до всіх наукових і громадських установ і шанувальників Михайла Грушевського з проханням допомогти розбудувати музейну й архівну колекцію грушевськознавства в Музеї М. Грушевського

і причинитися пожертвами одночасно до відновлення будинку М. Грушевського в Києві (вул. Паньківська, 9), в якому буде міститися Музей М. Грушевського.

Поль Буає, провідний французький славіст, вітає Грушевського з нагоди його ювілею у 1926 році як «славного історика своєї нації, духового вождя українських патріотів». Це справедлива оцінка видатного чужинця, який розумів значення Михайла Грушевського в слов'янській і світовій історії. Йдеться про М. Грушевського, одного з найвидатніших будівничих української національної культури і будівничого Нової України, який стояв на чолі української демократичної держави — Української Народньої Республіки в 1918 році.

Сплатімо борг вдячності Великому Українцеві і спільними силами допоможемо розбудувати Музей М. Грушевського в Києві. Це наш національний обов'язок, і я вірю, що Президент України і Уряд Української Держави допоможуть утривалити пам'ять Великого Сина України — Михайла Сергійовича Грушевського.

Ми віримо, що українська нація сповнить свій обов'язок супроти Михайла Грушевського, який все своє життя присвятив Україні і її боротьбі за самостійність, відтворенню правдивої історичної метрики українського народу і багатомірному навітленню його історичного розвитку і реалізації державного постуляту української нації в 1918 році.

Почуваюся до милого обов'язку зложити щирю подяку усім, хто причинився до нашого видання. Зокрема, дякуємо академікові Аркадію Жуковському за передмову, мгр. Світлані Чолган, старшому науковому співробітникові УВАН, за складення бібліографії «Грушевськіяни», професорові д-ру Миколі Ковальському, проректорові Острозької Академії і історикові канд. іст. наук Ігорю Гиричеві за статті з грушевськознавчою тематикою, професорам Наталії Пазуняк і Олександрові Сидоренку за їхню дружню допомогу, Фондації ім. О. Ольжича, Українському Історичному Товариству і Видавництву імені Олени Теліги за видання нового випуску «Грушевськіяни».

Антон Височко

Кент, 17 грудня 1997 р.

Розділ I

ВСТУП ДО НАУКИ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

«Суд судить предків судом потомків і потомків судом предків, так як культ предків сам собою переходить в обов'язок перед потомками».

М. Грушевський. *На порозі Нової України*. Нью-Йорк — Київ, 1992, с. 123.

«... діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згуртувалися відокремлені давні й нові сили. Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки... перестали лежати облогом або ледво примітивно обробленим полем, як було досі. В парі з науковим рухом пішов небувало доси зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільності, а вплив його відбився корисно на всім публічним життю... Коли сьогодні справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує давно давлену надію кращої будучності народу найнещасливішого з нещасних — то історія колись згадає в тім переломовім моменті ім'я Михайла Грушевського...»

В. Гнатюк, С. Томашівський, Іван Франко та інші. «Передмова». *Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському...* Львів, 1906, с. VII—VIII.

ВСТУП

130 років відділяє нас від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського, який своєю діяльністю створив цілу епоху в культурному і суспільно-політичному розвитку української нації. Він унікальна постать у світовій і українській історіографії. До сьогоднішнього дня важко зрозуміти багатомірну діяльність і творчість історика, що охоплювала усі головні ділянки наукового українознавства, зокрема історії, і випростила українську історіографію як інтегральну частину світової історичної науки на міжнародний науковий форум. Рівночасно Михайло Сергійович — головний будівничий української державности в ХХ столітті, що відродилася в 1917—1918 роках як Українська Народня Республіка. Відзначення 130-ліття з дня народження Грушевського випадає на час, коли українська нація в 1996

році відзначає п'ятиліття незалежності України, прийняття Конституції Української Держави і впровадження в обіг власної української грошової одиниці гривні¹. Всі ці історичні події безпосередньо або посередньо в'яжуться з діяльністю і творчістю Грушевського. Саме тому Українська Держава на п'ятому році відновленої незалежності вшанувала М. Грушевського як державотворця України і пов'язала це з традицією Української Народньої Республіки з 1918 і пізніших років. Так підкреслено тяглість українського історичного процесу, що характеризував національну схему історії України Михайла Грушевського. На нашу думку — це найкращий і тривалий ювілейний подарунок народникові і державникові Грушевському, який все своє життя, труд і творчість віддав українському народові у всіх вимірах його історичного життя.

У 1996 році відзначаємо одночасно постання науки грушевськознавства, що «народилася» завдяки Українському Історичному Товариству в 1966 році поза межами України при нагоді відзначення 100-літнього ювілею народження історика. Аж у 1990/91 роках, після розпаду «імперії зла», грушевськознавство «прищепилося» в Україні і сьогодні розбудовується спільними силами грушевськознавців з України і діаспори. Ця конструктивна співпраця українських істориків та інших науковців дає нам велику сатисфакцію, задоволення й надію на дальший динамічний розвиток цієї важливої українськознавчої дисципліни в Україні і поза її межами.

Завданням нашої статті є коротко наświetлити такі аспекти грушевськознавства, що пов'язані і творять головні складові цієї науки:

1. Історичний розвиток і сучасний стан грушевськознавства.
2. Структура, методологія і зміст грушевськознавства.
3. Бібліографічна і джерельна основа грушевськознавства.
4. Сучасні завдання грушевськознавців.

Без розбудови грушевськознавства як окремої академічної дисципліни

¹ Важливо підкреслити, що українська гривня повністю віддзеркалює історичну схему М. Грушевського з наголошенням тягlosti українського історичного процесу. Українську княжу середньовічну державу на гривнях репрезентують зображення князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Гетьмани Богдан Хмельницький і Іван Мазепа віддзеркалюють Козацько-гетьманську державу; українське національне відродження і модерну державність на гривнях репрезентують Іван Франко, Михайло Грушевський і Тарас Шевченко.

У статті з 1918 року «Про монетну українську одиницю» Грушевський писав: «Як же назвати нашу нову українську одиницю? У нас була тільки одна наша власна, історична, державна монетна система — це рахунок на «гривни»... їй годиться бути нашою монетною одиницею. Була вона одиницею за нашої старої держави — нехай буде і за нової». М. Грушевський. *На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали*. Редакція Любомира Винара. Нью-Йорк, — Київ, 1992, с. 94, 97.

немислимий систематичний підхід і наукове вивчення багатовимірної творчості і діяльності Михайла Грушевського².

РОЗВИТОК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА: КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Грушевськознавство — це окрема міждисциплінарна наука, що займається систематичним вивченням життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського, а також вивчає дослідження, присвячені М. Грушевському і його добі. Беручи до уваги міждисциплінарний характер грушевськознавства, метода дослідження його життя і творчості є також міждисциплінарна з наголошенням історичної наукової методології. В порівнянні з шевченкознавством і франккознавством наука грушевськознавства появилась доволі пізно поза межами України.

Оснування ж. «Український Історик» (УІ, 1963) і постановня Українського Історичного Товариства (УІТ, 1965) безпосередньо причинилися до створення науково-організаційної основи науки грушевськознавства з її методологією, історіографією, відповідною джерельною і бібліографічною основою й певною теоретичною базою. Тут у першу чергу йдеться про історичну методологію наукового досліду і джерелознавчу основу грушевськознавства. Саму концепцію і назву грушевськознавства ми впровадили в наукову літературу в 1964—1965 роках³. Ця назва прийнялася в сучасній історичній літературі в Україні. Ми зауважили, що деякі науковці в Україні уживають концепцію «вітчизняного грушевськознавства» і «вітчизняних істориків»⁴. На нашу думку, цей термін уживався в радянській історіографії і віддзеркалював комуністичну партійну концепцію-гіпотезу «спільної вітчизни ССРСР» із своїм центром у Москві. Вживання термінів «українська історична наука», «українські історики-грушевськознавці», «грушевськознавство» є правильні, і прикметник «вітчизняний» є даниною минулого і не відповідає сьогоднішній українській національній історіографії і науці грушевсь-

² Питання грушевськознавства автор цих рядків обговорював у статтях «Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського». *Український Історик*, 1984, т. XXI; Любомир Винар, «Думки про грушевськознавство»; *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 р. Львів, 1995, с. 5—17.

³ Докладніше в моєму короткому нарисі «Як я став грушевськознавцем», Любомир Винар, *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. К., 1995, с. 8—16. Історик Ігор Гирич об'єктивно підкреслив, що в тому часі ми уважали, що «грушевськознавство мусить об'єднати зусилля істориків, літературознавців, архівістів, політологів, філософів для всебічного розкриття різних сторінок діяльності визначної постаті новітньої України» — Ігор Гирич, «Засновник грушевськознавства», цит. пр., с. 21—22.

⁴ Р. Пиріг, «Актуальні питання сучасного вітчизняного грушевськознавства». *Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Історична наука на порозі XXI століття: підсумки і перспективи»*. Харків, 1995, с. 331—335; «Вітчизняне грушевськознавство: проблеми становлення». *Урядовий кур'єр*, ч. 183—184, 28 вересня 1996 року.

кознавства⁵. Історичний розвиток, дисциплінарна структура, методологія і термінологія грушевськознавства є одним з важливих показників росту і сучасного стану цієї дисципліни.

Для кращого зрозуміння сучасного стану грушевськознавства в Україні і на Заході треба бодай коротко обговорити його розвиток і встановити певну періодизацію досліджень (родинне життя, наукова і політична діяльність, творчість М. Грушевського). Ці ділянки грушевськознавства слід досліджувати в контексті загального культурно-наукового і суспільно-політичного історичного процесу української нації під кінець XIX і в XX столітті.

У розвитку грушевськознавства можна виділити декілька окремих періодів, які мають безпосереднє відношення до *наукового* і *ненаукового* вивчення діяльності Грушевського. Під науковим грушевськознавством розуміємо досліди, основані на науковій методології у протизвагу «ненауковому грушевськознавству», яке часто в'яжеться з публіцистичною або партійною інтерпретацією його діяльності і творчості, що не бере до уваги вимог наукової методології. Можливо, що дослідження Грушевського і його доби в комуністичній Україні є добрим прикладом ненаукового підходу до вивчення діяльності історика. Це добре розуміють дослідники в Україні, які об'єктивно пишуть, що «під час тоталітарного режиму було спотворено і вилучено з історії України не лише всю творчу спадщину М. С. Грушевського, а й фальсифіковано історію створення Української Академії Наук»⁶. Додамо, що в часах партійної радянської історіографії сфальсифіковано не лише діяльність і творчість Грушевського, але також усі періоди української історії. Це і є вислід ненаукового партійно-ідеологічного підходу до вивчення історичних явищ і подій. Ще до 1990 року партійні історики-борзописці фальсифікували історіографічні і історіософічні концепції «буржуазного націоналіста» Грушевського. Тим не менше цей період партійної комуністичної історіографії треба глибинно вивчити і зробити певні висновки.

У розвитку грушевськознавства можна виділити декілька окремих періодів, зокрема в історіографії, що мали вплив на оснований наукового шевченкознавства в 1960-х роках.

⁵ Для порівняння згадаємо терміни «російський історик», «російська історична наука», «польська історіографія», «американська історична наука» і т. п. Ці концепції віддзеркалюють наукову історіографію окремих народів. Віримо, що в Україні прикметник «вітчизняний» історики замінять прикметником «український».

⁶ П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, *М. С. Грушевський і Academia*. Київ, 1993, с. 5—6.

Перші спроби вивчення життя і творчості М. Грушевського нотуємо ще за його життя. Цей період приблизно охоплює кінець XIX ст. і триває аж до смерті історика в 1934 році. Праці і спогади про Грушевського друкувалися доривочно в наукових виданнях (напр., «Записки НТШ», видання ВУАН), популярних журналах і газетах. Вони відносилися до різних періодів життя історика. Тут треба відмітити праці Івана Франка, Дмитра Багалія, Дмитра Дорошенка, Л. Добровольського, Івана Крип'якевича, М. Кордуби, Володимира Дорошенка, М. Андрусика та інших дослідників. Їхні праці подані у моєму виданні «Михайло Грушевський, 1866—1934. Бібліографічні джерела» (Нью-Йорк, 1984)⁷. У тому періоді в радянській Україні започатковано партійну інтерпретацію життя і творчості історика, починаючи приблизно від 1924 року. Статті А. Річицького, П. Любченка, М. Яворського і інших друкувалися у періодичних виданнях «Червоний шлях», «Життя і революція», «Більшовик України» і інших. Не можемо не згадати, що в той час Грушевський видрукував львівську і київську «Автобіографію» (1905, 1926), різні спогади і статті, які безпосередньо в'язалися з його науковою і суспільно-політичною діяльністю. Публіцистична творчість Грушевського є виїняtkово важлива у дослідженні його життя і діяльності. Беручи до уваги його багатомірну діяльність, включаючи редагування наукових і ненаукових журналів і часописів, Грушевський співпрацював з науковцями, політичними, суспільно-громадськими та іншими діячами, що віддзеркалено у виїняtkово багатій епістолярній спадщині історика. Також кожна друквана стаття або рецензія, замітка за час його життя становить першоджерельний матеріал у вивченні феномену Грушевського в історії України. У цьому періоді також з'явилися дві бібліографії, які є до сьогоднішнього часу найповнішими реєстрами праць Грушевського від 1888 до 1928 року включно⁸. У зв'язку з політичною діяльністю Грушевського, зокрема його головування в Українській Центральній Раді, починає в тому періоді появлятися полемічна література, зокрема публіцистичні статті, в яких автори впадали в дві скрайності — одні «забронзовували» Грушевського як найвидатнішого українського державного діяча, інші уважали його «антидержавником», який спричинився до упадку Української Народньої Республіки. Ця полемічна література до сьогодні не є задовільно вивчена.

⁷ Lubomyr R. Wynar. *Mykhailo Hrushevs'kyi 1866—1934, Bibliographic Sources*. New York—Munich—Toronto, 1985, p. 173—197.

⁸ Іван Ем. Левицький, Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського. *Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському... (1894—1904)*. Львів, 1906, с. 1—64; Д. Балака і другі, *Матеріали до бібліографії друкваних праць академіка Грушевського за 1905—1928 рр. Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського...* Київ, 1929, т. III, 104 с.

Ці дві основні бібліографії Українське Історичне Товариство перевидало в 1985 році.

В українській історіографії у зв'язку із появою т. зв. державницької школи (С. Томашівський, В. Липинський, Д. Дорошенко і інші) започатковано переоцінку історіософічних і історичних концепцій Грушевського⁹, що у значній мірі віддзеркалювала гетьманську ідеологію. Отже, як бачимо, цей період був винятково багатий на писання про Грушевського в історіографії і публіцистиці, але він не вирізнявся систематично-науковим підходом до вивчення його життя і творчості. Його характеризує доривочність, ідеологізація дослідження, а часто спрощення досліду його політичної діяльності.

В роках 1935 до 1939 були певні спроби започаткувати науку грушевськознавства. На увазі маємо спроби Івана Крип'якевича з рамені львівського НТШ підготувати до друку науковий збірник, присвячений Грушевському (див. *Хроніка НТШ*, ч. 72, 1935, с. 9). Беручи до уваги, що він був найвизначнішим членом і головою НТШ, ця ініціатива мала вигляди на реалізацію. Проте цей збірник не появився з огляду на вибух польсько-німецької війни 1939 року. В той час даліше появляються випадкові статті істориків і публіцистів про Грушевського, часто мотивовані ідеологічними засадами поодиноких авторів. Це були радше причинки до грушевськознавства, а не систематичні наукові дослідження. Також тоді появляються нечисленні чужомовні видання про Грушевського. Тут треба згадати працю чеського вченого Я. Бідла «Михайло Грушевський» (Прага, 1934) і невеликий німецькомовний збірник «Проф. Михайло Грушевський: життя і діяльність» (Берлін, 1935) і інші¹⁰.

Окрему увагу треба звернути на статті, присвячені М. Грушевському в советській українській історіографії, починаючи від кінця 1920-х років до приблизно 1990 року. В той час партійні історики в Україні друкували різні статті про Грушевського, в яких повністю фальсифікували життя і творчість історика. Це також, в першу чергу, стосується Академії наук УРСР й Інституту історії. У цих працях Грушевського трактували як фальсифікатора історії України і «ворога українського народу». До сьогодні в Україні не маємо широкого дослідження насвітлення М. Грушевського в советській історіографії. Намагання реабілітувати М. Грушевського в період десталінізації (Шевченко Ф. П.)¹¹ не вдалося. Треба ствердити, що в советській партійній історіографії про Грушевського, його історичну школу і схему

⁹ Докладніше про Грушевського і державницьку школу в моїй монографії *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський*. Нью-Йорк, 1986, с. 33—52; Любомир Винар. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. Київ, 1995, с. 83—98.

Дмитро Дорошенко, заслужений історик і політичний опонент Грушевського, у тому часі намагався дати загальну характеристику історика як народника у нарисі *Огляд української історіографії* (Прага, 1923), с. 175—194. Інші праці подані у нашому виданні.

¹⁰ *Prof. Michael Hruschewskij sein Leben und sein Wirken*. Berlin, 1935 (Beitraege zur Ukrainekunde, Heft 3, 48 s.).

¹¹ Ф. П. Шевченко, «Чому М. Грушевський повернувся на радянську Україну». Без огляду на те, що стаття видатного історика Ф. Шевченка вкладалася в офіційну советську історіографію в 1966 році, партійні історики і партія її засудили, а автор цієї статті був переслідуваний владою.

появилось, правдоподібно, більше статей, ніж про інших політичних діячів і істориків. ЦК КПСС і советські історики створили цілу «історичну схему» з концепціями єдиної руської історії», «возз'єднання України з Росією» (Переяславська рада) і «спільної вітчизни» українців, росіян і білорусів на противагу схемі історії України М. Грушевського, яка була прийнята українською історичною (не партійною) наукою.

Важливо згадати, що навіть в 1989 році партійні історики уважали Грушевського «фальсифікатором» української історії. Для прикладу наведемо думки одного з партійних радянських істориків. Він писав:

«Схема истории Украины, разработанная Грушевским, была самым концентрированным выражением основных фальсификаторских концепций украинской буржуазно-националистической историографии... Работы Грушевского знаменовали собой тупик, в который зашла буржуазная историография в период империализма»¹².

Не думаємо, що в 1989 році В. Сарбей, автор цієї статті, зверненої проти творчості і діяльності Грушевського, був змушений партією писати такі «наукові трактати». Проте деякі історики «перевиконували норму» і напередодні розпаду «імперії зла» далі фальсифікували спадщину історика. До сьогодні вони не пояснили, чому в 1988/89 роках вони далі боролися з Грушевським і з його школою, а вже пора це зробити. Колишні партійні історики, які зводили нещадну боротьбу з «фальсифікатором історії» Грушевським і безсоромно фальшували в своїх писаннях добу Грушевського, сьогодні мають обов'язок вияснити мотиви і причину їхньої тодішньої настанови. *Цього вимагає етичний кодекс професійного історика.*

Можемо погодитися з висновками Олександра Оглоблина, що в періоді української радянської історіографії головний наступ був скерований на боротьбу з Грушевським і його школою, «щоб завдати рішучого удару... самій «отравленній теорії» Грушевського. Наслідком того було з'явлення нової советської схеми історії Східної Європи й зокрема України»¹³.

В цьому томі УІ друкуємо дослідження Ярослава Дашкевича «Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів» — це є добрий початок джерельного вивчення «радянського грушевськознавства».

Після Другої світової війни дослідження життя і творчості Грушевського на Заході (Європа, Америка, Канада) були у значній мірі занедбані. На увазі маємо Українську Вільну Академію Наук (УВАН) і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) в Європі і США та інших країнах, які нав'язували

¹² В. Г. Сарбей, *Очерки по методологии и историографии Украины*. Київ, 1989, с. 60, 62.

Цей самий історик був автором статті «До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського». *Український Історичний Журнал*, 1989, ч. 10, в якій зводив двобій з Сергієм Білоконом, який в «Літературній Україні» (21. XII. 1988) видрукував статтю в обороні творчої спадщини історика.

¹³ Олександр Оглоблин, *Думки про сучасну українську советську історіографію*. Нью-Йорк, 1963, с. 18.

до академічно-наукових традицій Грушевського. Також не досліджувано систематично творчості Грушевського на кафедрі історії ім. М. Грушевського при Гарвардському університеті, яку довгий час очолював Омелян Прицак. Щоправда, Матвій Стахів, голова НТШ в Америці, видав один том «Записок НТШ» (т. 147, 1978), присвячений 110-й роковині народження Грушевського, а О. Прицак видрукував декілька статей про Грушевського — проте це були перш за все публіцистичні, а деколи полемічні статті, які мають мало спільного з науковим вивченням творчої спадщини історика¹⁴. Можна сказати, що це занедбання вивчення Грушевського науковими установами не було випадковим. Можливо, що тут позначився вплив доволі сильної «державницької течії» в українській історіографії, що віддзеркалювала наставлення до Грушевського «державницької школи» (гетьманської) з 1920-х і 1930-х років. Проте тут не місце аналізувати цю аномалію наукових установ в діаспорі. Натомість виїняткове значення мають 1950-ті роки, в яких з приватної ініціативи перевидано «Історію України-Руси» (Нью-Йорк, Книгоспілка, 1954—1958) і «Історію Української Літератури» (Нью-Йорк, Книгоспілка, 1959—1960). За нормальних обставин ці видання повинні були видати наукові установи — НТШ або УВАН,— проте вони були зайняті іншими видавничими проектами.

Беручи до уваги фальсифікацію діяльності Грушевського в советській історіографії, а також занедбання систематичного дослідження найвидатнішого українського історика і будівничого першої української незалежної держави т. зв. «науковою діаспорою» і українознавчими науковими осередками при американських і канадських університетах, Українське Історичне Товариство і ж. «Український Історик» у 1966 році вирішило започаткувати наукове грушевськознавство. Про це знаходимо такі коментарі в сучасній українській історіографії:

«Заборона вивчення життя і творчої спадщини М. Грушевського, яка діяла в СРСР, на щастя, не означає, що таке вивчення не велося зовсім. Навпаки, воно йшло досить активно в західній історіографії, зокрема істориками української діаспори. Завдяки вченим Українського Історичного Товариства, насамперед дослідженням професора Любомира Винара, з'явилася спеціальна галузь історичної науки — грушевськознавство. За останні роки вона активно й постійно поповнюється дослідженнями вітчизняних істориків»¹⁵.

Тут треба зробити деякі уточнення. Це правда, що автор цих рядків впровадив у наукову літературу термін «грушевськознавство» і започаткував

¹⁴ Для прикладу згадаємо публіцистично-полемічну статтю Омеляна Прицака «У століття народин М. Грушевського», *Листи до приятелів*, а також декілька його публіцистичних статей у збірнику «Чому катедри українознавства на Гарварді?». Кембрідж, 1973.

¹⁵ В. Ф. Верстюк, Р. Я. Пиріг, М. С. Грушевський. *Коротка хроніка життя і діяльності*. К., 1966, с. 8. Подібно пише В. Грабовецький. *Михайло Грушевський*. Івано-Франківськ, 1991, с. 33—34.

цю науку на Заході. Проте бажаю також відзначити роль проф. Олександра Оглоблина, одного з найближчих співробітників «Українського Історика». Він був провідним істориком «державницької історіографічної школи». В 1964 році Олександр Петрович писав:

«... свій обов'язок перед українським народом, перед Україною, перед Українською Державою — й насамперед перед українською наукою Грушевський виконав. Але чи сповнили ми, сучасники й спадкоємці Грушевського, свій обов'язок визнання, пошани й вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина? Я гадаю, що ні. Ні монографій, ні розвідок поважних йому присвячених! Ні ознайомлення молодшого покоління українства з Тим, хто так прислужився українству й не тільки одного свого покоління»¹⁶.

Він, найвидатніший український історик у другій половині ХХ ст., мав повну рацію. Як основник журналу «Український Історик» я уважав, що УІТ і УІ дадуть організаційну і науково-видавничу базу грушевськознавству. Так і сталося. Діяльність УІТ в царині наукового грушевськознавства є належно задокументована¹⁷, як також роля ж. «Український Історик» в розвитку цієї міждисциплінарної науки.

Розвиток грушевськознавства, починаючи приблизно від 1966 року, можна поділити на два основні етапи, що наświetлюють генезу і ріст цієї нової українознавчої дисципліни.

Перший період науки грушевськознавства охоплює роки 1966 до 1990/91. В тому часі воно «народилося» в Америці як самостійна українознавча дисципліна. Тоді оформлювалася методологія і дисциплінарна структура грушевськознавства, начеркувалися пляни діяльності, поширювався круг дослідників-грушевськознавців. Історики мали доступ до європейських, американських і канадських архівів, у яких зберігалися деякі важливі архівні матеріали. Великим недомаганням цього періоду є неможливість користуватися архівними матеріалами в радянській Україні, що були недоступні для дослідників. Головним органом грушевськознавства став журнал «Український Історик». З дослідників, які посередньо або безпосередньо вивчали діяльність і творчість історика, згадаємо Олександра Оглоблина, Марка Антоновича, Юрія Бойка-Блохина, Ілька Борщака, Іллю Витановича, Олександра Домбровського, Михайла Ждана, Теодора Мацькова, Ігоря Каменецького, Ярослава Пеленського, Омеляна Прицака, Наталію Полон-

¹⁶ Олександр Оглоблін, «Михайло Грушевський і українське національне відродження». *Український Історик*, 1964, ч. 2—3, с. 1.

¹⁷ Олександр Домбровський, *Розвиток грушевськознавства і Українське Історичне Товариство. Михайло Грушевський. Збірник наукових праць...* Львів, 1994, с. 346—358. Любомир Винар, *Як я став грушевськознавцем, цит. пр.*, с. 9—22; Людмила Сакада. За гріхи уярмленої бранки. *Час* (Київ), ч. 26, 5 липня 1996 р. До речі, Л. Сакада виголосила на Київській Міжнародній конференції «Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин» доповідь на тему «Роля Українського Історичного Товариства у «поверненні» М. С. Грушевського в Україну» (Київ, 25 вересня 1996).

ську-Василенко, Матвія Стахова, Миколу Чубатого, Стефана Горака, Миколу Андруссяка, Івана Фізера, Олександра Шульгина, Богдана Кліда, Петра Одарченка, Аркадія Жуковського, Василя Ленцика, Петра Стерча, Івана Кедрина, Лева Биковського, Богдана Бодуровича, Володимира Дорошенка, Панаса Феденка, Володимира Кедровського, Григорія Костюка, Бориса Крупницького, Бориса Мартоса, Євгена Онацького, Олександра Сидоренка, Юрія Тищенка та інших дослідників¹⁸. Як бачимо, дослідники того періоду належали до різних генерацій науковців, до різних історіографічних напрямів. Головним критерієм оцінки грушевськознавства і дослідників є наукова, популярно-наукова і публіцистична їхня творчість. Наукові праці були фактологічного і концепційного характеру. Ми намагалися збирати матеріали від співробітників і сучасників Грушевського і опісля друкували їх в «Українському Історикі». Також на сторінках журналу появлялися передруки праць Грушевського, його автобіографічні і деякі архівні матеріали. В тому часі, головню за ініціативою УІТ і інших установ, відбуто цілий ряд наукових конференцій, присвячених Грушевському на українському і американському наукових форумах — це значно скріпило організаційну базу грушевськознавства, як також було сприятливим для приєднання неукраїнських науковців.

Недавно появилася збірна праця «М. С. Грушевський і Academia», в якій автори намагаються в грушевськознавстві вирізнити дві течії: 1) напрямок «позитивної синтети усієї діяльності Грушевського» і 2) напрямок «позитивістської об'єктивізації». До першого включено Л. Винара і О. Оглоблина, до другого — Н. Полонську-Василенко, О. Пріцака і Б. Крупницького¹⁹. Ми вже писали, що такий поділ штучний і не відповідає дійсному розв'язку грушевськознавства на Заході²⁰. В той час були представники державницької школи і синтетичної національної школи української історіографії, до якої зачислює себе автор цих рядків. Нашим головним критерієм була наукова методологія досліджень, що відділяло наукове грушевськознавство від публіцистичного. Звичайно, у деяких працях знаходимо гіпотези з ідеологічними наставленнями дослідників — але це нічого не має спільного із вищезгаданю клясифікацією двох напрямів у грушевськознавстві.

¹⁸ Список їхніх грушевськознавчих праць подано в нашій «Бібліографії праць про М. Грушевського». *Український Історик*, 1984, т. XXI, ч. 1—4, с. 294—319.

¹⁹ П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, *цит. пр.*, с. 12—16.

²⁰ *Український Історик*, 1994, т. XXXI, с. 327—328. Автори, правдоподібно, не мали доступу до архівних матеріалів УІТ, в яких докладно з'ясовано генезу і розвиток грушевськознавства в тому часі.

Найновіший період наукового грушевськознавства починається в 1990/91 роках, і він в'яжеться з початком відродження української національної історіографії в Україні. Важливо згадати, що УІТ проголосило на Першому Конгресі Міжнародної Асоціації Україністів (МАУ, Київ, 1990) Міжнародний рік Грушевського і ці резолюції учасники Конгресу прийняли через аклямацію. Вже наступного року відбуто у Львові з рамені НТШ у Львові, УІТ і Республіканської асоціації україністів (Київ) першу міжнародню конференцію «Михайло Грушевський — визначний український вчений, державний діяч, громадянин». Це було дійсне міжнародне і всеукраїнське відзначення 125-ліття з дня народження Грушевського, що в ньому взяли участь науковці з України і діаспори. Так започаткувався новий етап сучасного наукового грушевськознавства, що є природним продовженням попереднього. Важливо згадати, що ще до того часу в 1988—89 роках Ярослав Дашкевич, Сергій Білокінь та інші виступали на конференціях і друкували статті про Грушевського, намагаючися виказати фальшиву інтерпретацію Грушевського партійною історіографією. Рівночасно нав'язуються тісні вузли співпраці між Українським Історичним Товариством, яке оснувало свої осередки в Києві, Львові, Острозі, Дніпропетровську і Ужгороді, з українськими науковими установами, зокрема Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститутом історії України НАН України, Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові і іншими установами. Також УІТ започаткувало співпрацю з Київським державним університетом ім. Т. Шевченка, Львівським університетом ім. І. Франка, університетом «Кієво-Могилянської Академії», відновленою Острозькою Академією, Дніпропетровським університетом, Ужгородським університетом та іншими. Ця співпраця між установами зблизила грушевськознавців з України з грушевськознавцями з діаспори — і це дало виїняткові позитивні висліди. На увазі маємо спільне влаштування конференцій заходами наукових установ в Україні і УІТ (Київ, Львів, Острого, Ужгород і інші міста). Одночасно грушевськознавство, яке постало поза межами України, знаходить своє природне продовження на українських землях. Інакше і не могло бути. В Україні розбудовуються кадри нових грушевськознавців, які репрезентують різні генерації істориків і включають молоде покоління дослідників, а також бувших партійних істориків, які, починаючи приблизно з 1990 року, включилися в розбудову української національної історіографії. З грушевськознавців в Україні згадаємо Ярослава Дашкевича, Ігоря Гирича, Галину Бурлаку, Івана Бутича, Ярослава Ісаєвича, Миколу Жулинського, Івана Дзюбу, Павла Соханя, Григорія Логвина, Василя Ульяновського, Віктора Зарубу, Леоніда Зашкільника, Р. Я. Пирого, С. М. Кіржаєва, Ярослава Грицака, Юрія Шаповала, В. Пристайка, О. Л. Копиленка, С. Білоконя, В. Смолія, Я. Дзиру, М. Брайчевського, О. Музичук, Г. Сварник, В. Сергійчука, О. Купчинського, Є. Пшеничного, Л. Решодька, Я. Малика, І. Вербу, С. Панькову, А. Шацьку і інших. За нашими приблизними підрахунками, біля 30 науковців займається глибинним вивченням життя і творчості Грушевського в Україні. В новому періоді

грушевськознавства треба підкреслити тематичне поширення дослідів, що базуються на нових архівних джерелах, і це значно поширює джерельну основу грушевськознавства²¹.

Видання неопублікованих творів Грушевського, зокрема його автобіографічних матеріалів і споминів, дає нам змогу наново насвітлити окремі періоди життя і діяльності Грушевського²². Також перевидання «Історії України-Руси» (редакційну колегію очолює П. Сохань) і «Історію української літератури» М. Грушевського, включно із її шостим томом²³ — виїняткові важливі для наукових досліджень творчості історика. На сторінках журналів «Архіви України», «Український Історик», «Археографічний збірник», «Записки НТШ», «УІЖ», «Старожитності», «Київська старовина» і інших дру-

²¹ Ці архівні матеріали друкуються в різних серійних виданнях в Україні і в «Українському Історикі». Треба з вдволенням відноувати появу довідників до архівних фондів. Для прикладу див. С. М. Кіржаєв, *Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР*. Київ, 1991; Ігор Гирич, *Епістолярна спадщина Михайла Грушевського* (Показчик до фонду ч. 1235 ЦДІА України у м. Києві). Київ, 1996. Обговорення архівних матеріалів також знаходимо у вже згаданій праці П. С. Соханя і других. *М. С. Грушевський і Academia*. Київ, 1993; Р. Я. Пиріг, *Життя Михайла Грушевського*. Останнє десятиліття. К., 1993; Володимир Пристайко, Юрій Шаповал, *Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД*. Київ, 1996. До речі, ця праця містить досі невідомі архівні матеріали про М. Грушевського і його співробітників з архівів ГПУ—НКВД.

²² Тут треба згадати такі публікації: Михайло Грушевський, «Спомини», публікація С. Білоконя. Київ, 1988, ч. 9—12; 1989, ч. 9—12; Михайло Грушевський, *Щоденники (1883—1893)*, *Київська старовина*, 1993, ч. 3—4, публікація Леоніда Зашкільняка; «Щоденники М. С. Грушевського», публікація і коментарі Ігоря Гирича. *Київська старовина*, 1995, ч. 1. На окрему увагу заслуговує ще неопублікований «Щоденник» Сергія Єфремова (Інститут архівознавства ЦБУ АН України, Фонд 252). Це видання готується до друку. Також опубліковано «Із щоденника М. П. Василенка», *Вісник АН УРСР*, 1991, ч. 2, спогади гетьмана П. Скоропадського, акад. І. Вернадського і інших сучасників Грушевського. Всі ці матеріали значно поширюють джерельну основу грушевськознавства. Проте їх треба уживати критично і на основі історичної методології визначити їхню правдомовність. На увазі маємо т. зв. «внутрішню критику» історичних джерел.

²³ Михайло Грушевський, *Історія української літератури*. Київ, 1995, т. VI. Це видання підготував до друку Олекса Мишанич. На превеликий жаль, передмова головного редактора О. Пріцака виїнярково «куца» (одна сторінка) і не дає потрібного впровадження до цього досі невідомого тому історії літератури.

куються нові архівні матеріали й нові дослідження, присвячені життю і творчості Грушевського. Також появляються у цей час наукові збірники, в яких співпрацюють грушевськознавці з України і «наукової діаспори»²⁴. На превеликий жаль, з огляду на кризову фінансову ситуацію в Україні, починаючи приблизно від 1994 року, цей бистрий розвиток науки сповільнюється, і багато запланованих науково-видавничих проєктів не зреалізовано.

У 1996 році постали два центральних комітети для відзначення 130-ліття з дня народження М. Грушевського — «Міжнародний академічний комітет для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського»²⁵ і «Оргкомітет з підготовки та відзначення 130-річчя з дня народження М. С. Грушевського». Перший діє при Президії УІТ, другий постав з доручення Президента Леоніда Кучми (Указ ч. 1085, 22. XI.1995)²⁶. Важливо підкреслити, що ці два комітети між собою співпрацюють і спільно влаштовують конференції в Україні і діаспорі при співпраці наукових і громадських установ. Це ще раз свідчить, що грушевськознавство розвивається спільними силами наукових установ і науковців з України і діаспори. Отже, є надії, що кризовий стан промине і наука грушевськознавства буде систематично розвиватися. Отож автор цих рядків є оптимістом.

²⁴ Тут згадаємо такі видання: *Михайло Грушевський: діяльність і творча спадщина*. Редактор Любомир Винар, Нью-Йорк—К., 1991—1992, 451 с. (Це окремий ювілейний том «Українського Історика» (ч.110—111, т. 28/29); *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвячений 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. Львів, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське Історичне Товариство, 1994, 487 с. Редактор збірника Олег Купчинський; *Михайло Грушевський і Західня Україна*. Доповіді і повідомлення наукової конференції (Львів, 26—28 жовтня 1994 р.). Львів, Львівський державний університет ім. І. Франка, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, Відділення історії, філософії і права НАН України, Товариство Просвіта, 1995, 350 с.; *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 р. Нью-Йорк—Львів: Українське Історичне Товариство, Львівське відділення української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інститут досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, 1995, 256 с. Редактори: Ярослав Дашкевич, Ярослав Грицак.

З популярних видань слід відмітити збірник *Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*. Київ, Веселка, 1992, 548 с. Редактор А. П. Демиденко, післямова Ф. П. Шевченка.

²⁵ Міжнародний комітет діє в Україні, Німеччині, Франції, Польщі, Канаді, Америці і Австралії. Комітет зорганізовано з рамені УІТ і його очолює Любомир Винар. Див. *Український Історик*, 1995, т. 32. Там подано список членів Комітету.

²⁶ Головою Київського державного комітету був Віце-прем'єр України Іван Курас. Комітет охоплює своєю діяльністю цілу Україну. Генеральним секретарем є Л. Рєшольдо, голова Міжнародного фонду ім. М. Грушевського.

Тепер згадаємо коротко про дослідження Грушевського в англійській та інших мовах, себто про розвиток міжнародного грушевськознавства. Ще в 1941 році Юрій Вернадський написав «Вступ» до англomовного перекладу «Історії України», в якому позитивно оцінив історіографічну спадщину історика²⁷. В пізніших роках появилися на сторінках «Українського Квартальника» і інших серійних видань статті Дж. Сімсона, М. Чубатого, О. Оглоблина, С. Горака, Л. Винара, О. Домбровського і інших дослідників життя і творчості Грушевського²⁸. Треба пригадати, що історик Микола Чубатий був учнем Грушевського у Львівському університеті і в 1950—60-х роках редагував англomовний ж. «Український Квартальник». З постановам УІТ і ж. «Український Історик» ми звернули спеціальну увагу на міжнародне грушевськознавство. У 1992 р. при УІТ зорганізовано «Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського» (M. Hrushevsky International Society), а також на форумі Американської Історичної Асоціації (American Historical Association) і різних університетів (напр., Гарвардський, Іллінойський, Колумбійський і інші) організовано наукові конференції, присвячені вивченню наукової спадщини історика. Це стимулювало дослідження грушевськіяни серед неукраїнських істориків або істориків українського походження. Також я і мої співробітники допомагали, в міру можливого, докторантам, які писали свої праці на канадських або американських університетах і займалися добою Грушевського. Про ці справи об'єктивно згадує Тома Приймак, автор першої обширної біографії про Грушевського в англійській мові. Він пише:

«Special mention be made of the work of Lubomyr Wynar and his colleagues of the Ukrainian Historical Association. For over twenty years, Wynar and his associates have made a special point of collecting and analysing Hrushevsky materials, and of publishing them in their journal, *Ukrainskyi istoryk*. The materials gathered and published by Wynar include Hrushevsky's autobiographical writings, his letters to individuals and institutions in North America, correspondence concerning him, and memoir material especially devoted to him. *Ukrainsryi istoryk* is the single most frequently cited title in the present study and though my interpretations often differ from those expressed in this journal, I readily acknowledge that my task would have been

²⁷ George Vernadsky, «Preface», *A History of Ukraine*, Yale University Press, 1941, pp. V—XIV. Обговорення грушевськіяни в неукраїнській мові знаходимо в статті Богдана Бодуровича, «Михайло Грушевський в оцінці західньо-європейської і американської історіографії». *Визвольний шлях*, 1967, т. 20, ч. 2, 1967, с. 171—181.

²⁸ Бібліографічний опис статей О. Оглоблина, М. Стахова, Дж. Сімсона і інших авторів того часу знаходимо в моїй бібліографії «Bibliography of Publications on M. Hrushevskyi», Lubomyr R. Wynar, editor, *Mykhailo Hrushevskyi 1866—1934. Bibliographic Sources*. New York—Munich, 1985, p. 173—199.

made much more difficult without the significant and often irreplaceable work of its contributors»²⁹.

І хоча ця біографія не основана на ширшій джерельній базі (тоді не було доступу в Україні до архівів), проте вона причинилася до популяризації історичної постаті Грушевського серед англомовного світу³⁰. Я зайнявся дослідженням історіографічних концепцій і бібліографією історика³¹ — і це мало вплив на розбудову міжнародної грушевськянни і грушевськознавства. На сторінках «Українського Історика» і інших журналів появлялися праці Г. Нойбавера, І. Каменецького, Е. Вайнота, Н. Лобковіца і інших дослідників у німецькій і англійській мовах, що були присвячені різним аспектам діяльності і творчості Грушевського³². Саме тепер підготовляється англомовний збірник «Михайло Грушевський: життя і творчість» (редактори Л. Винар і Ол. Сидоренко), що започаткує новий етап міжнародного грушевськознавства. І тут вклад УІТ і Міжнародного Товариства ім. Грушевського у співпраці з іншими українознавчими університетськими осередками і науковими установами зможе відіграти важливу, якщо не вирішальну роль в розбудові грушевськознавства у глобально-міжнародному вимірі.

На окрему увагу і відзначення заслуговує переклад на англійську мову «Історії України-Руси» М. Грушевського за редакцією Франка Сисина з рамені Канадського інституту українських студій Альбертійського університету. Віримо, що за короткий час появляться окремі томи ІУР з відповід-

²⁹ У перекладі: «Особливу увагу треба звернути на працю, пророблену Любомиром Винарем і його колегами з Українського Історичного Товариства. Понад двадцять років Винар і його співробітники приділяли велику увагу збиранню й дослідженню матеріалів, зв'язаних з Грушевським, та публікуванню їх у журналі «Український Історик». Матеріяли, зібрані і опубліковані Винарем, включають автобіографічні писання Грушевського, його листів до окремих осіб та інституцій у Північній Америці, листування, що відноситься до нього, а також мемуари, йому присвячені. «Український Історик» — це журнал, найчастіше цитований у цій студії, і хоча мої інтерпретації часто відрізняються від висловлених у даному журналі, я готов признати, що моє завдання було б багато тяжчим без важливої і часто незаступної праці його авторів». Thomas M. Prugmak, *Mykhailo Hrushevskyy: The Politics of Culture*. Toronto, Toronto University Press, 1987, pp. 9—10. Ми навели довший уривок канадського молодого історика, щоб навітлити вплив публікацій грушевськянни в УІ на докторанта в канадському університеті.

³⁰ Див. рецензію Б. Кліда. *Український Історик*, т. 28, ч.1—2, с. 182—184.

³¹ Lubomyr R. Wynar, *Mykhailo Hrushevsky; Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography*. Toronto, УНДА, 1988. *Mykhailo Hrushevskyy, 1866—1934. Bibliographic Sources*. Нью-Йорк: Ukrainian Historical Association, 1985, XVIII, 203 p. *Mykhailo Hrushevskyy: Biobibliographische Quelle, 1866—1934*. Мюнхен: Ukrainische Freie Universität, 1984, 68 p. «Michael Hrushevsky's Scheme of Ukrainian History in the Context of the Study of Russian Colonialism and Imperialism», у кн.: *Russian Empire: Some Aspects of Tsarist and Soviet Colonial Practices*. Cleveland: Institute for Soviet and East European Studies, John Carrol University, 1985, с. 19—39.

³² Точний бібліографічний опис праць про Грушевського в англійській і німецькій мовах поданий в *Український Історик: журнал Українського Історичного Товариства. Показчик змісту 1963—1992*. Київ, Інститут української археографії, 1993, с. 35—112.

ними впровадженнями і коментарями грушевськознавців. Поява англомовного перекладу монументальної праці найвидатнішого українського історика стане переломовою подією у світовій історіографії³³. Наші думки про ставлення до Грушевського неукраїнських істориків закінчимо оцінкою Джеймса В. Томсона, автора монументального нарису світової історіографії. Він дав таку характеристику творчої спадщини Грушевського:

«Його 9-ти томна історія написана по-українськи, це монумент ерудиції, справжня енциклопедія досліджень цілого покоління українських, російських, німецьких і польських учених. Цією працею Грушевський, який головував у парламенті, що проголосив незалежну Україну (тимчасово) у 1917 р., дав своєму народові наукову базу його національної ідеології»³⁴.

Немає сумніву, що неукраїнські історики — спеціалісти історії України дадуть об'єктивну оцінку М. Грушевському як історикові і творцеві історії.

Найновіший період дослідів Грушевського характеризується широкою джерельно-архівною базою, що безпосередньо впливає на повніше насвітлення і аналізу Грушевського і його доби. Співпраця грушевськознавців у глобальному, міжнародному вимірі і покликання до життя Міжнародного товариства ім. М. Грушевського причинюється до популяризації дослідів життя і творчості історика в Україні і поза її межами.

У 1966 році, в якому ми ставили початкові основи під цю нову українськознавчу науку, не можна було припустити, що за відносно короткий час творча спадщина Грушевського повернеться в Україну і що наука грушевськознавства буде розвиватися на рідних землях. Як бачимо, часами недосяжні мрії стають реальністю. Мабуть, винятково важливою справою є збільшення кадрів грушевськознавців (істориків, археологів, політологів, літературознавців, архівістів, соціологів, бібліографів і інших). Зокрема йдеться про молоде покоління дослідників, які перебирають традицію наукового грушевськознавства і далі його розбудовують. На них покладаємо нашу найбільшу надію.

³³ Англомовний переклад ІУР має свою історію. Спершу цією справою займався УТГ, Ол. Оглоблин, Л. Винар та інші історики мали опрацювати відповідний проект. Через незадовільну фінансову базу не вдалося тоді зреалізувати цей задум. Згодом Українська асоціація університетських професорів (М. Мельник, П. Стерчо та ін.) бажали виготовити переклад, але з цього проекту нічого не вийшло. Третьою установою, яка бажала виготовити англомовний переклад ІУР, — це НТШ в Америці. Сенатор П. Юзик з Оттави і д-р Я. Падох займалися цією справою. Див. Петро Стерчо. «До видання «Історії України-Руси» М. Грушевського». *Український історик*, 1984, ч. 1—4, с. 236—250. Уже були виготовлені перші томи ІУР — але знову ж з цього задуму нічого не вийшло. Тепер, виглядає, що в кінці появиться англомовний переклад ІУР з рамені Канадського інституту українських студій і за фінансовою допомогою п. П. Яцка з Торонто і української громади в Канаді.

³⁴ James Westfall Thomson *A History of Historical Writing*, vol. 2, New York, 1967, p. 627.

МЕТОДА ДОСЛІДУ І ДИСЦИПЛІНАРНА СТРУКТУРА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Михайло Грушевський — історик і науковець-енциклопедист вийнято широко широкого творчого діапазону. Він також видатний публіцист, мемуарист, письменник і поет. Він заразом провідний суспільно-політичний діяч, який створив цілу добу в інтелектуальному і політичному розвитку української нації. Грушевськознавство як наука, що систематично вивчає цілість творчості і діяльності Грушевського у своїй структурі, мусить віддзеркалити усі ділянки життя і творчості науковця і творця історії. Вона має свою історично-джерельну основу, теоретичні заложення, бібліографічну структуру творчості Грушевського і методологію дослідження. Отже, грушевськознавство має свої специфічні атрибути і складові частини, які становлять його дослідний модель і дисциплінарну структуру.

Методологія і дисциплінарна структура науки безпосередньо в'яжуться із вивченням історичних джерел і літератури, які безпосередньо і посередньо відносяться до Грушевського і його доби.

Насамперед коротко обговоримо методологію дослідження грушевськознавства, що від неї залежить джерельне і об'єктивне насвітлення багатомірної творчості вченого і діяча Нової України.

Методологія наукового дослідження

Наші роздумування про методологічні питання грушевськознавства маю намір почати від Грушевського і його методологічних настанов, що не втратили актуальності і в наших часах. У своєму інавгураційному викладі у Львівському університеті Грушевський говорив:

«Нарешті я хотів би сказати кілька слів про свою професію методологічну... Я перейшов в своїм часі філологічну школу і з неї міцно витвердив принцип *petitini credere* завше шукати і ніколи не задовольнятися, не сподіватися, що посів цілком усю істину... Наука — се неперестанний скептицизм. Не той недужий, немощний, що зостається при самім аналізі, при самій руйнації, а той здоровий, плодотворящий скепсис, що веде за собою роботу синтетичну. Через все всякий догматизм в своїй науці я уважаю непотрібним, всаке *juratio in verba magistrum* — неможливим. Того духу вислуду й критицизму хотів би я і в своїх співробітниках-слухачах»³⁵.

³⁵ Михайло Грушевський, «Вступний виклад з давньої історії Руси». *Записки НТШ*, 1894, т. IV, с. 150. У тодішній методиці дослідження історика домінувала гевристика, критична аналіза і синтеза з головним прицілом на об'єктивну реконструкцію історичних явищ і рушійних сил історичного процесу. Докладніше у Любомира Винара. *Силуети епох*, 1992, с. 97.

Як відомо, пізніше Грушевський уживав у своїх дослідях порівняльно-соціологічну методу і не прийняв у 1920-х роках марксистської методології. Відкинення Грушевським будь-якого догматизму в наукових дослідях і наголошення «неперестанного скептицизму» в шуканні історичної істини і критицизму історичних джерел і гіпотез — є не менш важливі в сучасній історичній методології, що також послуговується відповідними методологічними моделями. Грушевський весь час базував свої досліді на науковій методології, і це також застосовуємо в науці грушевськознавства, досліджуючи М. Грушевського і його добу. Без задовільного опанування наукової методи історичного досліді немислимий розвиток наукового грушевськознавства. Дуже часто ненаукова методологія доводить до помилкових гіпотез і фальшивих заключень в оцінці Грушевського як історика і історичного діяча.

Модель історичного досліді, що її подаємо в скороченій формі, включає такі складові частини — «елементи»:

1. Вибір теми, плян праці, визначення головних причин або цілі дослідіження, або історичну гіпотезу (гіпотези).

2. Збирання і систематизація матеріялу (джерела і література). У цій фазі допоміжними є архівна і бібліографічна метода досліді.

3. Критична аналіза джерел, що складається з зовнішнього (*external criticism*) і внутрішнього або вищого (*higher criticism*) критичної аналізи історичних джерел. Зовнішня аналіза встановлює автентичність джерела, — внутрішня його вірогідність. З методологічного аспекту джерела поділяються на залежні, незалежні і мовчазні (*silent sources*). Тут значну роль відіграють допоміжні або соціальні історичні дисципліни для встановлення автентичності і правдомовности історичного джерела.

4. Синтеза і наукова реконструкція досліджуваного явища, що включає причиновість зв'язків між різними фактами і подіями. Тут можна також користуватися додатковими, допоміжними методами в історичному досліді, наприклад метою аналізи змісту (*content analysis*), а часами статистичною, соціологічною і іншими методами.

5. Заключення-висновки основані на аналізі та історичній синтезі. Часами включають прийняття або відкинення гіпотези історика, що була пропонувана на початку досліді. Висновки також можуть включати нові гіпотези, які треба аналізувати в інших дослідіженнях, пов'язаних з досліджуваною тематикою.

6. Бібліографія (першоджерела і література). Ця частина основана на бібліографічній моделі досліді.

Назагал модель історичного досліді має додаткові методологічні структури і схеми, чого не маємо змоги проаналізувати в короткій статті³⁶. Треба сказати, що белетристичні твори Грушевського, його публіцистику треба

³⁶ Про історичну методологію в таких виданнях: Lubomyr Wynar, *Research Methodology*. Kent, 1994, p. 57—64; Jacques Barzun and S. Harter. *The Modern Researcher*. New York, 1992; Michael de Certeau. *The Writing of History*. New York, 1992; Robert Jones Shafer. *A Guide to Historical Method*. London, 1974; Morton White, *The Foundations of Historical Knowledge*, New York, 1965.

аналізувати на основі критеріїв літературної критики (белетристика) або методом «аналізи змісту» (публіцистика)³⁷. Вищенаведена модель відноситься до історичних і біографічних досліджень історика. Історичні спеціальні дисципліни (джерелознавство, генеалогія, хронологія, палеографія, архівознавство, бібліографія і інші) відіграють допоміжну роль в історичній методології — вони є її інтегральною частиною. Джерелознавство і наукова методологія досліджує серцевину грушевськознавства як історичної науки. Без задовільного знання методології, джерел і літератури, як також деколи ідеологічної настанови авторів, дослідники часто спрощують проблематику грушевськознавства, тенденційно або фальшиво насвітлюють його діяльність і творчість, зокрема історіографічні і політологічні концепції Грушевського і часто видигають джерельно необґрунтовані гіпотези або висновки. Це мало має спільного з науковим грушевськознавством. Наведемо декілька прикладів. У 1966 році один дослідник висунув гіпотезу, а разом поважний закид Грушевському, що він «своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної і фізичної ліквідації української аристократії...»³⁸. Ця гіпотеза не основана на жадних відомих історичних джерелах і тому не витримує історичної критики, тож була відкинена істориками. Недавно появилася стаття про методологію вивчення історії України, в якій автор пише, що народницька схема і концепція історії України, «змінивши назву на «марксистсько-ленінську», плавно увійшла до радянської історичної науки»³⁹. Знову ж тут значне спрощення і невірне розуміння історичної схеми Грушевського, яка стала схемою української

³⁷ Ole Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, Mass., 1969.

Метода «аналізи змісту» винятково важлива в дослідженні журналістики і в політології. Досі ця методологія не уживалася у вивченні публіцистичної спадщини історика.

³⁸ Омелян Прицак, «У століття народин М. Грушевського». *Листи до приятелів*, т. XIV, ч. 157—159, с. 1—19.

Критична аналіза цих дивних гіпотез Прицака подана в статті Марка Антоновича «До дискусії навколо Грушевського». *Український Історик*, 1991—1992, т. 28/29, с. 370—379.

Антонович пише, що О. Прицак, «дивлячися крізь вузькі окуляри ідеолога, порушує перспективу й у своїй упередженості бачить лише те, що підходить під його теорію, а промовчує і не помічає того, що виходить поза рамки його ідеологічних настанов і протирічить його положенням», *цит. пр.*, с. 372.

³⁹ Наталя Яковенко, «До питання про методологію вивчення історії України». *Генега*, 1996, ч. 1 (4), с. 119—120. Її гіпотеза про схему Грушевського і її «перехід» в радянську історичну схему не має джерельних основ. З статті бачимо, що автор любить у концепціях Липинського, що їх протиставляє Грушевському, забуваючи, що приблизно до 1915 року Липинський співпрацював з істориком і у великій мірі уважав себе за учня Грушевського і був «народником» у позитивному розумінні цього історичного явища. Поклики на Джорджа Грабовича (не історика), М. Блока та інших не допомагає в розумінні історіографічних концепцій Грушевського, які у статті змішані з його історіософічними концепціями, а це дві різні речі. Взагалі, на нашу думку, в 1996 році немає потреби повторювати і переповідати погляди «істориків-державників» з 1920—30 років. Ці речі відомі, і це явний анахронізм.

наукової історіографії, за винятком радянської схеми, що її спрепарували партійні історики для боротьби із схемою Грушевського і взагалі для фальсифікації усіх періодів української історії. Тут знову бачимо тенденційність і брак джерельної основи цієї «оригінальної» гіпотези, що не витримує критики. І ще один приклад методологічної неохайності або селективності в цитуванні історичної літератури, що допроваджує до помилкових заключень. Історик написав статтю під доволі сензаційним наголовком «Чи була школа Грушевського?», в якій подає *неповні цитати* з моєї праці і на цій основі неправильно інтерпретує мої погляди і робить помилкові висновки⁴⁰. Це лиш приклади, і ми не бажаємо їх узагальнювати.

Дослідники, озброєні знаннями наукової методи історичного дослідження, мають змогу критично і об'єктивно насвітлити багатовимірну діяльність і творчість історика. Немає потреби «забронзовувати» Грушевського і творити непотрібні патріотичні міти. Патріотизм — це чеснота, а не наукова метода. Не можемо повторювати помилок радянської історіографії, яка унапрямувалася партійною ідеєю «советського патріотизму» і причинилася до безоглядної фальсифікації М. Грушевського як науковця і історичного діяча. Не потрібно «націоналістичного» або «гетьманського» патріотизму для наукового дослідження спадщини історика. Аналіза життя і творчості Грушевського крізь вузькі ідеологічні або партійні погляди дослідників причинюється до дилетантизму і виходить поза межі наукового грушевськознавства. При цій нагоді згадаємо, що впровадження в університетську програму навчання обов'язкового предмета методології історичних дослідів є винятково важливим для молодого покоління істориків, які студіюють у Київському, Львівському та інших університетах на історичних факультетах і працюють над своїми кандидатськими і докторськими працями. Без задовільного вивчення наукової методи історичного дослідження неможливе відродження української наукової історіографії і розвиток наукового грушевськознавства.»

⁴⁰ Ярослав Грицак, «Чи була школа Грушевського?», *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Львів, 1995, с. 140—141. Автор цитує працю другого історика «селективно». Він пише: «Любомир Винар називає наріжним каменем історичної школи Грушевського у Львові... (випущений текст — Л. В.) історіографічну концепцію тягlosti історичного процесу від етногенезу українського народу до новітньої доби історії України». *Опущено наступне речення*, яке повністю пояснює погляди Л. Винара на історичну школу Грушевського, а саме: «*Йдеться про його схему східноєвропейської історії, яка також включала схему української історії з її періодизацією і відповідною українською історичною термінологією. Цю схему він поклав в основу Історії України-Руси, і вона була прийнята його учнями і співробітниками, які належали до цієї нової школи української національної історіографії*». (Любомир Винар, *Силуети епох*, 1992, с. 21). Виривання цитат з контексту праць інших істориків не належить до нормальної наукової методології.

Структура грушевськознавства

Кожна міждисциплінарна наука має свою джерелознавчу основу і свою структуру, специфічну побудову. Грушевськознавство як наука вивчає життя, діяльність і творчість Грушевського і визначає його місце в українському і світовому історичних процесах. Структура дисципліни повинна віддзеркалити усі ділянки досліду наукового грушевськознавства. Для систематизації вивчення життя науковця і історичного діяча, подаємо відповідну біографічно-хронологічну таблицю, що встановлює окремі «біографічні циклі» життя Михайла Сергійовича і визначає відповідні хронологічні параметри.

Таблиця ч. 1 *Хронологічна таблиця*

I. Ранній період: дитинство і юнацький вік М. Грушевського (29 вересня 1866 — липня 1886).

II. Перший Київський період: університетські роки (1886 — травень 1894).

III. Львівський період життя М. Грушевського (вересень 1894 — літо 1914).

IV. Перше заслання М. Грушевського (грудень 1914 — березень 1917).

V. Другий Київський період: М. Грушевський і державне будівництво України (березень 1914 — березень 1919).

VI. Еміграційний період життя М. Грушевського (1919 — березень 1924).

VII. Третій Київський період: повернення і діяльність М. Грушевського в Україні (березень 1924 — березень 1931).

VIII. Московський період. Друге заслання і смерть М. Грушевського (1931 — 25 листопада 1934).

Подана періодизація життя М. Грушевського має свої окремі циклі і «суб-періоди», пов'язані з його діяльністю в Галичині, Великій Україні, Росії і в різних країнах Західної Європи.

До цієї періодизації життя історика треба додати окремі хронологічні таблиці життя його найближчої родини (дружина, донька, брат, сестра і їхні родини).

Розвиток світогляду й ідеології Грушевського безпосередньо в'яжуться з різними періодами його життя і діяльності. Ця тема вимагає глибокого дослідження, ґрунтованого на нових опублікованих джерелах і на неопублікованих архівних матеріалах.

Модель дисциплінарної структури грушевськознавства включає окремі ділянки творчості М. Грушевського (наукова, популярно-наукова, публіцистика, мемуаристика, белетристика й інші ділянки). Для кращого розуміння окремих дисциплін науки подаємо окрему графічну модель (таблицю) поодиноких галузей грушевськознавства і їхнього пов'язання. У центрі моделі представлено «коло знання» грушевськознавства з відповідними відси- лачами («стрілками») до окремих ділянок творчості (наукової і ненаукової) у формі прямокутників (або квадратів), в яких віддзеркалена багатовимірна

творчість Грушевського. Серцевиною дисциплінарної структури грушевськознавства є методологія дослідження, друкована і недрукована творча спадщина, першоджерела і література про Грушевського, теорія, що займається систематизацією дисципліни і подає її цілісну систему знання та історіографія грушевськознавства, в якій досліджується її історичний розвиток. Ці дисципліни в центрі моделі пов'язані з іншими ділянками дослідження, які віддзеркалюють творчість Грушевського у відповідних тематичних циклах, що внутрішньо між собою пов'язані. Кожна дисципліна має свою структуру і дуже часто свою методологію, проте ми обмежуємося лише до подання загальної структури цієї дисципліни.

Таблиця ч. 2

Структура дисципліни грушевськознавства

Кожна ділянка творчості вченого і суспільно-політичного діяча вимагає основної джерельної аналізи і виготовлення відповідальної моделі, в якій була б подана її структура, методологія і джерельно-бібліографічна основа.

Центральною ділянкою наукової творчості Грушевського була історія України і допоміжні історичні дисципліни. Вже раніше я писав, що він «науково обґрунтував історичність українського народу, дав йому історичну метрику своєю монументальною «Історією України-Руси», новим науковим моделем-схемою української історії, «Історією української літератури» і сотнями інших наукових досліджень. Свою науково-дослідчу працю Грушевський провадив у контексті його розбудови українського наукового життя, оснування його історичної школи та виховання численних кадрів нових дослідників різних українознавчих дисциплін. Завдяки цьому і завдяки наполегливій розбудові української культури і науки Грушевський впровадив українську історіографію в європейську історичну науку як інтегральну частину світової історіографії»⁴¹. Треба підкреслити, що історик тематично охопив у своїх дослідженнях усі періоди розвитку українського народу і більшість допоміжних або спеціальних історичних дисциплін. Він є унікальним явищем в українській історіографії, а його «Історія України-Руси» є неперевершеним і найвидатнішим твором української історіографії протягом її понад тисячолітнього розвитку. Історіографічна спадщина Грушевського вимагає критичного і об'єктивного насвітлення на основі історичної методології дослідження, а не ідеологічної або партійної «науки» і публіцистики з штучними, а часто чудернацькими гіпотезами, які не є основані на першоджерелах і історичній літературі. У нашій статті подаємо провізоричну модель історичної творчості історика, який включає дисциплінарну структуру цієї ділянки дослідження.

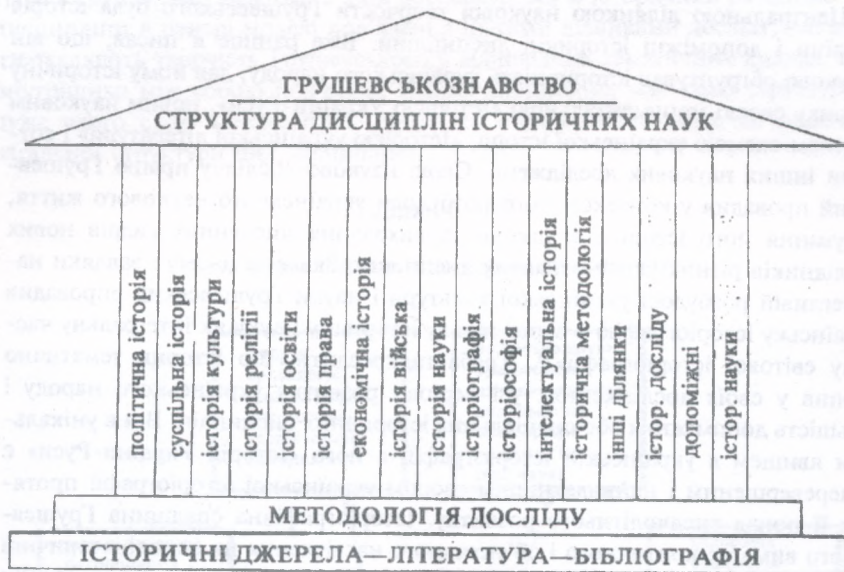
Окрему увагу в історичних дослідженнях Грушевський присвятив допоміжним або спеціальним історичним дисциплінам. Тут подаємо структуру допоміжних історичних наук. У науковій літературі ведеться дискусія про різницю між «допоміжними» і «спеціальними» історичними дисциплінами. Спеціальні історичні дисципліни, на нашу думку, також включають інші суспільні науки (наприклад, соціологію, право, економіку і т. п.). Їх не включаємо в нашу схему історичних допоміжних наук.

Багатогранні історичні дослідження Грушевського безпосередньо в'яжуться з іншими ділянками його творчості (історія літератури, соціологія, публіцистика, див. наша модель ч.1 структури дисциплін грушевськознавства). Ще в 1914 році він дав дефініцію концепції українознавства і

⁴¹ Любомир Винар, *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. Київ, 1995, с. 58.

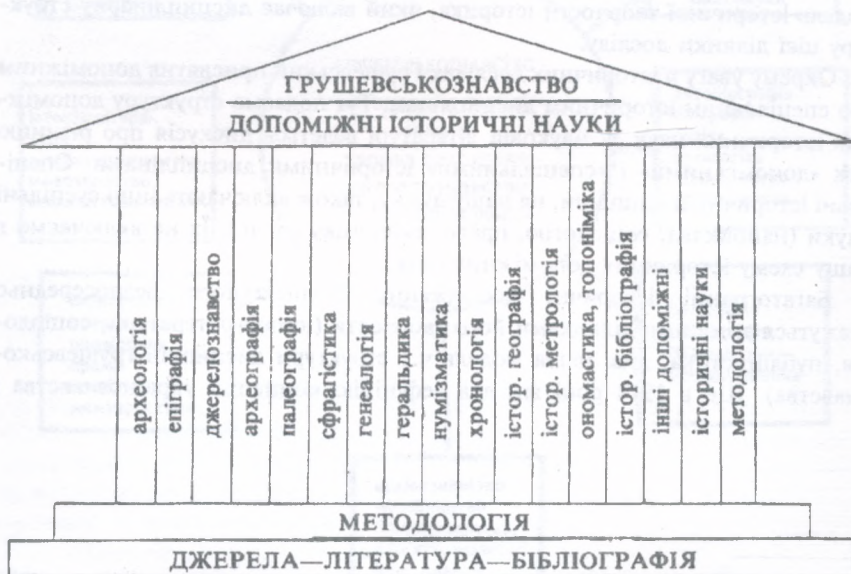
Таблиця ч. 3

Модель історичних дослідів

Таблиця ч. 4

Модель-структура допоміжних історичних наук

подав у своїй студії «Розвиток українських досліджень у ХІХ ст. і вияви в них основних питань українознавства»⁴², огляд окремих українознавчих наук. Грушевський писав:

«Поняття українознавства, як дослідження минулого і сучасного українського народу, його властивостей і особистостей, його території і різноманітних умов, які впливають на життя і розвиток,— могло сформуватися лише поступово і головним чином протягом минулого століття»⁴³.

У своїй праці історик обговорює розвиток етнографії, історіографії, народознавства, мову і літературу та інші українознавчі науки. Михайла Грушевського справедливо можна назвати батьком наукового українознавства, який своєю науковою творчістю і академічною організаційною діяльністю безпосередньо впливав на розвиток окремих українознавчих наук.

ІНШІ ДІЛЯНКИ ТВОРЧОСТИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Дослідження публіцистичної творчості Грушевського належить до центральних завдань грушевськознавства. Її діяпазон надзвичайно широкий і охоплює усі головні ділянки культурного, політичного, суспільно-громадського життя, як також питання зв'язків українців з іншими народами і міжнародною тематикою. Крім того, публіцистична творчість Грушевського є правдивим барометром його світоглядних заłoженнь у контексті багатовимірного розвитку української нації. Його політичні, історіософічні, історичні й інші концепції в'язуються з його журналістикою. Михайло Сергійович також пише вдумливі статті на теми економічного і соціального розвитку українського народу. Розвиток шкільництва, культурних установ (музеїв, бібліотек, архівів), наукового життя, української мови, літератури характеризують його публіцистику. Часто статті Грушевського писані з автобіографічним підкладом і є першоджерельним матеріалом для вивчення його життя і діяльності. Окрему категорію становлять його статті, присвячені українській історії і українським діячам, політичним лідерам і будівничим культури. Його політичні й ідеологічні концепції ясно з'ясовані в публіцистичній творчості історика. Статті Грушевського за 1917—1918 роки є першоджерельним матеріалом для дослідження українського державного відродження Української Народньої Республіки. Деякі статті Грушевського мали політично-програмовий характер і впливали на розвиток української національної свідомості.

⁴² Михайло Грушевський, «Развитіе украинских изученій въ ХІХ в. и раскрытіе въ нихъ основныхъ вопросовъ украиновѣданія». *Украинскій народъ*, 1914, том 1, С.—Петербург, Український переклад цієї праці Грушевського з-під пера Л. Лимана появився в «Українському Історику», ч. 101—107 в 1989—1990 роках. Тоді ми не знали, що український текст праці Грушевського знаходиться в київських архівах.

⁴³ *Український Історик*, 1889, ч. 103, с. 82.

Сергій Єфремов, який не належав до приятелів Грушевського, об'єктивно насвітлив характер і значення його публіцистичної творчості. Він писав:

«У журналістику він, людина старшого з поколінь, що діяли тоді на українській арені, прийшов цілком готовий, у всеозброєнні величезної наукової освіти, виробленого всебічного світогляду, великого практичного досвіду й знань у сфері не тільки українського й російського, а й європейського життя, із запасом спостережень над конституційною практикою, з теоретичною підготованістю до розв'язання найскладніших проблем сучасності, з випробуваними в науковій сфері методами оцінки подій. Водночас він приніс із собою невичерпне джерело кипучої енергії, організаторських здібностей і тієї робочої дисципліни, яка дається лише роками наполегливої невідривної праці. І,— що найважливіше для журналіста,— він великою мірою виявив цю чуйність до покликів життя, цю невтомну здатність шукати разом з тими, хто шукає, іти вперед разом з тими, хто іде, навчаючись вчитися самому й захоплювати з собою інших, діючи то суворо логічно, суто науковими аргументами, то гострим безкомпромісовим формулюванням...»⁴⁴.

Він як історик,— пише Єфремов,— підходить до сучасності з поглядів традицій минулого і установлює історичні перспективи і основи українського руху. Він формував на сторінках часописів і журналів українську ідею і був проти «антикварних» уподобань «певної, відсталого частини українського громадянства, наполягаючи завжди на наданні українському рухові суто політичного характеру» (цит. пр., с. 174). Грушевський твердив, що українці мусять стати нацією, коли не захочуть стати паріями серед інших народів. Грушевський писав:

«Треба *хотіти* бути нацією; треба в тім напрямку працювати сильно, рушити усі суспільні засоби — перетворити потенціальну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвитку. Етнографічна окремішність — це статика, національне життя — продукт волі, динамічної енергії народу. Треба для того *хотіти*, треба *робити*, треба *держатись*»⁴⁵.

Єфремов дає такі підсумки публіцистичної творчості Грушевського, з якими автор цих рядків повністю погоджується. Він пише:

«Але спільною рисою для всього того, чого торкалося перо М. С. Грушевського, є, на мою думку, ця глибока переконаність у правоті української справи, в досяжності і здійсненні основних завдань українського руху. До всіх питань він підходить як українець з погляду

⁴⁴ Сергій Єфремов, «На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності М. С. Грушевського». *Український Історик*, 1995, т. 32, ч. 1—4, с. 171.

⁴⁵ Михайло Грушевський, «Ще про культуру і критику». *ЛНВ*, 1908, ч. X, с. 122.

життєвих інтересів українських народніх мас, які (інтереси) для нього ідентичні з вимогами людяности взагалі... Цитований уже один раз вислів М. С. Грушевського: «пам'ятаймо — ми репрезентуємо великий народ і повинні репрезентувати його гідно, достойно», — цей вислів не випадкова фраза в його вустах. Для нього це кровний висновок з усіх наукових розвідок про минуле українського народу й спостережень над його теперішнім. І в згоді з цим висновком М. С. Грушевський справді стоїть на сторожі національної гідности рідного народу»⁴⁶.

Михайло Грушевський був засновником і редактором «Літературно-Наукового Вістника» та інших часописів та журналів. Ці видання мали великий вплив на формування українського національного світогляду, на розбудову національної культури і розвиток українського політичного життя в придніпрянській і придністрянській Україні. Грушевський був одним з найвидатніших українських публіцистів ХХ ст. і без систематичного вивчення його публіцистичної спадщини неможливе об'єктивне насвітлення і аналіза його життя, діяльності і творчости.

Літературна творчість Грушевського становить окрему і, мабуть, найменшу частину творчої спадщини Михайла Грушевського. Як відомо, Михайло Сергійович спершу хотів стати українським письменником і на цьому полі вести роботу «в інтересах українського життя»⁴⁷. Він писав поезії, оповідання, повісті і драматичні твори. Значна частина його поетичної і белетристичної спадщини залишилася недрукована. Завдяки праці співробітників Інституту літератури ім. Т. Шевченка і членів УІТ Галини Бурлаки і А. О. Шацької готується до друку «Літературна спадщина М. С. Грушевського» (т. I, «Художні твори» і т. II «Епістолярна спадщина») М. С. Грушевського, в якому міститься досі не опубліковане листування історика з українськими письменниками і суспільно-культурними діячами. В томі «Художні твори» друкуються прозові неопубліковані твори і поезія з відповідними коментарями. Це буде зарезом початком нового насвітлення літературної спадщини М. С. Грушевського. Треба підкреслити, що вивчення белетристики і поезій Грушевського в'яжуться рівночасно з дослідями еволюції його світогляду. Грушевський від літературної творчости перейшов до досліджень української історії й історії української літератури, хоч ніколи не втрачав зв'язку з українською художньою літературою і з літературознавством. Його твори віддзеркалювали, як згадував Михайло Сергійович в автобіографічному нарисі, його гадки, настрої, образи, з якими не міг поділитися в своїх наукових і публіцистичних працях. У цьому аспекті вони є важливим джерелом у грушевськознавстві.

⁴⁶ Сергій Єфремов *цит. пр.*, с. 178. Єфремов писав, що публіцистичні праці Грушевського «роблять з нього духового привіддю сучасного українства». Сергій Єфремов, *Історія українського письменства*, 1919, т. II, с. 241.

⁴⁷ Михайло Грушевський, «Як я був колись белетристом». Див. Винар Л. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року*. Нью-Йорк, 1981, с. 43.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Дослідження многогранної діяльності Михайла Грушевського, що охоплювала головні ділянки культурного, наукового, суспільного, політичного життя України, належить до головних завдань грушевськознавства. Учасники і співробітники Михайла Сергійовича, що були його приятелями і опонентами, підкреслювали його колосальний резервуар творчої енергії і вийняткові організаційні здібності та працьовитість. До сьогодні тяжко зрозуміти вийняткову широкий діапазон праці і творчості історика. Це вийняткове явище в анналах української історії. Для прикладу згадаємо характеристику, дану йому Дмитром Дорошенком з 1900-х років:

«В той час проф. Грушевський уважався всіми нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові і громадські заслуги, його організаційний талант створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом»⁴⁸.

О. Оглоблин об'єктивно стверджує, що Грушевський як «загально визнаний вождь українства» повертається до Києва, де його «обрано головою Української Центральної Ради, найвищого органу нового українського національно-політичного життя. Року 1918 Грушевський був обраний Президентом Української Народньої Республіки»⁴⁹. Це було найвище відзначення Грушевського як політичного і державного діяча, будівничого Нової України. Треба зазначити, що Д. Дорошенко і О. Оглоблин були видатними представниками т. зв. «державницької школи» української історіографії і значною мірою не поділяли його історіософічних концепцій. Виринає питання, як характеризували Грушевського видатні історики і політичні діячі після його смерті в 1934 році? Для прикладу наведемо думки Олександра Шульгина, співпрацівника Грушевського в Центральній Раді і першого міністра закордонних справ Української Народньої Республіки. Він в 1920-х роках розійшовся з Грушевським і негативно оцінював його поворот до Києва у 1924 році. Шульгин писав:

«Це був великий патріот, це був незрівняний історик, організатор і публіцист, справжній пророк українського визволення, а поза тим це була людина, а людині властивим є мати свої моральні якості і свої хиби. І чим більша людина, тим яскравіше виявляються ті і другі її риси.

⁴⁸ Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про давнє минуле*. Вінніпег, 1949, с. 33.

⁴⁹ Олександр Оглоблин, *Михайло Сергійович Грушевський*. Мюнхен, Українське Історичне Товариство, 1966, с. 5.

У Грушевського стало сили, відваги і надхнення, щоб гарячим і сміливим словом збудити і покликати до чину український народ. Ніхто в більшій мірі не мав права на титул фундатора Української Народної Республіки, як Михайло Грушевський. Він поставив державне завдання перед ще може непідготовленими народними масами і самою інтелігенцією. Він зробив усе можливе і неможливе, щоб довести до проголошення державної суверенності, а потім і незалежності України»⁵⁰.

Дослідження діяльності Грушевського безпосередньо в'яжуться із науковою методологією і задовільною джерельною основою. Також до уваги слід брати психологічні наставлення Грушевського і його вдачу, що впливали на його організаційну діяльність, як також стан його здоров'я. Окремі ділянки діяльності Грушевського часто забуваються і вказують на її багатомірність і многогранність. Для прикладу згадаємо його редакційну працю, що включає редагування і заснування наукових і популярних журналів та часописів в контексті його академічної, культурницької, політичної і педагогічно-освітньої діяльності.

Для кращого огляду окремих ділянок діяльності М. Грушевського подаємо окрему таблицю (схему) з трьома основними категоріями: 1) науково-академічна діяльність, що охоплює його працю в різних наукових установах, університетах і взагалі вклад Грушевського в розбудову наукового життя; 2) політична і суспільно-громадська діяльність. У цій категорії подаємо працю М. С. Грушевського в різних громадських і політичних установах, його державотворчу діяльність в 1917—1918 роках, в яких він очолив Українську Центральну Раду; 3) культурно-освітня діяльність охоплює працю історика в педагогічних товариствах, розбудову шкільництва, організацію музеїв, бібліотек, архівів і інші ділянки. Треба підкреслити, що це лиш тимчасова схема (таблиця) діяльності Грушевського; в майбутньому треба відповідно поширити і доповнити її.

Кожна категорія організаційної діяльності Грушевського має свою відповідну структуру і характеристику та заслуговує на окреме джерельне дослідження. Це дослідження фактологічно-описового характеру або синтетично-концепційного слід розглядати в певних хронологічних рамках, що відповідають окремим періодам діяльності і творчості історика⁵¹. У методологічній площині можна застосувати історично-порівняльну, соціологічну і статистичну та інші методи дослідження. Для прикладу зга-

⁵⁰ Олександр Шульгин, «Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України». *Українсько-болгарські вісті*, 1935, рік 1, кн. 1, с. 15 (передрук з паризького «Тризуба», 1934, ч. 46—47, с. 2—5). Див. також Олександр Шульгин, «Михайло Сергійович Грушевський — як політик і людина». *Збірник на пошану Олександра Шульгина*, Париж, 1969 (*Записки НТШ*, т. 186).

⁵¹ Допоміжним у часовому визначенні організаційної діяльності Грушевського є допоміжна історична наука хронологія. Щойно появилася цінна хронологічна праця В. Ф. Верстюка і Р. Я. Пирого. *М. С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності*. Київ, 1996.

Таблиця ч. 5

СХЕМА ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Академічно-наукова діяльність	Суспільно-політична діяльність	Культурно-освітня діяльність
Київський університет	Київська громада	Заснування видавництва
Львівський університет	Націонал-демократична партія	Розбудова шкільництва
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (НТШ)	Українська демократична партія	Освітні установи (Просвіта)
Основання львівської історичної школи	Державні думи	Інші товариства
Українське Наукове Т-во в Києві (УНТ)	Т-во українських поступовців (ТУП)	Розбудова архівів і музеїв
Розбудова акад. і наукових установ за часів Центральної Ради	Українська Центральна Рада (УЦР)	Шкільний союз
Український Соціологічний Інститут (УСІ)	Українська Народня Республіка (УНР)	Українська учительська громада
Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН)	Законодатна діяльність УНР	Заснування і редагування часописів і журналів
Історичні установи (ВУАН)	Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР)	
Професорська діяльність (Львів, Київ і інші міста)	Міжнародна державна діяльність	Видання популярних історичних книжок для самоосвіти
Основник і редактор наукових видань: «Записки НТШ», «Записки УНТ», ж. «Україна» і інші серійні і джерельні видання НТШ, УНТ, УСІ, ВУАН	Редакційна праця, журналістична діяльність, видання політичних публікацій	Шкільні підручники
Співпраця з науковими установами	Співпраця з політичними і суспільними організаціями	Праця в освітніх установах
Членство в неукраїнських наукових установах	Членство в суспільно-політичних організаціях	Співпраця з культурними і освітніми установами
Розбудова наукового життя	Розбудова сусп.-політичного життя	Розбудова культурного життя
Інша академічно-наукова діяльність	Інші ділянки суспільно-політичного життя	Інші ділянки культурно-освітньої діяльності

даємо аналізу і синтезу науково-академічної діяльності цього провідного організатора українського наукового життя у Львові, Києві і поза межами України. Досліджуючи його науково-організаційну діяльність в НТШ⁵², УНТ, УСІ, ВУАН⁵³ — цих прототипів української академії наук, треба

⁵² Любомир Винар, *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка*. Мюнхен, 1970. Нове видання цієї монографії готується і буде основане на додаткових архівних матеріалах.

⁵³ П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, *Михайло Грушевський і Асадетія*. Київ, 1993. До сьогодні це найкраща праця про діяльність Грушевського в ВУАН в 1920 роках.

до уваги взяти організаційну структуру даних установ, а також, уживаючи історично-порівняльного досліджу, можна усталити певні атрибути його наукової діяльності і творчості. Грушевський очолював НТШ, УНТ і УСІ і рівночасно поширював їхню організаційну структуру у формі історичних секцій і комісій. В цих трьох установах історик очолював історичні секції, археографічні комісії і наукові відділи.

Також редагував він різні журнали і серійні наукові видання («Записки НТШ», «Записки УНТ», ж. «Україна», наукові джерельні і тематичні збірники). Отже, виразно бачимо послідовність і тяглість науково-академічних концепцій Грушевського у розбудові організаційної структури українського наукового життя як інтегральної частини світової науки. Ми вже згадували про потребу застосування в дослідженні організаційної праці історика і суспільно-політичного життя, соціологічної методології функціонального структуралізму, що допомагає вивчити структуру і діяльність (функцію) даної установи в контексті культурно-наукового процесу. У цьому відношенні опрацювання структурних моделей установ є винятково важливі — вони допомагають повніше проаналізувати і навітити діяльність Грушевського у творенні відповідної наукової, політичної або культурно-освітньої структури. Для прикладу подаємо за дозволом акад. П. Соханя модель-структуру Історичних установ Грушевського у ВУАН. Ця модель показує не лише структуру історичних установ, але виразно ілюструє внутрішнє пов'язання окремих наукових секцій, комісій і інших науково-дослідчих клітин у ВУАН. Подібні організаційні моделі слід опрацювати для НТШ, УНТ, УСІ, кафедр історії України (Львівський університет і ВУАН)⁵⁴ та інших наукових установ.

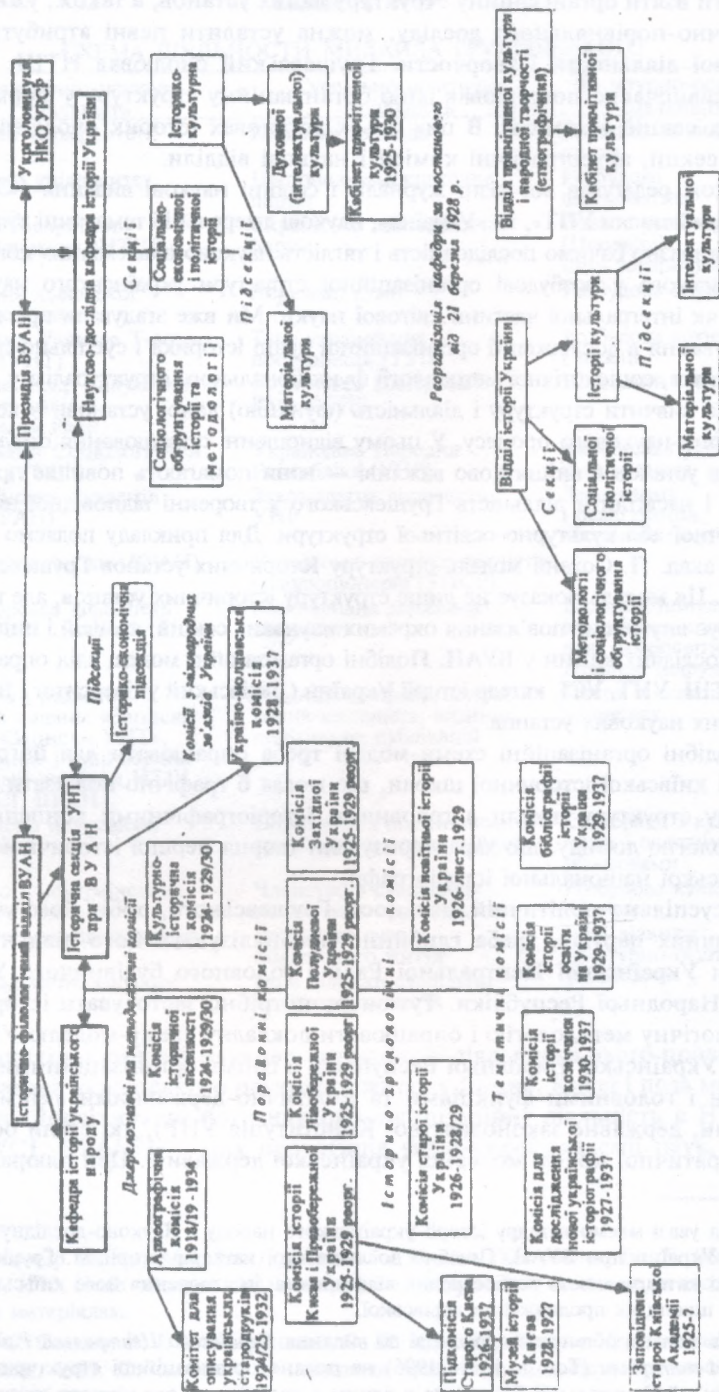
Подібні організаційні схеми-моделі треба опрацювати для його львівської і київської історичної школи, що могла б графічно пов'язати організаційну структуру школи з головними історіографічними концепціями і методологією досліджу, що характеризували творця першої історичної школи української національної історіографії.

У суспільно-політичній діяльності Грушевського, побіч його участі в політичних партіях, треба глибинно проаналізувати його діяльність як голови Української Центральної Ради і головного будівничого Української Народньої Республіки. Тут знову потрібно застосувати історичну і соціологічну методологію і опрацювати докладну схему-моделю УЦРади, уряду Української Народньої Республіки з їхніми організаційними структурами і головними функціями та політично-державними актами (універсали, державне законодавство, Конституція УНР), які стали основою демократичної моделі модерної української держави⁵⁵. Цей плюралістич-

⁵⁴ На увазі маємо кафедру історії українського народу і Науково-дослідну кафедру історії України при ВУАН. Подібно до львівської кафедри історії М. Грушевського київські кафедри мають безпосереднє відношення до створення його київської історичної школи як продовження львівської.

⁵⁵ На жаль, в обширній передмові до видання *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали* (Том 1, Київ, 1996) не подано організаційної структури-моделю Української Центральної Ради, і це є одним з недоліків цього цінного видання.

Таблиця ч. 6
Структура історичних установ, що працювали під головуванням акад. М. С. Грушевського

Реорганізація кафедр за постановою від 21 березня 1928 р.

Джерело передруку: П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, М. С. Грушевський і Асадетія, Київ, 1993, стор. 146.

ний методологічний підхід до вивчення організаційної діяльності Грушевського спричиниться до повнішого наświetлення його ролі в українській і світовій історії.

Дослідження історичних, історіософічних, політичних, науково-організаційних концепцій Грушевського безпосередньо в'яжуться з його багатогранною діяльністю і творчістю. Вийнято важливо для істориків і грушевськознавців досліджувати діяльність Грушевського на основі відповідної джерельної основи і наукової методології. Намагання деяких авторів досліджувати діяльність і творчість історика і історичного діяча з їхніх сьогоденішніх ідеологічних або партійних настанов безпосередньо спричинюється до поверховної, тенденційної і фальшивої інтерпретації діяльності і творчості Грушевського в різні періоди його життя. Такий підхід не витримує наукової критики.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Побіч предметної структури науки грушевськознавства існує її бібліографічна структура і бібліографія, що займається реєстрацією і бібліографічним описом опублікованих і неопублікованих праць Грушевського і матеріалів про нього. Стан бібліографічного дослідження грушевськознавства незадовільний, і віримо, що завдяки комп'ютерській техніці зможемо створити комп'ютерську базу з відповідними бібліографічними даними (data base) з ділянки грушевськознавства.

У ширшому розумінні бібліографія грушевськознавства складається з таких частин:

1. Бібліографія усіх друкованих і недрукованих праць Грушевського, опрацьованих у різних бібліографічних форматах (монографії, статті, рецензії, некрологи, збірники джерельних матеріалів, документи, звіти та ін.).

2. Недруковані архівні матеріали Грушевського, зокрема його епістолярна спадщина. Ця категорія може бути включена до вищезгаданої частини бібліографії.

3. Друковані і недруковані праці і архівні матеріали родини Михайла Сергійовича, зокрема його дружини Марії Грушевської і доньки Катерини, брата Олександра, сестри Ганни і інших членів родини.

4. Інші матеріали М. Грушевського і членів його родини, зокрема фотографії, фільми і т. п. Існує ділянка фільмографії. Усі фотодокументи треба описати і зареєструвати. Також фотографії учнів і співробітників Грушевського важливі для бібліографії фотодокументів грушевськознавства.

5. Праці про М. Грушевського і членів його родини українською і іншими мовами. Ця категорія включає монографічні дослідження, статті, енциклопедичні гасла, рецензії та інші матеріали.

У вузькому розумінні бібліографія грушевськознавства складається з двох основних частин: 1) праці Михайла Грушевського і 2) праці про Грушевського. Ці дві категорії охоплюють усі бібліографічні формати публікацій.

У 1966 р., з нагоди відзначення 100-ліття з дня народження Грушевського, автор цих рядків вказував на невідкличну потребу систематичного бібліографічного вивчення його творчості⁵⁶.

Від того часу вже проминуло 30 років, і зроблено певні поступи в бібліографічному вивченню творчої спадщини історика, публіциста і суспільно-політичного діяча. Звичайно, не все зреалізовано, що ми раніше запланували, проте є надія, що спільними силами істориків, бібліографів і архівістів бібліографія грушевськознавства, що являється її головною дисципліною, розбудується.

Тепер бажаю коротко обговорити бібліографічні дослідження «Грушевськяни» в минулому і теперішньому розвитку грушевськознавства, зосереджуючися на бібліографії творчості Грушевського. Інші ділянки бібліографії вимагають окремого дослідження. Це також відноситься до бібліографічної, бібліометричної і статистичної методи дослідів творчості, що уможливають систематичне вивчення творчої спадщини М. Грушевського і членів його родини.

Бібліографічні дослідження

Бібліографічними дослідами публікацій Грушевського займалися професійні бібліографи та історики. На цьому місці слід наголосити органічне пов'язання між бібліографічними та історіографічними дослідженнями, які глибоко просякають у ділянку вивчення історичних видань окремих дослідників та науково-видавничої діяльності різних наукових установ.

Першу бібліографію праць Грушевського опрацював видатний український бібліограф Іван Левицький (1850—1913) на початку 1900-х років. Вона з'явилася в науковому збірнику, присвяченому Грушевському, в Львові в 1906 р.⁵⁷ Бібліографія Левицького охоплює праці Грушевського за 1885—1904 роки і нараховує 562 окремих бібліографічних записів (одиниць). Вона складається з таких розділів: 1) розвідки, статті, замітки і матеріали (с. 1—14); 2) рецензії, оцінки і бібліографічні огляди (с. 15—45); 3) оповідання (с. 46—47); 4) статті різного змісту (с. 48—50). Автор включив також покажчик імен і географічних місцевостей, згаданих у заголовках праць історика. Бібліографічні описи в бібліографії повні, а список праць Грушевського укладений в хронологічному порядку. На превеликий жаль, Левицький не включив у свою працю відповідного бібліографічно-методологічного впровадження, тому не знаємо, чи всі бібліографічні описи основані на першоджерелах або взяті з другорядних бібліографічних джерел. На нашу думку,

⁵⁶ Любомир Винар, «Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського». *Сучасність*, 1966, ч. 7—8, с. 113—115.

⁵⁷ Іван Левицький, «Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського». *Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його Десятилітньої праці в Галичині (1894—1904)*. Львів, Видання Комітету, 1906, с. 1—64.

Грушевський переглянув цей бібліографічний довідник Левицького перед друком і, можливо, доповнив.

Продовженням цієї бібліографічної праці є «Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905—1928 рр.», які з'явилися з нагоди 60-річчя життя і 40-річчя наукової діяльності Грушевського в Києві в 1929 році⁵⁸. Д. Балика та інші складачі цієї бібліографії у «Передмові» зазначили, що «під час збирання бібліографії нами використано книжні фонди Всенародної Бібліотеки України при ВУАН, переглянуті книжки та журнали різних наукових бібліотек Києва. З газет опрацьовано тільки ті, що знайшлися у ВБУ та що їх було упорядковано. Крім того, одержано доповнення від В. В. Дорошенка» (с. 3). Хронологічно бібліографічний довідник охоплює праці Грушевського від 1905 по 1928 роки. Розділи укладені в книжці за хронологічним принципом: 1) розвідки, статті, замітки, матеріали (с. 3—46); 2) красне письменство (с. 46—52); 3) рецензії (с. 53—83). Також це видання включає «Додатковий бібліографічний список праць акад. М. С. Грушевського» (с. 83—84) і «Абетковий покажчик» (с. 87—104). За нашими підрахунками київська бібліографія праць Грушевського налічує 1188 бібліографічних одиниць. Хоч бібліографічні описи подано точно, дане видання має деякі пропуски і тому неповне.

Статистичне співставлення львівської та київської бібліографії дає таку картину публікацій Грушевського за 1885—1928 роки:

Статистична таблиця

Роки	книжки	окремі видання (відбитки)	статті	рецензії	белетристика	разом
1885—1904	34	14	152	378	13	541
1905—1928	142	17	654	323	52	1188
Разом:	176	31	806	701	65	1779

Протягом 1885—1928 років з'явилося 1779 праць Грушевського, описаних у львівській і київській бібліографіях. Вони включали окремі монографії, популярні історичні нариси, статті, окремі відбитки, рецензії та белетристику. Роблячи таке сумарне співставлення, не можна забувати, що вищезгадані бібліографії мали деякі пропуски, а тому наше статистичне співставлення лише приблизне. З огляду на рідкісність і важливість львівської та київської бібліографій у 1984 р. їх перевидано з відповідною біб-

⁵⁸ Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905—1928 рр. *Ювілейний збірник на пошану Михайла Сергієвича Грушевського*, том 3, Київ, Всеукраїнська Академія Наук, 1929, 104 с.

ліографічною та статистичною аналізою в бібліографічному збірнику, присвяченому Грушевському⁵⁹.

З інших бібліографій згадаймо «Бібліографію» Т. Черкаського, яка обмежена літературними творами Грушевського, і то без повного бібліографічного опису⁶⁰. Також треба згадати вибрані бібліографії праць історика Ярослава Бідла⁶¹, Мирона Кордуби⁶², Дмитра Дорошенка і Олександра Оглоблина⁶³, Наталії Полонської-Василенко та інших дослідників⁶⁴. Також у *Систематичному каталозі видань Всеукраїнської Академії Наук, 1918—1929* (Київ, 1930) і в *Каталозі видань Всеукраїнської Академії Наук за 1930 р.* (Київ, 1931) знаходимо реєстрацію праць Грушевського, які з'явилися в Україні в 1920-х роках⁶⁵.

Треба також згадати англомовні бібліографії Т. Приймака, Л. Винара і О. Сидоренка, що появилися як окремі частини в монографічних дослідженнях або довідкових виданнях⁶⁶. Проте існує поважна прогалина у бібліографії праць Грушевського в 1929 до 1934 року включно, а також після його смерті, головню після відродження української незалежної держави в 1991 році. Відомо, що бібліограф Б. В. Грановський підготував бібліографічний довідник «Академік М. С. Грушевський. Матеріали до бібліографії», в якому зареєстровано праці історика до 1995 року включно. Ця праця поки що не вийшла з друку. Обговорюючи «бібліографічну контролю» (bibliographic control) публікацій Грушевського, важливо згадати про видані покаж-

⁵⁹ *Mykhailo Hrushevs'kyi, 1866—1934. Bibliographic Sources*, Lubomyr R. Wynar (ред.). Нью-Йорк, Ukrainian Historical Association, 1985, с. 5—170.

⁶⁰ Т. Черкаський, «Бібліографія, в: Михайло Грушевський». *Під зорями*. (Київ: В-во «Рух», 1928), с. 574—578.

⁶¹ J. Bidlo, *Michael Hrushevs'kyj*. (Прага: Nákladem České Akademie Věd a Umění, 1935), с. 37—43.

⁶² Korduba M. *La Littérature historique soviétique-ukrainienne*. (Мюнхен: Wilhelm Fink Verlag, 1972), с. 120—122, 162—167, 170—171.

⁶³ D. Doroshenko, Literature on M. Hrushevsky, в його: *A Survey of Ukrainian Historiography 1917—1956*, «The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.», Vol. V—VI. (Нью-Йорк, 1957), с. 285—286. Olexander Ohloblyn. *Bibliography, там само*, с. 367—372.

⁶⁴ Наталя Полонська-Василенко, Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. *Записки НТШ*, 1962, т. 168, с. 78—80. Автор доводить бібліографічний список праць Грушевського до 1934 р. Бібліографічні описи праць Грушевського непевні і вимагають додаткової перевірки. Інші бібліографії подані в праці: *Mykhailo Hrushevs'kyi...*, с. 173—175.

⁶⁵ Ці два каталоги видань ВУАН були перевидані Дмитром Штогрином. *Каталог Видань Української Академії Наук 1918—1930*. Чикаго, Товариство українських бібліотекарів Америки, 1966.

⁶⁶ Thomas S. Prymak, *Bibliography, Mykhailo Hrushevs'ky: The Politics of National Culture* by Thomas S. Prymak, Toronto, 1987, p. 279—304; Lubomyr R. Wynar, «M. Hrushevsky: A Selective Bibliography», *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian Russian Confrontation in Historiography* by Lubomyr R. Wynar. Toronto—New York, 1988, p. 55—64; Alexander Sydorenko, «Michael Hrushevsky, 1866—1934», *Research Guide to European Historical Biography, vol. VI*, Washington, DC, 1993, p. 343—346.

чики змісту ж. «Україна»⁶⁷ і ж. «Український Історик», в яких подано докладний перелік матеріалів Грушевського і про нього, що друкувалися на сторінках цих головних історичних і українознавчих журналів. Часами pojawiaються спеціалізовані (тематичні) бібліографії праць Грушевського⁶⁸. З огляду на численні перевидання праць науковця (книжки, статті та ін.) і видання нових архівних матеріалів в Україні і поза її межами питання видання біжучої бібліографії грушевськознавства невідкладне і конечне, як-що йдеться про дальший розвиток цієї науки.

*Бібліографії видань
про Михайла Грушевського*

З нагоди відзначення 100-ліття з дня народження Грушевського в 1966 р. автор цих рядків опрацював першу значну бібліографію вибраних праць, присвячену життю та творчості Грушевського⁶⁹. До того часу з'явилася лише коротка бібліографія Андрія Григоровича як додаток до англійського перекладу «Звичайної схеми «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства» М. Грушевського⁷⁰. Отже, 1966 р. був повною мірою переломовим у бібліографічних дослідках, присвячених історикові.

У 1984 р. і 1985 рр., з нагоди відзначення 50-ліття смерті Грушевського, видано три бібліографічних довідники цього ж автора. Перша праця «Бібліографія праць про Михайла Грушевського» з'явилася в «Українському Історикі» у випуску, присвяченому Грушевському⁷¹. Це була доповнена бібліографія з 1966 р., опрацьована за тематичним бібліографічним розподілом. Друга бібліографія німецькою мовою з'явилася в монографічному

⁶⁷ *Науковий часопис українознавства «Україна» (1907—1932). Показчик змісту.* Київ, Академія Наук України. Інститут Української Археології, 1993, 140 с.; *«Український Історик», ж. Українського Історичного Товариства. Показчик змісту 1963—1992 (ч. 1—115),* Київ, Академія Наук України. Інститут Української Археології, Українське Історичне Товариство, 1993, 114 с.

Беручи до уваги, що М. Грушевський був основником і редактором ж. «Україна», а ж. «Український Історик» безпосередньо причинився до народження науки грушевськознавства — ці бібліографічні довідники вийняткові важливі.

⁶⁸ Любомир Винар, ред. «Бібліографія праць Михайла Грушевського: 1917—1918»; Михайло Грушевський, *«На порзі Новітньої України».* Редакція Любомира Винара. Нью-Йорк — Львів, 1992, с. 253—261; М. Кузьомко, О. Дзюба, «Список основних праць Михайла Грушевського з історії Церкви»; М. С. Грушевський, *Духовна Україна. Збірка творів.* Упорядкування І. Гирича, В. Ульяновського. Київ, 1994, с. 553—557.

⁶⁹ Любомир Винар, *Бібліографія праць про Михайла Грушевського. Український Історик,* 1966, 1—2, с. 122—129.

⁷⁰ А. Gregorovich, *Selected Bibliography,* в кн.: М. Hrushevsky, *The Traditional Scheme of «Russian» History and the Problem of a Rational Organization of the History of the East Slavs (Winnipeg, The Ukrainian Free Academy of Sciences, 1966),* pp. 17—24.

⁷¹ Любомир Винар, «Бібліографія праць про Михайла Грушевського». *Український Історик,* 1984, 1—4, с. 291—319.

дослідженні бібліографічних джерел Грушевського у виданні Українського Вільного Університету⁷². Третя бібліографічна праця, яка базувалася на бібліографії, поміщеній в «Українському Історику» з 1984 р., побачила світ в англomовному бібліографічному збірнику, присвяченому Грушевському⁷³. Це видання базоване на відповідній бібліографічній схемі, яку доповнюємо і пропонуємо для обговорення історикам, бібліографам, архівістам і іншим грушевськoзнавцям. Ця модель складається з таких частин — бібліографічних категорій:

1. *Бібліографія бібліографій* — включає окремі загальні і національні бібліографії, друковані бібліотечні каталоги, довідники, окремі комп'ютерські бібліографічні банки (системи) і інші матеріали.

2. *Бібліографія праць М. Грушевського* (усі друковані і недруковані праці у різних бібліографічних форматах).

3. *Бібліографія праць про М. Грушевського і членів його родини* (наукові, популярно-наукові праці, публіцистика, мемуаристика, дисертації (кандидатські, магістерські і докторські), інші видання грушевськіяни).

4. *Енциклопедичні матеріали* (енциклопедичні гасла і грушевськoзнавство в українських і неукраїнських енциклопедіях, біографічних словниках і інших довідкових виданнях).

5. *Бібліографія архівних матеріалів* (довідники до архівних фондів грушевськіяни в Україні і інших країнах, бібліографічні покажчики і інші довідкові видання).

6. *Інші матеріали грушевськoзнавства*, що не включаються у вищенаведені бібліографічно-довідкові категорії.

7. *Покажчики* (індекси авторів, назви творів, предметний покажчик бібліографії).

Бібліографічний опис повинен бути повний і базований на принципі де візу (*de visu*). Усі бібліографічні позиції, якщо можливо, мають бути анотовані. Цю бібліографічну модель-схему слід критично обговорити, доповнити і його додержуватися в бібліографічних дослідженнях грушевськoзнавства. Треба уживати міжнародну форму бібліографічних цитат.

⁷² Lubomyr Wynar, *Mychajlo Hrussevs'kyj: Biobibliographische Quelle, 1866—1934*. Мюнхен: Ukrainische Freie Universität, 1984, с. 40—50.

⁷³ Lubomyr R. Wynar, «Bibliography of Publications on M. Hrushevskyi», в *Mychajlo Hrussevs'kyi... цит. np.*, pp. 173—203.

В Україні слід віднотувати ініціативу Б. Грановського, який започаткував у 1991 році серійне видання грушевськіяни⁷⁴. До сьогодні появилсь лише перший випуск цього видання. У 1994 році вийшов бібліографічний покажчик історії України⁷⁵, в якому зареєстровано видання Грушевського і про нього. Якщо б ця річна бібліографія вдержалася і появлялася кожного року та поширила свій бібліографічний репертуар на видання в інших мовах з різних країн світу — це було б тривале досягнення української бібліографії і історіографії. Це, значною мірою, позитивно розв'язало б проблему поточної бібліографії грушевськознавства. За допомогою комп'ютерної техніки і створення відповідного бібліографічного банку грушевськіяни цей проєкт можна здійснити. Також у запланованих УІТ серійних збірниках «Михайло Грушевський: статті і матеріали» передбачено окремий розділ, присвячений ретроспективній і поточній бібліографії грушевськознавства. Наука грушевськознавства мусить мати сильну бібліографічну основу, якщо йдеться про систематичне вивчення життя, діяльності і творчості М. Грушевського. Саме тому бібліографія становить одну з головних галузей грушевськознавства.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ОСНОВА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Історичні джерела становлять головну базу для наукового вивчення життя, діяльності і творчості М. Грушевського і його доби. Вони є разом невід'ємною частиною джерелознавства (гевристики) головної дисципліни грушевськознавства, що має свою методологію. До недавнього часу історики і інші дослідники не мали доступу до важливих історичних джерел, пов'язаних з діяльністю і творчістю Грушевського, що були сховані в спецфондах радянських архівів і інших установ. Приблизно від 1988—89 років ситуація змінилася, а від 1991 року, в якому відновлено незалежну українську державу, грушевськознавці в Україні і поза її межами можуть користуватися важливими джерельними матеріалами. Це значно поширило джерельну основу грушевськознавства і причинилося до нового навітлення життя і творчості історика. Можна сказати, що від того часу починається новий етап грушевськознавства, що триває до наших часів. За часів радянської

⁷⁴ Академік М. С. Грушевський. Матеріали до бібліографії (1914—1934). Вип. 1, Київ, Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, 1991, 25 с. Б. Грановський уклучив бібліографію праць про Грушевського у вже згаданому бібліографічному збірнику, що до сьогодні не появилсь.

⁷⁵ *Історія України. Бібліографічний покажчик, 1992 рік*. Редактори Л. Ю. Ступак, А. М. Комська. Київ—Львів, Державна історична бібліотека України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994, 304 с.

Головним промотором річної історичної бібліографії України є акад. Ярослав Ісаєвич, директор Інституту ім. І. Крип'якевича і президент Міжнародної асоціації українців (МАО).

історіографії наука джерелознавства була на службі комуністичної партії, і це безпосередньо вплинуло на фальсифікацію джерельної основи усіх періодів історії України, а зокрема наукової і політичної діяльності Грушевського⁷⁶.

Є декілька класифікацій історичних джерел⁷⁷ у ширшому і вужчому розумінні. На їхній основі подаємо схему джерел грушевськознавства, що її на випадок потреби зможемо доповнити. До уваги беремо писані і матеріальні (артифакти) джерела. За нашою схемою вони складаються з таких категорій:

I. *Письмові джерела*, що охоплюють його друковані і недруковані праці, як також праці членів родини, публічні і приватні документи, законодавчі і юридичні документи, автобіографічні матеріали, спогади, записники, щоденники, листування і всі інші писані матеріали. Це так звані першоджерельні матеріали. У дослідженні М. С. Грушевського усі його друковані праці, включаючи наукові дослідження і публіцистичні праці (часописи, журнали і т. п.), класифікуються як першоджерела, що віддзеркалюють творчість і життя історика. Нормально їх уважали б історичною літературою, а не історичним першоджерелом, якщо б їх аналізувати при дослідженні історичних явищ (наприклад, Хмельниччина, розвиток інтелектуальної історії в ХІХ ст. і т. д.). У дослідженні Грушевського — всі його писання є першоджерельного характеру.

II. *Усні джерела* (Oral sources), що дійшли до дослідника в усній творчості. Наприклад, перекази, пісні, фольклор, топографічні назви, що відносяться до життя й діяльності Грушевського.

III. *Фотоджерела* включають фотографії Грушевського і членів його родини, його співробітників, офіційні групові фотографії з істориком, фільми; ілюстрації і інші фотодокументи. Звичайно фотоджерела зберігаються в архівах і музеях, деколи в бібліотеках.

IV. *Матеріальні джерела* (physical remains) включають фізичні об'єкти, наприклад, будинки Грушевського, його меблі, печатки, пам'ятники Гру-

⁷⁶ Наприклад, В. І. Стрельський пише, що «Під час внутрішньої критики (джерел — Л. В.) особливо великого значення набуває марксистсько-ленінська методологія, що виступає як вирішальна наукова база історичної інтерпретації джерел «Джерелознавство історії СРСР», К., 1958, с. 33; С. О. Яковлев у підручнику «Українська радянська археографія» стверджує, що «Партійний підхід до вибору документів передбачає всебічне виявлення документів, які сприяють розкриттю закономірностей розвитку суспільно-економічних явищ... Об'єктивістський підхід до виявлення і відбору документів не має нічого спільного з справжнім науковим дослідженням», с. 17. Цей самий автор засуджує націоналістичні теорії Грушевського.

⁷⁷ Окремі схеми класифікації історичних джерел подані у вже згаданих виданнях Lubomyr Wynar, *Research Methods*, p. 157—158; R. J. Shafer, *op. cit.*, p. 65—74; Jaques Barzun, *op. cit.*, p. 154—159.

Українські радянські історики обговорювали окремі питання джерелознавства у серійному виданні «Історичні джерела та їх використання». Свого часу І. П. Крип'якевич в УІЖ друкував «Нарис методики історичних досліджень» (1967—1968), що його, на жаль, не закінчив.

шевського і інші матеріальні залишки, що належали Грушевському і членам його родини (наприклад, годинники, обручки і т. п.). Ці джерела є рівночасно «археологічними знахідками», — вони важливі для відтворення обставин побуту і матеріальної культури Грушевського. Ці джерела здебільшого знаходяться в музеях. Київський музей Грушевського вже роками пошукує за тими матеріальними джерелами.

Нас цікавлять перш за все письмові джерела, зокрема епістолярні й інші першоджерельні архівні матеріали, що зберігаються в архівах України і поза її межами. Ми вже згадали, що завдяки віднайденню нових джерел, пов'язаних посередньо і безпосередньо з грушевськознавством, значно поширено джерельну основу цієї науки. Тепер проходить переоцінка діяльності М. Грушевського і його творчості у зв'язку з цим. Галина Сварник, обговорюючи джерела грушевськознавства у львівських архівах, правильно підкреслила, що джерельно-документальна «база неоднорідна і включає великий діапазон джерел різних рівнів (від офіційних документів державних установ... через комплекс документів НТШ (з усіма протоколами засідань, офіційним листуванням товариства, видавничими і бібліотечними справами...) аж до листування Грушевського та його родини з масою кореспондентів у Галичині і поза нею, а також пов'язаного з Грушевським кола осіб між собою»⁷⁸.

Ця різноманітність історичних джерел характеризує київський і інші періоди його діяльності в Україні і на еміграції. Видання «Споминів» Грушевського в ж. «Київ» у 1988–89 рр.⁷⁹ започатковує в Україні новий період вивчення і видання досі невідомих джерел до життя історика. Ці спогади з відповідними поясненнями вносять зовсім новий матеріал до вивчення життя і діяльності Михайла Сергійовича, включаючи часи Центральної Ради. Звичайно, мемуарна література як історичне джерело вимагає докладної аналізи (внутрішня і зовнішня історична критика джерел), але це вже справа методології історичного дослідження. Не менш важливі щоденники Ми-

⁷⁸ Г. Сварник, «Джерелознавча база грушевськознавства». *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Редакційна колегія: Ярослава Грицак, Ярослав Дашкевич. Львів — Нью-Йорк, 1995, с. 235–236.

⁷⁹ Михайло Грушевський, «Спомини». Київ, 1988, ч. 9–12; 1989, ч. 8–11. Спогади опрацював і зредагував Сергій Білокінь. Історія переховання спогадів історика має свою цікаву історію, про що варто було б згадати у передмові до їхнього видання. На початку 60-х років доцент Київського університету М. Кошель одержав рукопис від одної особи, видрукував на машинці чотири копії і передав їх, як писав, для зберігання «серед друзів». Одну з цих копій передав Ярославові Дзирі, який, за дозволом п. Кошеля, передав машинопис мені у Києві. Оригінал рукопису зберігається в С. Білоконя. М. Кошель заслуговує на щире подяку за збереження цього важливого біографічного джерела за часів комуністичної влади. Немає сумнівів, що «Спомини» Грушевського заслуговують на видання окремою книжкою. Ці інформації базовані на записі М. Кошеля і інформації Я. Дзирі (Київ, жовтень, 1996).

хайла Сергійовича за 1886—1894⁸⁰ і 1904—1910 роки⁸¹. Ці автобіографічні розповіді становлять особливу цінність і містять важливі дані про родинне, наукове і громадське життя Грушевського, його співпрацю з науковими діячами, письменниками, політиками і іншими діячами. Також вони є не оціненними джерелами для вивчення родинного і побутового життя Грушевського і його науково-організаційної і громадсько-політичної діяльності. Тепер Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського у Києві і Українське Історичне Товариство плянують ці видання спільно видати⁸².

Листування — епістолярна спадщина М. Грушевського, членів його родини, його співробітників і сучасників становить одну з головних джерельних категорій грушевськознавства. На загал листування можна поділити на дві групи:

1. Приватне листування.

2. Офіційне листування. Листи Грушевського і до нього є одним із найважливіших джерел для дослідження його приватного життя, наукової і громадсько-політичної діяльності. Я вповні поділяю думки видатного грушевськознавця Ігоря Гирича, що

«Величезний масив епістолярію й щоденник М. Грушевського дають надзвичайно багато для дослідження українського національно-визвольного руху й громадсько-політичного життя кінця ХІХ — початку ХХ ст. Листи до історика почасти єдине джерело інформації про події історичної давнини, про процес роблення політичних програм, заміри, інтелектуальні суперечки, взаємини між визначними діячами цієї доби... Через взаємини ми можемо простежити напрями, що постали перед українським рухом, проаналізувати причини невдач в конкретних випадках національного суспільного життя, зрозуміти ідеологію різних угруповань, сутність теоретичних суперечок і розбіжності поглядів»⁸³.

До того можемо додати, що систематичне вивчення родинного життя М. Грушевського, його взаємин з дружиною, донькою, братом і іншими членами роду Грушевських знаходять, значною мірою, своє відзеркалення в листуванні. Не забуваймо, що Михайло Сергійович вийнятково дбав про архівні родинні матеріали (щоденники, листування, записники)

⁸⁰ Михайло Грушевський, «Щоденник». *Київська старовина*, 1993, ч. 1, с. 4.

⁸¹ Ігор Гирич, «Щоденник М. Грушевського як історичне джерело». *Український Історик*, 1991—1992, т. 38—39, с. 344—351; Ігор Гирич, Щоденники М. С. Грушевського (1904—1910 рр.), *Київська старовина*, 1995, ч. 1.

⁸² Лист П. С. Соханя, директора Інституту до Любомира Винара, голови УІТ з 24 жовтня 1996 року в справі спільного видання цих двох щоденників М. Грушевського.

⁸³ Ігор Гирич, *Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху* (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко). Автореферат дисертації. К., Інститут української археографії НАН України, 1995, с. 1. У своїй праці історик подає таку класифікацію архівних джерел: 1. Епістолярні. 2. Наративні. 3. Офіційна документація державних фондоутворювачів. 4. Преса (газети і журнали). 5. Публікації вчених з суспільної проблематики, с. 3.

і їх зберігав без огляду на воєнні катаклізми. Знаємо, що деяка частина його рукописів і листування згоріли в березні 1917 року під час повороту з Москви до Києва⁸⁴, а ще більша частина архівних матеріалів знищила большевицька артилерія 25 січня 1918 року за безпосереднім наказом Муравйова. Про це докладно згадує Грушевський у своїй статті «На переломі», мовляв:

«25 січня, під час бомбардування Києва, більшовики запальними стрільними розстріляли дім, де я жив — наш фамілійний дім... Кільканадцять запальних снарядів, що влетіли один за другим до нашого помешкання й сусідних, за декілька хвилин обернули в суцільне огнище весь дім. Згоріли мої рукописи і матеріяли, бібліотека і листування... Ніякі сили вже тепер не вернуть його...»⁸⁵.

Грушевський пережив цю трагедію, але не зломився. Він наново почав відтворювати свою бібліотеку і архів.

Як основник і голова Археографічної комісії в НТШ, УНТ і ВУАН він є основником українського модерного джерелознавства й археографії. М. Грушевський мав повне розуміння ваги першоджерел в дослідженні окремих історичних явищ і життя окремих історичних діячів.

У Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) України в Києві зберігся найповніший опис родини Грушевських (Фонд ч. 1235), в якому листування займає приблизно 75 відсотків документів і за підчисленням включає приблизно одну тисячу листів Грушевського (до окремих осіб і установ), 6. 12 тисяч листів до Михайла Сергійовича і 6. 1000 листів до історика від різних установ і організацій⁸⁶. Також у фонді зберігаються листи Марії Грушевської, Катерини Грушевської, Олександра Грушевського, Галини Грушевської і інших членів родини Грушевських. Багаті джерельні матеріяли зберігаються у Центральному Державному Історичному Архіві у Львові (фонд К. Студинського, в якому збережено 314 листів історика до Студинського)⁸⁷, фонд Літературно-наукового вісника (ф. 401), джерельні матеріяли НТШ (ф.309), матеріяли І. Крип'якевича (фонд 357), С. Томашівського (ф.368) і інші архівні фонди у

⁸⁴ В автобіографічному записі він пише: «Спіткало мене велике нещастя в тій дорозі: віз (залізничний — Л. В.), в яким я їхав, загорівся, ледви з життям я вискочив, а речі мої і рукописи в огні згоріли». *Український Історик*, 1966, ч.1—2, с. 99. Цікаво згадати, що ця вістка спершу появилася в автобіографічній статті М. Грушевського «З життя проф. М. Грушевського» в часописі *Український Голос* (Вінніпер), ч. 16 за 21. IV. 1920 р. У 1966 році я передрукував цю статтю в УІ і дав новий наголовок «Автобіографія Михайла Грушевського, 1914—1919» з відповідним введенням «Від редакції».

⁸⁵ Михайло Грушевський, «На переломі». *На порозі Нової України*, с. 5. Докладніший опис пожежі дому Грушевського в спогаді Євгенії Кричевської, «Пожежа будинку Михайла Грушевського», *Нові дні*, 1958, ч. 105.

⁸⁶ Ігор Гирич, упорядник. *Епістолярна спадщина Михайла Грушевського. Показчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві*. К., 1996.

⁸⁷ Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (ЦДІА — Л.), ф. 362, фонд К. Студинського. Історик-архівист Галина Сварник, член УІТ, підготувала *Листи М. Грушевського до К. Студинського (1894—1932 рр.)* (Львів—Нью-Йорк, 1998).

ЦДА України у Львові, що відносяться безпосередньо до життя Грушевського, його учнів, його наукової діяльності. Вони включають приватне та офіційне листування і різні рукописи. Вийняткову цінність становлять джерельні матеріали Грушевського і про нього в Інституті рукопису ЦНБ НАН України у Києві, що складається з автографів листів Грушевського до різних діячів, включаючи листи до С. Єфремова, М. Доманицького, О. Кандиби (Олеся) та ін. Також збереглися матеріали ВУАН, Українського Наукового Товариства у Києві та інші важливі джерельні матеріали. В архіві також зберігаються фотодокументи М. Грушевського⁸⁸. Відносно фотодокументів треба згадати їхню багату колекцію в Музеї М. Грушевського у Києві, що я маю змогу їх оглядати. Там також зберігаються численні матеріальні джерела (наприклад, меблі Грушевського тощо). З інших архівів, в яких знаходяться джерельні матеріали грушевськіяни, згадаємо Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), де зберігаються документи комуністичної партії; Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного правління України (ЦДАВО)⁸⁹, Архів Служби безпеки України (АСБУ) і інші архіви України (Дніпропетровськ, Чернігів і інші міста). Також важливо згадати Архів Інституту ім. Т. Шевченка НАНУ, в якому зберігаються важливі епістолярні джерела (Єфремов і інші). На окрему згадку заслуговує Державний архів Служби безпеки в Україні, в якому знаходяться матеріали ГПУ НКВД відносно Грушевського, а зокрема 122 томи справи Українського Національного Центру, що його, за рецептою КПУ, очолював Грушевський. Щойно видана збірка архівних матеріалів В. Пристайком і Ю. Шаповалом з фондів цього архіву відкриває

⁸⁸ С. М. Кіржаєв, уклад. *Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах Відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР*. Київ, 1991, 114 с.

⁸⁹ Фонд Української Центральної Ради (ф.1115) зберігається в ЦДАВО. Недавно на основі цього фонду і інших матеріалів появилася збірка *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали*, том 1, Київ, 1996, с. 578. Видно, що укладачі збірки не віднайшли оригінальних протоколів, а передрукуюють їх, значною мірою, з часопису «Вісті з Української Центральної Ради» — отже, є можливість, що у передруку закралася деякі помилки. До речі, про книжку протоколів ЦР запитувався Грушевський у листі до Євгена Онацького, секретаря Ц. Ради. Про це Онацький писав мені у листі з 2. XI.1971 р. так: «Опинившись за кордоном, він (М. Грушевський — Л. В.) написав мені... що я зробив з першою книжкою протоколів Укр. Цент. Ради. (Другу незакінчену книжку протоколів я передав моєму наступникові Постоловському Ант., а перша залишилася в мене, і М. Грушевський про те знав). Я відповів, що, від'їжджаючи за кордон, я сховав ту книжку у Миському київському музеї, де я був бібліотекарем, де працював Дан. Мих. Щербаківський. Не знаю, чи Грушевський, повернувшись до Києва, віднайшов ту книжку протоколів, чи вже її перед тим знайшли чехісти, перекладаючи трус в Музеї». — Любомир Винар, *Євген Онацький — чесність з нацією (1894—1979)*, Нью-Йорк—Мюнхен, 1981, с. 23.

Я довше зупинився над цією справою — книжка оригінальних протоколів УЦ Ради — одне з найважливіших офіційних джерел до історії діяльності М. Грушевського, голови ЦР. Вірю, що київські історики і архівісти вияснять цю важливу справу.

зовсім невідомі джерела до життя і діяльності Грушевського в останньому десятилітті його життя⁹⁰. Також у 1994 році появилось перше число журналу «З архівів ВУЧК—КПУ—НКВД—КГБ» (видання НАН України, Інституту Історії України і Служби безпеки України) з деякими матеріалами про родину Грушевського, але більше чисел до кінця 1996 року не вийшло. В Україні головним науковим осередком видання архівних матеріалів грушевськознавства є Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (директор П. Сохань), який відновив серійне видання «Український археографічний щорічник» (Нова серія, 1992. Досі появилось два томи) і нав'язує до наукових археографічних традицій Михайла Грушевського. Як відомо, історик очолював археографічні комісії в НТШ, УНТ і ВУАН, і Михайла Сергійовича можна уважати основником української національної наукової археографії.

Деякі архівні матеріали знаходяться в архівах приватних осіб в Україні і на Заході. Досліджуючи джерела і архівні фонди грушевськознавства, до уваги треба узяти вивчення архівних матеріалів у державних архівах Австрії, Німеччини, Франції, Чехословаччини, Польщі, Америки і Канади й інших країн⁹¹. У них знаходяться вийняtkово важливі матеріали (офіційна кореспонденція, урядові справоздання, дипломатичні записки, документи тощо). Архівні матеріали друкуються в різних журналах — «Український Історик», «Архіви України», «Український Історичний Журнал», «Київська старовина», «Записки НТШ», «Україна в минулому» і ін.). Саме на основі нових знайдених архівних матеріалах (недрукованих і друкованих) започатковано переоцінку різних періодів життя і творчості Грушевського. Найбільшим недоліком в теперішньому грушевськознавстві є брак збірного каталогу-довідника до окремих архівних фондів в архівах України і інших країн. Завдяки комп'ютерській технології цей важливий проєкт можна зреалізувати і виготовити такий звітний каталог. Думаємо, що допомога УІТ в цьому проєкті запевнена. Про інші джерела грушевськознавства, наприклад, праці

⁹⁰ Володимир Пристайко, Юрій Шаповал, *Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934*. Передне слово Любомира Винара. Київ, 1996, 331 с.

В архіві СБУ знаходиться багато досі незнаних архівних матеріалів про М. Грушевського, його родину і співробітників. Віримо, що вони повністю будуть видруковані.

⁹¹ Для прикладу згадаємо такі архіви: Haus-, Hof und Staatsarchiv і Kriegsarchiv (Австрія), Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AMAE) Archives diplomatiques, (Париж), Great Britain Foreign Office. Political Correspondence Collection, vol. 3012—6384; Archives of the United States of America, Washington; The Hoover Institution, Stanford University і багато інших архівів в Європі, Америці і Канаді. З українських архівів треба згадати Архів УВАН (з архівом В. Винниченка), Український дослідний документальний Центр УІА, НТШ (Сарсель, Нью-Йорк), Архів УІТ і інших. Архівні матеріали, пов'язані з Грушевським, досліджував І. Боршак, Тарас Гунчак, Ігор Каменецький, Любомир Винар, Ярема Раковський, Олег Герус, о. Т. Горняткович та інші науковці.

самого Грушевського і інших членів його родини, не маємо змоги згадати. Вже в першому розділі цієї праці я згадував про перевидання в Україні наукових і публіцистичних праць історика. Також на Заході видано чимало праць Грушевського, а тепер очікуємо на появу англomовного перекладу «Історії України-Руси» (видає Канадський інститут українських студій при Альбертійському університеті). В Україні і на Заході появилось чимало спогадів, монографічних досліджень, збірок документів і інших публікацій, що значно поширили джерельну основу дослідження М. Грушевського і його доби⁹². Першоджерела і джерелознавство є серцевиною наукового грушевськознавства.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-НАУКОВА СТРУКТУРА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Розвиток грушевськознавства в'яжеться з науковими установами і університетами, які безпосередньо сприяють розвитку цієї дисципліни. Дуже коротко згадаю про сучасну ситуацію в Україні і на Заході в контексті наставлення наукових установ до розбудови грушевськознавства в Україні і поза її межами, задержуючи відповідний хронологічний порядок, що віддзеркалює розвиток дисципліни після її народження в 1960-х роках.

Грушевськознавство постало в Америці за ініціативою УІТ як окрема історично-українознавча наука. «Український Історик» (1963), офіційно Українського Історичного Товариства, став науковою трибуною грушевськознавства і цю роль сповняє вже понад 32 роки. Також УІТ започаткувало серійне видання «Грушевськіана». Від 1990 року в журналі поміщують свої статті і джерельні матеріали науковці з України, і в цьому аспекті журнал став головним органом грушевськознавців в Україні і на Заході. Одночасно УІТ створило в Україні окремі осередки діяльності УІТ ім. М. Грушевського (Київ, Львів, Острог, Ужгород, Дніпропетровськ), які сприяють розвитку грушевськознавства в Україні. У 1992 році при УІТ створено Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського, яке займається поширенням грушевськознавства на міжнародному форумі.

⁹² Також час від часу появлялися важливі збірки першоджерел у формі мемуарів і документів, напр. В. Винниченко, *Щоденник*, 1980, т. 1, 1983, т. 2. Вячеслав Липинський. Архів. 1973, т. 6, т. 7. Theophil Hornykiewicz, ed. *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922*. Philadelphia, 1966. 3 vol. і багато інших. Джерельні матеріали також подані в моїй англomовній бібліографії-довіднику *Mykhailo Hrushevskyy, Bibliographic sources, op. cit.*, 194–198. Про архівні матеріали в державних англійських архівах див. Konstantin Hnytan, «A Guide to Foreign Ministry Archives in England», *Journal of Ukrainian studies*, Vol. 2, No 1, 1977. Про українські архіви, бібліотеки і музеї в Америці див. Lubomir R. Wynar, *Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States*, Kent, Kent State University. Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions, 1995. 35 p.

Товариство співпрацює з установами і поодинокими вченими, які займаються дослідом Грушевського і його доби⁹³. Також окремо і в співпраці з іншими установами Українське Історичне Товариство влаштовує міжнародні конференції і симпозіуми на українських і неукраїнських наукових форумах. Одним із головних завдань УІТ є розбудова науки грушевськознавства.

Сучасний стан історичної науки в Україні — критичний. Це також відноситься до науково-видавничої діяльності наукових установ. Гостру критику сучасного стану історичних досліджень подає видатний історик Ярослав Дашкевич, який пише, що «Національна Академія наук України далі є штабом історичної науки. Штабом з дуже поганою науковою репутацією, бо саме там фальсифікувалася раніше і частково фальсифікується досі історія України»⁹⁴. Він закінчує цю статтю песимістичним висновком, мовляв:

«Удар спрямовують на справжню історичну науку, бо її значення у формуванні національного світогляду, в розгортанні національного державного будівництва велетенське. На українську історичну науку, яка ще не встигла міцно стати на власні ноги, насувається нова чорна хмара»⁹⁵.

Образ представлений тут чорний, можливо надто чорний, якщо йдеться про сучасну кризу української історичної науки в Україні, і важливо згадати, що автор статті не узглядив діяльності НТШ у Львові й інших наукових товариств. Як це все відноситься до сучасного стану грушевськознавства в Україні? В структурі наукового грушевськознавства в Україні центральну роль відіграє Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського з головним осередком у Києві (директор П. Сохань) і відділеннями у Львові (керівник Я. Дашкевич), Дніпропетровську (керівник Ю. Мицик), в Острозі (керівник М. Ковальський) та інших містах. Саме завдяки ініціативі Інституту започатковано перевидання фундаментальної «Історії України-Руси»⁹⁶ Грушевського і

⁹³ Докладніше про вклад і роль Українського Історичного Товариства у розбудові наукового грушевськознавства у Любомира Винара. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. Київ, 1995, с. 246—265.

⁹⁴ Ярослав Дашкевич, «Дорогами української Клію (про становище української історичної науки в Україні)». *Україна в минулому*, 1996, вип. VIII, с. 59.

⁹⁵ Там само, с. 63.

⁹⁶ Перевидання *Історії України-Руси* М. Грушевського фірмує Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського і Інститут Історії України НАН України разом з УНІГУ (Гарвардський університет) і КІУС (Альбертійський університет). До Редакційної колегії входять грушевськознавці з України і західних країн: П. С. Сохань (голова), Г. В. Боряк (відп. секретар), Л. Винар, І. Б. Гирич, Г. Грабович, Я. Р. Дашкевич, М. Г. Жулинський, Л. В. Решодько, Ф. Сисин, П. П. Толочко, О. Прицак, Ф. П. Шевченко (вже помер). Отже, бачимо, що до цього найважливішого проекту перевидання ІУР включено представників різних наукових установ. У 1996 році появилася ІХ том, част. 1 ІУР.

заплановано видання його щоденників, епістолярної спадщини і інших видань⁹⁷. У зв'язку з фінансовою кризою Інститут поки що не може нормально функціонувати в науково-видавничій ділянці, проте спільно з УІТ й іншими установами організує наукові конференції, присвячені Грушевському, розробляє плани дальшої діяльності⁹⁸. У Львівському відділенні Інституту Ярослав Дашкевич і його співробітники також запланували джерельні видання з епістолярної спадщини історика, відбувають конференції і недавно УІТ з Львівським відділенням Інституту видало збірник праць про історичну школу Грушевського у Львові⁹⁹. З інших інститутів НАН України треба відзначити діяльність Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові, що його очолює Ярослав Ісаєвич, президент Міжнародної асоціації українців (МАУ). Він започаткував видання історіографічно-культурологічних збірників «Україна» (Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1994), на сторінках якого з'являються матеріали грушевськознавства, щорічну бібліографію історії України, а також перевидає праці М. Грушевського і планує збірник, присвячений одному з найвидатніших учнів історика — І. Крип'якевичеві¹⁰⁰. Також Інститут співпрацює з іншими науковими установами і організує час від часу конференції, присвячені добі Грушевського.

Інститут історії України НАН України і його орган «Український Исто-

⁹⁷ Див. «Стан і перспективи розвитку української археографії», *Український археографічний щорічник*, К., 1992, т. 4, с. 9—18. Див. також Г. В. Боряк, О. В. Тодійчук, «Хроніка діяльності Археографічної Комісії та Інституту Української Археографії», с. 454—456; «Видання Археографічної комісії, Інституту Української Археографії НАН України та інших інституцій за їхньою участю. *Український археографічний щорічник*, т. 5, Київ, 1993, с. 446—449.

⁹⁸ Остання міжнародна конференція, зорганізована Інститутом історії України, Українським Історичним Товариством, Історико-меморіальним Музеєм Михайла Грушевського і Головним управлінням культури держадміністрації м. Києва у співпраці з Міжнародним академічним комітетом для вшанування 130-ліття М. Грушевського, відбулася в б. будинку Центральної Ради п. н. «Михайло Грушевський — історик-політик, громадянин», 24—25 вересня 1996 року. Див. *Програма міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського*, Київ, 1996.

⁹⁹ *Михайло Грушевський і львівська школа*. Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 р. Редакційна колегія: Ярослав Грицак, Ярослав Дашкевич. Львів, Українське Історичне Товариство, Львівське відділення Інституту Української Археографії ім. М. Грушевського, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, 1995, 256 с. Треба згадати, що Ярослав Дашкевич, головний основник серійного видання *Україна в минулому* (Львів—Київ, Львівське відділення Інституту Української Археографії, 1992 — вип. 1), поміщує часами на сторінках цього збірника матеріали з грушевськіяни.

¹⁰⁰ *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Збірник наукових праць. Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995, вип. 2. Відповідальний редактор Я. Ісаєвич. В ювілейному році Грушевського Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича і Інститут української археографії у Києві спільно перевидали монографію М. Грушевського. *Барське старство. Історичні нариси (XV—XVIII ст.)*. Передмова М. Крикуна. Львів, 1996, 623 с.

ричний журнал» за часів комуністичної репресивної системи були головним знаряддям фальсифікації життя і діяльності М. Грушевського і взагалі усіх періодів історії України. Треба сказати, що в той час багато істориків змушені були писати на замовлення партії і тому «поборювали» історіографічну спадщину Грушевського, зокрема його історичну схему. Навіть Іван Крип'якевич, видатний історик і учень М. С., змушений був писати проти свого учителя. Проте були також історики — партійні діячі, які добровільно і з ідеологічного переконання на сторінках УІЖ і в інших виданнях фальсифікували і русифікували історію України, зокрема воювали з історичними концепціями «буржуазного історика» і головного «фальсифікатора історії України» М. Грушевського. На щастя цей період деформації історії України проминув, імперія зла розлетілася. Тепер на сторінках УІЖ друкуються важливі матеріали грушевськознавства, зокрема дослідження діяльності історика в 1917—20-х роках, критично обговорюється його політична діяльність і друкуються джерельні матеріали¹⁰¹. Журнал виходить за головною редакцією директора Інституту історії НАНУ В. А. Смолія. Інститут також був співорганізатором міжнародної конференції, присвяченої 130-літтю народження М. Грушевського. Директор Інституту співпрацює з іншими науковими установами. На нашу думку, було б побажано, щоб Інститут і УІЖ зайнялися також критичним дослідженням партійного «радянського грушевськознавства». Ще живі свідки й історики, які повинні у формі спогадів і досліджень вияснити тодішню діяльність Інституту, звернену проти Грушевського і його школи. Це також відноситься до інших установ і університетів, що не були безпосередньо пов'язані з Академією Наук Української РСР. Розглядаючи сучасний стан історичної науки і грушевськознавства в Україні, треба відмітити діяльність відновленого Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові 21 жовтня 1989 року. Як відомо, Товариство зліквідувала комуністична влада на початку 1940 року, згодом воно відновило свою діяльність на еміграції — в Мюнхені в 1947 році і поширило її в Америці, Канаді, Австралії з головним осередком в м. Сарселі 6. Парижа, де проживав проф. В. Кубійович і видавав «Енциклопедію Українознавства»¹⁰². Вже 2 червня 1990 року

¹⁰¹ Для прикладу відмітимо праці: Р. Пиріг, «М. С. Грушевський між історією і політикою» (1924—1930), *УІЖ*, 1991, ч. 4—11; В. Потульніцький, «Наукова діяльність М. Грушевського в еміграції (1919—1924)», *УІЖ*, 1992, ч. 2 та інші. З нагоди 135-ліття М. Грушевського появилася окремий том *УІЖ*, 1996, ч. 5 (410).

¹⁰² Докладніше в праці В. Кубійовича, *Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у 1939—1952 рр.* Мюнхен, Українське Історичне Товариство, 1973, с. 31—34. Треба підкреслити, що В. Кубійович і НТШ в Європі спеціально не займалися грушевськознавством. Час від часу В. Кубійович, а згодом його наступник в ЕНТШ улаштували наукові конференції у співпраці з іншими товариствами. Аркадій Жуковський, голова ЕНТШ, досліджував окремі аспекти життя і творчості Грушевського. Також в ЕУ опрацьовано енциклопедичні гасла, що відносилися до М. Грушевського і його діяльності.

на засіданні Президії НТШ у Львові вирішено відбути ювілейну конференцію, присвячену 125-літтю від дня народження Грушевського і поставити пам'ятник Грушевському в районі вул. Грушевського та проспекту Т. Шевченка і випустити медаль Грушевського¹⁰³. Пригадую, що рік раніше на конгресі МАУ я пропонував голові НТШ у Львові д-ру Олегові Романову, щоб відбути міжнародну конференцію, присвячену 125-літтю з дня народження Грушевського у Львові у співпраці з Українським Історичним Товариством, яке в Києві на конгресі МАО проголосило «Міжнародний ювілейний рік Михайла Грушевського»¹⁰⁴. Так сталося і у Львові — в днях 27—29 серпня 1991 р. відбулася перша міжнародна конференція «Михайло Грушевський — визначний український вчений, державний діяч, громадянин», на якій виголошено 73 доповіді і повідомлення і згодом заходами НТШ у Львові і Українського Історичного Товариства видано збірник наукових праць і матеріалів з львівської конференції¹⁰⁵. Ця конференція стала переломовою подією в розвитку грушевськознавства в Україні і на Заході і на ділі виказала, що ця наука розбудовується спільними силами і співпрацею грушевськознавства з України і т. зв. «української діаспори». Треба також відмітити, що НТШ відновила діяльність Археографічної і Історичної комісії, на засіданнях яких виголошувалося часами доповіді, присвячені М. Грушевському. Також у «Записках НТШ» друковано дослідження і архівні матеріали з різних ділянок грушевськознавства. Олег Романів, голова НТШ, і Олег Купчинський, науковий секретар і редактор «Записок НТШ», є головними промоторами розбудови грушевськознавства в Товаристві. В майбутньому можна б взяти до уваги створення спеціальної комісії для дослідження життя і діяльності Грушевського при Історико-філософській Секції НТШ у Львові (директор Я. Дашкевич). Це значно зміцнило б організаційно-наукову структуру грушевськознавства в НТШ.

Особливу роль в розбудові грушевськознавства в Україні відіграють музеї. У першу чергу треба згадати Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в Києві, який поки що знаходиться в приміщенні Музею історії міста Києва, а згодом перенесеться у відремон-

¹⁰³ «Засідання Президії 2 червня 1990 р.». *Хроніка НТШ*, Львів, 1993, ч. 82, с. 84—86.

¹⁰⁴ «Повідомлення голови Українського Історичного Товариства Л. Винара про проголошення 1991 року Міжнародним ювілейним роком Михайла Грушевського». *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів... Львів, 1994, с. 444—445.

¹⁰⁵ Міжнародну конференцію у Львові zorganizували НТШ у Львові (голова О. Романів), Українське Історичне Товариство (голова Л. Винар), Республіканська асоціація українців (голова І. Дзюба). У збірнику *Михайло Грушевський* вміщено розділ «Матеріали про 125-річницю народження Михайла Грушевського», цит. пр., с. 443—484.

Треба згадати, що в 1996 році 29 жовтня НТШ у Львові і УІТ спільно zorganizували конференцію, присвячену 130-літтю з дня народження М. Грушевського.

тований будинок Михайла Грушевського на вул. Паньківській ч. 9¹⁰⁶. В Музеї зберігається цінна колекція фотографій родини Грушевського (наприклад, крісло історика й інші меблі, художні твори). В 1991 році Музей організував першу в Україні виставку «М. Грушевський. Повернення», а в 1996 р. кураторка Музею Грушевського Світлана Панькова і її співробітники організували другу, виїздно вдалу, виставку «Мета, зміст і щастя життя...» (до 130-річчя від дня народження М. Грушевського). Статтю про діяльність Музею Михайла Грушевського містимо в цьому томі нашого збірника. Музейні колекції значно доповнюють джерельну основу грушевськознавства.

Важливу роль у вивченні творчої спадщини М. Грушевського відіграє Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (директор М. Жулинський). У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту провадиться систематична дослідча праця недрукованих літературних творів М. Грушевського і його епістолярної спадщини¹⁰⁷.

Велику допоміжну роль в науково-видавничій ділянці відіграє Міжнародний Фонд Михайла Грушевського, який очолює проф. Л. Решодько. Цей фонд допомагає у перевиданні «Історії України-Руси» і інших видань М. Грушевського і про нього і також допомагає організувати конференції, присвячені М. Грушевському.

У нашій короткій статті неможливо згадати усі установи, що причиняються в Україні до розбудови грушевськознавства; це зробимо в окремому виданні. Тут лиш бажаємо відзначити, що одним із важливих чинників кризи української історичної науки, а також до певної міри грушевськознавства є внутрішні непорозуміння між науковцями і поодинокими установами, які утруднюють співпрацю. Часами приватні амбіції ставляться понад загальне добро історичної науки, і це має негативний вплив і поглиблює цю кризу. Подібне явище спостерігаємо на Заході, де діють різні українські наукові установи і українознавчі осередки при канадських і американських університетах. Я не бажаю узагальнювати цих явищ, але вони існують і негативно впливають на співпрацю між поодинокими науковими установами і науковцями, а це безпосередньо причиняється до послаблення науково-організаційної бази грушевськознавства. Можна багато зробити, навіть без задовільної матеріальної основи, якщо є координація наукової

¹⁰⁶ Про генезу Музею див. Лариса Федорова, «Михайло Грушевський і Музей Києва». *Український Історик*, т. XXXXI, ч.1—4, с. 110—116. З приємністю згадаю, що подвижниками музейної роботи в Києві є ентузіясти-грушевськознавці Світлана Панькова, Олег Будзинський, Микола Кучеренко, Валерій Левченко і Лариса Федорова. Їм належить велике признання за їхню самовіддану працю в розбудові музейного грушевськознавства.

¹⁰⁷ Ми вже згадували про запроєктовані і підготовлені видання Інституту «Епістолярна і літературна спадщина М. Грушевського» за редакцією грушевськознавців Галини Бурлаки і А. Шацької, співробітників ж. «Український Історик». Їхня праця заслуговує на високу оцінку. Треба згадати про неоціненну архівну спадщину Сергія Єфремова в архівах фондів Інституту і інші джерельні матеріали, що безпосередньо відносяться до вивчення М. Грушевського і його доби.

праці між науковими установами в Україні і на Заході, прецизно накреслені шляхи дальшого розвитку грушевськознавства і взаємопошана між науковцями. Віримо, що ці недоліки переборемо і зможемо спільними силами причинитися до дальшого розвитку української історичної науки і грушевськознавства.

ДУМКИ ПРО НАШІ ЗАВДАННЯ

Вже проминуло 30 років від постання і розвитку грушевськознавства як окремої історико-українознавчої науки. Я був присутнім при її народженні в 1966 році і також при відродженні грушевськознавства в Україні в 1990-х роках; я радію нашими успіхами і переживаю наші невдачі. Як історики і грушевськознавці ми ще не вив'язалися з важливих завдань, хоча маємо і тривалі успіхи. Ще досі не появилася давно заповіджений річний збірник «Михайло Грушевський: статті і матеріали», що мав стати творчою лабораторією науковців-грушевськознавців без огляду на місце їхнього проживання, які розуміють значення цієї нової дисципліни. Грушевськознавство як наука, подібно до історіографії, є одне і не ділиться на «вітчизняне» і «зарубіжне» — такий поділ є штучний. Тут в першу чергу йдеться про *єдність науки*, яка постала і розвивається головно силами українських істориків і інших науковців. І це треба завжди наголошувати. З багаторічної перспективи грушевськознавця почуваюся до академічно-професійного і навіть морального обов'язку поділитися моїми, може деколи навіть контроверсійними думками про наші обов'язки і чергові завдання. Спершу бажаю зробити головне зауваження відносно характеру грушевськознавства. Це моя вихідна точка до дальших розважань. Грушевськознавство як наука займається об'єктивним, критичним вивченням життя, діяльності і творчості Грушевського. Аналіз мусить бути джерельна, метода досліду наукова, а оцінка справедлива. Грушевський — унікальне історичне явище в багатомірному українському історичному процесі у всіх головних сферах української культури, науки і державотворення. В центрі уваги і творчості Грушевського завжди стояв український народ з його історичними злетами і упадками, народ як етнологічна соціально-історична цілість.

Дослідникам не треба «забронзовувати» Грушевського і творити міти про його «безпомилність» і т. д. Одночасно не треба творити мітів про Грушевського як «руїнника» української державности в 1918 році. Також різні обвинувачення істориків і публіцистів, що історик не узгляндював у своїх дослідженнях ролі української провідної верстви князів, гетьманів і т. п., більш як штучні і відзеркалюють своєрідний нігілізм і незадовільне знання «Історії України-Руси» і інших творів історика.

Такий підхід до наукового вивчення спадщини Грушевського, позбавлений потрібної джерельної основи і загальноприйнятої історичної методології, нічого не вносить в науку грушевськознавства і її упрощує або примітивізує. Це лиш декілька ілюстрацій-прикладів підходів деяких дослідників до вивчення Грушевського, і їх не бажаю узагальнювати.

Спершу про наукові кадри грушевськознавців, від яких залежить тепе-

рішній стан і майбутній розвиток цієї науки. Вони є і діють в Україні і на Заході і репрезентують різні покоління українських науковців. Вирощення нового покоління грушевськознавців в Україні із задовільним знанням методології й історичних джерел, що не обтяжене минулою партійною «історичною наукою» і сьогоднішніми будь-якими ідеологічно-партійними «догмами», що виключають нормальне наукове дослідження Грушевського і його доби, є запорукою дальшого розвитку цієї дисципліни. Я мав нагоду в Києві, Львові і інших містах говорити з молодими істориками, літературознавцями, архівістами, бібліографами і іншими науковцями, правдивими ентузіастами-грушевськознавцями, які розуміють вагу об'єктивного вивчення Грушевського. Вони є справжніми спадкоємцями наукового грушевськознавства, яке народилося з огляду на репресивний комуністичний режим, поза межами України. Їм можемо лиш побажати якнайбільше успіхів у розвитку грушевськознавства, а з нашої сторони зробимо все, що в наших силах, щоб допомогти їм у науковій праці.

Друга важлива справа відноситься до віднайдення, реєстрації і в кінці видання недрукованої спадщини Михайла Грушевського, зокрема його творів і епістолярної спадщини. Рівночасно поділимося думками про перевидання наукових і публіцистичних творів історика, що безпосередньо в'яжуться із поширенням джерельної бази грушевськознавства в Україні і на Заході. Ідеться про видання їх в українській і неукраїнській мовах.

Під час відбуття Київської міжнародної конференції з нагоди 130-ліття з дня народження Грушевського учасники вислали і підписали окреме звернення до генерального прокурора України у справі знищеного або загубленого рукопису другої частини X тому «Історії України-Руси» з проханням, щоб цю справу остаточно в'яснити¹⁰⁸. Також дотепер не віднайдено продовження шостого тому «Історії Української Літератури» М. Грушевського, що мала бути доведена, на думку О. Білецького — рецензента рукопису VI тому ІУЛ до останніх десятиліть XVIII ст.¹⁰⁹. До сьогодні справа рукописів недрукованих ІУР і ІУЛ невіяснена і їхня доля невідома. З інших знайдених рукописів згадаємо «Записник» М. Грушевського з 1920-х років, що його провадив історик після повернення в Україну в 1924 році і який був в руках НКВД з початком 1930-х років. Доля цього важливого джерела невідома.

Одним із основних завдань грушевськознавців і наукових установ в Україні є розшукати вищеназвані рукописи М. Грушевського і їх видати. Якщо

¹⁰⁸ У зверненні до Генерального прокурора України Г. Ворсінова читаємо: «Оскільки рукопис М. Грушевського належав до національної культурної спадщини й підлягав державній охороні, просимо Вас, пане Генеральний Прокуроре, порушити за фактом його зникнення кримінальну справу» (машинопис, Київ, жовтень 1996 р. без точної дати).

¹⁰⁹ Олекса Мишанич, «Від упорядника». Михайло Грушевський. *Історія Української Літератури. Український Історик*, 1991—1992, т. 28—29, с. 256—264. Там поміщено повний текст рецензії О. Білецького на шостий том *Історії Української Літератури* (рукопис).

їх знищено або «загублено», треба якнайшвидше подати точнішу інформацію про їхню долю. В цій справі повинен допомогти Генеральний прокурор Г. Ворсінов і відповідні чинники в Службі Безпеки України (там знаходяться б. архіви ГПУ—НКВД). Видання недрукованих і друкованих творів Грушевського і його епістолярної спадщини необхідне для поширення джерельної основи грушевськознавства і глибинної переоцінки життя, діяльності і творчості історика. Це є передумова нових досліджень і повнішого наświetлення аналізу і синтезу доби Грушевського. Я вже раніше згадував, що Інститут української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського, Інститут української літератури ім. Т. Шевченка і Українське Історичне Товариство плянують спільними зусиллями здійснити декілька важливих науково-видавничих проєктів з рукописної спадщини Грушевського (щоденники, записники і листування).

Одночасно вирінає питання про систематичну реєстрацію і опис архівних фондів грушевськіяни і видання зводного каталогу. За допомогою комп'ютерської техніки потрібно створити «банк архівної грушевськіяни», і це приспішить і усучаснить технологію видання архівних довідників. Цей банк може бути окремою частиною запропонованого Геннадієм Боряком проєкту «Археографічного реєстру національної спадщини» (АРУ)¹¹⁰, базованого на комп'ютерній техніці. Поки що потрібно видавати довідники до окремих фондів грушевськіяни, як це зробив Ігор Гирич у довіднику до родинного архіву Грушевського у Києві. Треба виробити систематичний плян праці і можливо при Археографічному інституті створити окремий відділ, в якому співпрацювали б історики, археографи, музеологи, архівісти й інші грушевськознавці. Про видання ретроспективної бібліографії праць Грушевського і про нього я вже згадував раніше. Біжучу бібліографію можемо друкувати в ж. «Український Історик» або в запланованих збірниках «Михайло Грушевський: статті і матеріали». Бібліографічна контроля архівних фондів і джерел та бібліографічних досліджень грушевськіяни мусить бути задовільна і завдяки сучасній комп'ютерній технології буде зреалізована.

Віднайдення нових архівних джерел грушевськіяни значно поширює діяпазон наукового вивчення життя і спадщини Грушевського. Ідеться про нові історіографічні дослідження, в яких історики проаналізували б головні історіографічні концепції української історії включно із вивченням його схеми українського і східноєвропейського процесу. Цю схему не можна обмежувати до його славнозвісної статті «Звичайна схема «русскої» історії й

¹¹⁰ Геннадій Боряк, *Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна українка»*. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. Київ, 1995. Це винятково цінна праця, присвячена археографії і архівним фондам України. Тут пропонується застосувати комп'ютерну техніку для створення державного реєстру «Археографічна Україна». Включення фондів грушевськіяни в сучасні інформаційно-комп'ютерські системи — вимога дня, якщо ідеться про найновішу технологію і оснування археографічного зводного каталогу спадщини М. Грушевського і науки грушевськознавства.

справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства» (написана в 1903, видрукована в 1904 р.). Її треба аналізувати в контексті всіх томів «Історії України-Руси», «Історії Української Літератури», його регіональних досліджень історії України в 1920-х роках і інших монографічних історичних досліджень історії України в 20-х роках і інших монографічних історичних досліджень. Цю схему-модель Грушевський опрацьовував впродовж всього свого творчого життя, а доповнювали її його учні і співробітники. До речі, схему Грушевського із відповідними доповненнями прийняло УІТ як наукову схему української історіографії, і її ми доповнювали в 1960—80-х роках (О. Оглоблин, Я. Пастернак, Н. Полонська-Василенко, Л. Винар, О. Домбровський, М. Антонович і інші дослідники). Важливо дослідити еволюцію і розвиток школи М. Грушевського, що була першою школою української національної історіографії і діяла у Львові, Києві і не обмежувалася до безпосереднього зв'язку основника школи Грушевського з його учнями і співробітниками у Львові і Києві. Це було б обмежене розуміння «історичної школи», яка також характеризується методологією дослідження, специфічними історіографічними і історіософічними концепціями, специфічною дослідною тематикою. Ця перша національна школа української історіографії мала різні розгалуження-напрями, включаючи т. зв. «державницьку школу», що генетично зв'язана з школою Грушевського. Пригадую, що проф. О. Оглоблин часто говорив мені, що я більш належу «до школи Грушевського», як до «школи Оглоблина» (він був моїм професором), і в цьому є зерно правди — школа Грушевського існувала на Заході після його смерті в 1934 році і знайшла своє продовження в нашій історіографічній творчості в 1960—70-х роках далеко поза межами України. Я прийняв з певними змінами методологію історичного дослідження О. Оглоблина і М. Грушевського, але в історіографічній площині я мав ширше розуміння «народу» як рушійної сили історичного процесу. У моєму розумінні «народ» охоплює усі верстви українського суспільства, починаючи від народних низів і кінчаючи провідною верствою — народньою елітою. Отже, поширено концепцію «народу» у розумінні М. Грушевського, і це також відноситься до інших історіографічних і історіософічних концепцій Грушевського і Оглоблина. І я вважаю, що нова історична школа Грушевського української національної історіографії діє сьогодні в Україні і на Заході, і її розуміння виходить далеко за формальне визначення школи формулою «основник-учитель і учень-дослідник» в уточнених хронологічних рамках життя основника національної історіографії і його «фізичних учнів». Ми лиш навели деякі думки відносно організаційно-наукової історіографічної діяльності Грушевського і його спадкоємців.

Праця історика в НТШ, УНТ, УСІ, ВУАН і інших установах заслуговує на нове, повне насвітлення і монографічні дослідження. Це саме відноситься до його розбудови українського культурного життя, зокрема бібліотек, музеїв, шкільництва і інших ділянок, про які ми вже згадували в попередніх розділах нашої праці.

На нове дослідження і переоцінку заслуговує політична діяльність М. Грушевського як головного основника першої української держави в

XX ст.— Української Народньої Республіки, діяча в різних політичних партіях і угрупованнях. Зокрема важливе джерельне і об'єктивне наświetлення його історично-політичних концепцій, які часто упрощуються двома соціо-політичними означеннями «народник» і «державник», які себе взаємно виключають. Джерельні матеріали виразно вказують, що Грушевський у своїй політичній діяльності був *народником і державником* і нав'язував свої державні концепції до політичних концепцій «Старої України» — себто Козацько-гетьманської держави і Кирило-Методіївського братства в XIX ст. Отже, ця тема винятково важлива, і уважаємо, що історики, політологи, правники, соціологи і інші дослідники, на основі джерел, зможуть дати нове наświetлення Грушевського як громадсько-політичного діяча. Усі ділянки діяльності і творчости Михайла Сергійовича вимагають нового дослідження. Це також відноситься до нових біографічних студій, оснований на нововіднайдених і «старих» архівних і інших матеріалах, в яких дослідники мали б змогу наново проаналізувати усі періоди життя і діяльності М. Грушевського та визначити його місце в українському і світовому історичних процесах. Дослідження повинні бути аналітично-синтетичного характеру. Передумова успіху: глибинне знання методології і джерел і відкинення будь-яких сучасних ідеологічно-політичних особистих переконань. Не слід «мішати» особисті політичні світоглядні погляди з науковим дослідженням. Це треба добре запам'ятати «старим» і «молодим» грушевськознавцям.

Під кінець моїх роздумвань про нові праці, присвячені Грушевському, бажаю згадати про ще один, винятково важливий проєкт грушевськознавства. На увазі маю опрацювання спільними силами грушевськознавців «Енциклопедії грушевськознавства», або «Енциклопедичний словник М. Грушевського». Цей проєкт я обговорював з істориками, архівістами і музеологами, головнo з молодшого покоління істориків у Києві. В принципі усі піддержали цю ідею. Запроєктована енциклопедія була б довідково-науковою основою грушевськознавства. Я вірю, що спільно з грушевськознавцями-ентузіястами і науковими установами цей проєкт, без уваги на різні ускладнення, можна і треба здійснити. Запрошуємо науковців приступити до обговорення «Енциклопедії грушевськознавства» — винятково важливого видання, якщо ідеться про дальший розвиток цієї дисципліни.

Під кінець нашої статті декілька слів про організаційно-наукову структуру грушевськознавства. Як знаємо, існує цілий ряд наукових установ в Україні і на Заході, які позитивно відносяться до систематичного наукового вивчення доби Грушевського і до грушевськознавства. Про них ми вже згадували. Також не можна забути, що існує катедра української історії ім. М. Грушевського при Гарвардському університеті (її керівник Роман Шпорлюк), яка, на мою думку, могла б включитися в розбудову грушевськознавства і співпрацювати в реалізації проєкту. Також згадаємо про Українську Вільну Академію Наук у США і її Історичну Секцію — не має сумніву, що Академія піддержить цей проєкт, НТШ і НАН України, які тепер нав'язують до наукових традицій і спадщини Грушевського, на мою думку, приступлять до спільної праці. Успіх залежить від нас усіх, у першу

чергу від установ, які пов'язують свою настанову з академічними традиціями історика, а деякі уважають його своїм патроном.

Історик Р. Я. Пиріг, видатний дослідник доби Грушевського, пропонує створення Державної комісії для спадщини Михайла Грушевського, яка зайнялася б виданням творів Грушевського (ідеться про повне видання)¹¹¹. Правдоподібно, це могла б бути державна комісія, яка діяла б при Кабінеті міністрів Української Держави. Не можна забувати, що сучасна Українська Держава, як було згадано її президентами Л. Кравчуком і Л. Кучмою, пов'язується з традиціями Української Народної Республіки і з державотворчою концепцією Грушевського. Тому створення такого окремого тіла, на нашу думку, було б позитивним кроком в перевиданні творів Грушевського й інших головних видавничих проєктів грушевськознавства. Звичайно, така комісія мусіла б співпрацювати з відповідними науковими установами в Україні і на Заході. Така співпраця не лише можлива, але й бажана. Вона вже здійснюється. Найкращий приклад — це співдія Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття народження Михайла Грушевського, що діяв при Президії Українського Історичного Товариства і державного «Оргкомітету з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського», що постав на основі указу Президента України Леоніда Кучми в Києві. Два комітети співпрацювали, улаштовували ювілейні наукові конференції в Україні і інших країнах і спільно причинилися до вшанування пам'яті Великого Українця.

Успіх дальшого розвитку грушевськознавства буде залежати від координації праці між поодинокими науковими установами і університетами в Україні і в інших країнах світу.

Тому 30 років, коли ми закладали основи цієї науки, ми були відірвані від України, що перебувала під диктатурою комуністичної партії. Ми не мали доступу до архівних фондів грушевськіяни в Києві, Львові і інших містах, подібно як більшість наших колег-істориків в поневоленій батьківщині. Незважаючи на ці перешкоди, завдяки наполегливій праці ми видержали і перенесли полум'яний смолоскип грушевськознавства з землі Вашингтона у вільну, незалежну Українську Державу. Ми своє завдання виконали, без уваги на різні недостачі і оснували науку грушевськознавства і сьогодні не припиняємо діяльності. Навпаки — ми її посилюємо і спільними силами грушевськознавців в Україні і в інших країнах, що в них проживають науковці, які вивчають життя і творчу спадщину Михайла Грушевського, дальше розбудовуємо науку грушевськознавство. Це наш обов'язок, і Українське Історичне Товариство зробить все, що в його силах, щоб українські історики і інші науковці причинилися своєю творчо-науковою працею до всебічного вивчення життя і творчості провідного будівничого Нової України.

Наша праця «Вступ до грушевськознавства» є лише вступом до обгово-

¹¹¹ Р. Я. Пиріг, «Актуальні проблеми сучасного вітчизняного грушевськознавства». *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи*, Харків, 1995, с. 333.

рення методології і структури цієї важливої українознавчої науки. Віримо, що в дискусії візьмуть участь українські і неукраїнські науковці, зокрема історики, які зможуть доповнити нашу статтю і причинитися до розбудови теорії науки грушевськознавства, що поруч з науковою методологією, джерелознавством і предметною структурою є важливою грушевськознавчою дисципліною.

POST SCRIPTUM

Вже після написання нашої праці я мав змогу запізнатися із змістом «Українського Історичного Журналу» (УІЖ), присвяченого 130-річчю з дня народження М. С. Грушевського (УІЖ, ч.5, вересень—жовтень 1996). Це число містить цілий ряд важливих матеріалів і досліджень. Я бажаю згадати лише цікаву статтю д-ра Р. Я. Пирога, автора численних праць, присвячених Грушевському, під назвою «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку» (с. 71—83), що є поширенням його попередніх статей, про які ми згадуємо в нашій праці. Автор висуває ряд цікавих спостережень і думок про дослідження життя і творчості М. Грушевського і дає огляд літератури грушевськознавства. Він ділить грушевськознавство (умовно) на три частини: «радянське, зарубіжне і сучасне вітчизняне» (с. 71). Ми вже писали про відповідну термінологію, і, на мою думку, «сучасне вітчизняне» грушевськознавство повністю не віддзеркалює науки грушевськознавства в глобальному вимірі. Крім того, термін «вітчизняний» — це спадщина старих часів, в яких окреслення український історик, українська історіографія замінювано терміном «вітчизняний історик». Також у термін «вітчизняний» входили всі науковці Советського Союзу. Якщо ідеться про грушевськознавство і грушевськознавців—дослідників Грушевського і його доби, то можна говорити про українських істориків-грушевськознавців без огляду на те, де вони б не проживали, і неукраїнських, які вивчають спадщину Грушевського. Саме тому створено Міжнародне товариство ім. М. Грушевського, щоб неукраїнські і українські грушевськознавці могли співпрацювати і розбудовувати грушевськознавство на міжнародному науковому форумі.

Автор, на мою думку, повторює за деякими іншими дослідниками помилкову гіпотезу про моє розуміння київської школи істориків як «всеукраїнської школи національної історіографії» (с. 73). Самозрозуміло, що, крім наукових установ Грушевського і його історичної школи в 1920-х роках, існували в Україні інші наукові осередки й історіографічні течії. Хоча б згадати наукові установи Д. Багалія у Харкові, М. Василенка у Києві, М. Слабченка в Одесі, М. Петровського в Ніжині, Д. Яворницького в Дніпропетровську та ін. Але науковий осередок М. Грушевського у Києві був головним і центральним, якщо ідеться про розвиток української національної історіографії у всеукраїнському вимірі (масштабі).

Проф. Олександр Оглоблін, сучасник Грушевського, який не належав до його історичної школи, так пише про значення Грушевського:

«Саме в 1920 роках, в умовах жорстокого панування московського большевизму на Україні, коли українська культура була приречена на повільне завмирання під смертоносним подихом марксо-ленінської мертвеччини, на Україні, в Києві і скрізь на широких просторах Української Землі, могутнім піднесенням розвивається українська історична наука. І шим вона зобов'язана насамперед Михайлові Грушевському»¹¹².

Це не є перебільшення, і динамічна науково-організаційна праця М. Грушевського не зменшує заслуг інших істориків і інших наукових осередків в Україні. Олександр Петрович об'єктивно ствердив, що Грушевський, його школа і наукові установи охоплювали своїм впливом

«мало не весь основний масив української етнічної території, виходячи далеко за межі УРСР. І передовсім історична Секція УАН збуджувала серйозний науковий інтерес до історії України серед провінціальних наукових робітників і причинилася до утворення місцевих краєзнавчих наукових установ»¹¹³.

Самозрозуміло, що учні і співробітники Грушевського в 1920-х роках безпосередньо причинилися до «історіографічного ренесансу» тих часів. Зокрема утворення Науково-дослідної катедри історії України в Києві дало змогу Грушевському і його однодумцям виховувати нові кадри істориків, які творили тверде ядро його школи, прийняли його історичну схему і відкидали партійну комуністичну історіографію. Саме ж. «Україна» став головною творчою лабораторією українських істориків, які репрезентували різні генерації дослідників. Отже, немає підстави ставити під сумнів існування всеукраїнської школи української національної історіографії у Києві під керівництвом М. Грушевського.

Друга справа відноситься до оцінки Р. Пирогом «зарубіжного грушевськознавства». Він висуває гіпотезу про «дві історіографічні течії, репрезентовані, з одного боку, Л. Винаром, з іншого — О. Прицаком»¹¹⁴. Видно, що шановний автор не мав доступу до важливих архівних матеріалів і джерел, що відносяться до генези і розвитку грушевськознавства в 1960—1980-х роках на Заході, зокрема в Америці. Проф. О. Прицак в тому часі не репрезентував жодного «історіографічного напрямку» грушевськознавства. Гляньмо на факти.

На кафедрі української історії ім. М. Грушевського, якою керував О. Прицак, і в його журналі «Гарвардські Українські Студії» (він був головним засновником і редактором журналу) в той час не появилася жодна

¹¹²Олесь Мезько (Олександр Оглоблин). *Як большевики руйнували українську історичну науку*. Прага, В-во Юрія Тищенка, 1945, с. 9.

¹¹³Там само, с. 11.

¹¹⁴Р. Я. Пиріг, «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку». *Український Історичний Журнал*, 1996, ч. 5, с. 76.

наукова праця, присвячена М. Грушевському, а на кафедрі ім. М. Грушевського під керівництвом проф. О. Пріцака не захищено жодної докторської праці про Грушевського. Він мав повну можливість розгорнути грушевськознавчі дослідження, але цього не зробив без огляду на те, що патроном його історичної кафедри був Грушевський. Отже, говорити, що О. Пріцак в той час репрезентував окрему «течію грушевськознавства» — це прикре непорозуміння, і видно, що дослідник задовільно не вивчив цієї теми. Я тут не обговорюю праць О. Пріцака, які появились в Києві після 1990-го року, бо цей період не належить до закордонного грушевськознавства. «Затяжна дискусія», про яку згадує автор, між представниками Українського Історичного Товариства (М. Антонович, О. Домбровський, О. Оглоблін, Н. Полонська-Василенко, М. Андрусак, Л. Винар та ін.) відносилася в першу чергу до історіографічних гіпотез О. Пріцака про генезу і розвиток середньовічної держави в Києві і взагалі середньовічної української історії, а не до його наукових праць про Грушевського, бо вони не існували. Натомість О. Пріцак написав декілька публіцистичних статей, що появились в ненаукових виданнях (ж. «Листи до приятелів», щоденник «Свобода»), але вони не були науковими дослідженнями¹¹⁵. Чому проф. О. Пріцак не створив історіографічного «напрямку грушевськознавства» при кафедрі ім. М. Грушевського в Гарвардському університеті, він самотній може дати відповідь. Але історики повинні придержуватися фактів і не творити легенд.

Насправді в науковій українській діаспорі існував державницький напрям української історіографії (видатні його представники О. Оглоблін, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, Б. Крупицький та ін.), які, значною мірою, проводжували традиції В. Липинського, С. Томашівського і інших істориків в 1920-х і 1930-х роках. Їхні думки відносно Грушевського не були однакові, але до деякої степені віддзеркалювали їхні ідеологічні заложення. Найбільш об'єктивним, на нашу думку, був провідний представник державницької історіографічної школи — проф. О. Оглоблін; проф. Н. Полонська-Василенко в аналізі діяльності Грушевського була більш емоційною, а часами суб'єктивною. Вони обоє мої професори, а пізніше найближчі співробітники ж. «Український Історик» і провідні члени УІТ. В широкому значенні ми належали до того самого історіографічного наукового середовища, хоч мали деколи різні методологічні підходи до істо-

¹¹⁵ Співробітники «Українського Історика» публікували рецензії на різні, зокрема англійські, видання О. Пріцака. Відносно його публіцистичної статті про Грушевського забрав слово Марко Антонович, див. його статтю «До дискусії навколо Грушевського». *Український Історик*, 1991—1992, ч. 110—115, с. 370—379.

Також треба згадати статті Олександра Домбровського «До питання української історичної школи в діаспорі». *Український Історик*, 1974, ч. 4, с. 74—84; «Замітки до праці О. Пріцака про «Походження Русі». *Український Історик*, 1977, ч. 3—4, с. 92—100 та ін. У першій статті історик обговорював газетну статтю О. Пріцака «Гарвардський центр українських студій і школа Грушевського», що появилась в українському щоденнику «Свобода» з 13 жовтня 1972 р., і мою інформативну статтю «Історична школа М. Грушевського і НТШ», «Свобода» з 11 січня 1974. Кожний знає, що «Свобода» не є науковим часописом.

ричного дослідження М. Грушевського і його доби. Саме УІТ і ж. «Український Історик» «народили» наукове грушевськознавство, а проф. О. Прицак був відсутнім при народженні нової українознавчої дисципліни.

Себе я зачисляв і зачисляю до синтетичної школи української національної історіографії, що є продовженням неонародницької соціологічної історіографічної школи М. Грушевського і вже згаданої державницької школи української історіографії на еміграції в 1950-х, 1960-х і пізніших роках. Формально я належав до «школи Оглоблина», але мої історіографічні і історіософічні концепції і історична методологія часами не покривалися з концепціями моїх професорів і з їхніми поглядами на природу і розвиток українського історичного процесу. Але ми всі визнавали історичну схему М. Грушевського як наукову схему української наукової історіографії.

Віriamo, що наші думки пригодяться нашим колегам в Україні, які з других рук черпають інформації про грушевськознавство і українські історіографічні течії на Заході. Треба історикам придержуватися напрямної — принципу до джерел! *Ad fontes!*

Новітня українська історіографія і наукове грушевськознавство в Україні є органічним продовженням наукового грушевськознавства з 1960—80-х років і наукової української історіографії, не обтяженої партійними або ідеологічними догмами. Тут бажаю наголосити на безперервності історичного розвитку дисципліни грушевськознавства, що переходить різні етапи свого росту. Проте вона задержує свою дисциплінарну структуру, багатовимірну методологію наукового дослідження і джерельну основу, що весь час поширюється, і інші атрибути, які характеризують самостійну дисципліну грушевськознавства.

Віriamo, що спільними силами українських істориків і інших науковців в Україні і інших країнах, будемо далі її розвивати в контексті української науки і світової культури.

Любомир ВІНАР

Розділ II

НА СЛУЖБІ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

(Спогади і коментарі)

У 1995 році я написав короткий нарис «Як я став грушевськознавцем», що був поміщений, замість передмови, в моїй праці «Михайло Грушевський — історик і будівничий нації» (Київ, 1995). Цей нарис, на жаль, появився з деякими друкарськими й іншими помилками, був дуже короткий з огляду на обмежене місце у київському виданні, яке у малій кількості передано до Америки, Канади і країн Західної Європи. Через брак місця я не мав змоги обговорити деяких центральних питань розвитку грушевськознавства і обширніше з'ясувати генезу цієї нової ділянки дослідів.

Головним мотивом написання цього мемуарного нарису було перш за все почуття морального і академічного обов'язку поділитися з представниками академічного світу і взагалі з моїми земляками думками і спостереженнями про генезу і обставини, серед яких народилася дисципліна грушевськознавства в далекій Америці і як вона продовжує сьогодні розвиватися тепер спільними силами грушевськознавців в Україні і діяспорі. Тут ідеться про ділянку дослідів, присвячену найвидатнішому українському історикові і провідному історичному діячеві, який перший здійснив державне завершення суверенітету української нації в 1918 році та був унікальним явищем в історії України.

Я завжди пригадую також нарікання Олександра Петровича Оглоблина, мого професора і опісля найближчого співробітника в «Українському Історичному», про занедбаність українськими істориками опрацювання їхніх спогадів і автобіографічних нарисів, що спричиняє поважну прогалину в першоджерельній історичній літературі, а це, у свою чергу, утруднює наукові досліді сучасних і майбутніх істориків і інших дослідників. Я вповні погоджуюся з думками Олександра Петровича, — це й вияснює головні мотиви написання нарису «На службі грушевськознавства» у формі споминів і відповідних коментарів та спостережень.

Моє безпосереднє дослідження М. Грушевського і його доби охоплює понад сорок років — отже, треба зложити «звіт» з проробленої праці перед власним сумлінням і моїм народом. Це є обов'язок історика і громадянина. Я вірю, що в майбутньому, якщо вистачить сил, напишу обширніші спогади про життєвий шлях і діяльність, про людей і події в Україні і на еміграції, про наші успіхи і неуспіхи, про все, що, на мою думку, важливо передати

новому поколінню істориків. Поки що — наш короткий нарис. Те, що треба було доповнити в першому нарисі, доповнено; те, що пропущено, також додано, а те, що не потребувало доповнень або змін, залишено. Деякі мої спостереження мають суб'єктивний характер. Це нормальне явище в спогадах і автобіографічних нарисах. Я вірю, що в майбутньому мої співробітники з України і діаспори доповнять мої думки про нашу співпрацю в царині грушевськознавства і взагалі в розбудові української наукової історіографії і нашої національної культури.

МОЯ ПЕРША «ЗУСТРІЧ» З МИХАЙЛОМ ГРУШЕВСЬКИМ

Тут виринає питання безпосередньої і посередньої зустрічі з Михайлом Грушевським. Зрозуміло, що я не мав змоги познайомитися з істориком в роках його діяльності. В 1934 році, коли він помер серед загадкових і досі невияснених обставин, я мав лиш два роки. Проте два рази я бачив і говорив з Михайлом Сергійовичем у моєму сні. Перший раз після відзначення його 100-ліття з дня народження в 1966 році, а останній раз перед виїздом до Києва у серпні 1996 році. Цей останній раз ми йшли в напрямі будинку Академії Наук на вулиці Грушевського, і він хвилювався, що на науковій конференції буде мало людей, і виглядало, що він не був вдоволений її організацією. Ми зайшли в одну з викладових зал, Грушевський сів за президіальним столом, а на залі лише я і декілька людей... Я був надзвичайно радий, що хоч у сні бачив «живого історика» і міг з ним говорити... Проте сфера інтерпретації снів належить до психологічних наук, а тут згадую про ці два епізоди, тому що для мене особисто були вони винятково важливі й цікаві.

З перспективи часу доволі важко сьогодні визначити точну дату і час, коли саме я почув прізвище Грушевського і зустрівся з його історичними працями. Знаю, що це відноситься до мого юного віку і гімназійних часів у Львові. Мій батько Іван Винар (1891—1972), педагог, директор дівочої гімназії Рідної Школи (Фундація Кокорудзів) у Львові, б. старшина Українських Січових Стрільців, а згодом сотник 1-го українського полку ім. Богдана Хмельницького в 1918—20 роках, часто розповідав мені про історичні події, зокрема про визвольні змагання і будівництва Української держави. Батько був винятково скромною людиною і рідко згадував про свою власну діяльність у той час. Але пригадую, що під час розповідей батька я перший раз довідався, що він знав Грушевського з 1910 року, коли ходив на його виклади у Львівському університеті. Також я перший раз довідався про історика як голову Української Центральної Ради. Зокрема, він докладно розповідав мені про роззброєння Українських Січових Стрільців німецьким військом у Києві 1918 року в місяці квітні і про емоційну поведінку голови Української Центральної Ради й президента УНР, який був свідком тієї події. Хоча мій батько уважав, що гетьман Павло Скоропадський краще розумівся на військовому ділі, як діячі Центральної Ради, проте про Грушевського завжди говорив з найбільшою повагою як головного будівничого молодой Української держави і найвидатнішого історика України. Знаю, що

ці наші розмови й розповіді батька залишили глибокий слід у моїм молодечім світовідчужанні. Я був дуже гордий, що батько знав Грушевського і був учасником визвольної боротьби за Українську державу під його проводом.

Вже значно пізніше в 1960-х роках я збирав матеріали про Грушевського і розмовляв з його співробітниками, знайомими і членами родини Грушевських. Тут в першу чергу маю на увазі діячів Центральної Ради Михайла Єремєєва і Євгена Онацького, колишніх секретарів ЦР і близьких його співробітників у той час — Бориса Мартоса, видатного діяча і міністра УНР, генерала Миколу Капустянського, видатного військового діяча, полк. Володимира Кедровського та інших будівничих української державности в 1917—1920 роках. Від них в розмовах і з мого листування з ними я багато довідався про особистість і діяльність Грушевського. З його наукових співробітників і науковців, які його безпосередньо знали перед і після упадку Української Народньої Республіки, згадаю професорів і науковців Олександра Оглобина, Наталію Полонську-Василенко, Володимира Дорошенка, Володимира Міяковського, Миколу Чубатого та інших. З родини згадаю о. Николая Вояковського, який подав мені цінні інформації про родину Марії Грушевської з Вояковських. Саме завдяки їм я досить добре зорієнтувався не лише в політично-державній і науково-академічній діяльності Грушевського, але також дізнався «з перших рук» про його особисті прикмети і характер. До сьогодні намагаюся зібрати якнайбільше матеріалів про Грушевського і його родину. Тут зокрема згадаю пані д-ра Теодозію Савицьку, яка до сьогодні надсилає мені матеріали про родинне життя Грушевських в Галичині, включно із відбитками листів Марії Грушевської до членів родини і приятелів вже з Києва після 1924 року. Не має сумніву, що розповіді сучасників, співробітників і членів родини Грушевських є винятково важливими джерелами, що доповнюють інші джерельні матеріали. Отже, я посередньо познайомився з Грушевським через його учнів, співробітників і співучасників боротьби за відновлення української держави у Визвольних змаганнях 1917—1920 років.

«Ілюстрована історія України» була першою друкованою працею Грушевського, яку я переглянув ще перед Другою світовою війною. Пригадую, що я звернув увагу на ілюстрації з історичною тематикою, портрети українських князів, гетьманів, культурних діячів і будівничих Нової України. В той час я з моїми товаришами часто уявляв себе княжим дружинником, козаком або січовим стрільцем, який боровся з різними ворогами України. В юнацьких іграх з моїми товаришами ми намагалися відтворити в нашій уяві лицарський дух княжої і козацької України. Саме ілюстрації з історії Грушевського давали нам цінний матеріал. Докладніше згадаю про ці події в нарисі «Як я став грушевськознавцем».

Популярна «Ілюстрована історія України» Грушевського була знаменитим підручником для юнацького захоплення історією рідної землі. Це моє перше «знайомство» і «зустріч» з Грушевським і його історією та іншими виданнями включно із його нарисом «Всесвітня історія в короткім огляді» (1920) залишили тривалий слід у формуванні мого світогляду і зацікавленні

історією мого рідного народу. Я думаю, що є безпосередній видимий або невидимий зв'язок між дитячим і юнацьким періодом мого життя, в якому я мав першу «зустріч» з нашим істориком, і пізнішими студентськими роками, коли я вивчав творчу історичну спадщину Грушевського і його діяльність. Це саме відноситься до моєї ранньої наукової творчості і академічної діяльності, що в'яжеться із пізнішим народженням грушевськознавства як окремої українознавчої дисципліни.

МОЇ СТУДІЇ І ДАЛЬШЕ ЗАЦІКАВЛЕННЯ М. ГРУШЕВСЬКИМ

Моє покоління, насильно відірване від коріння рідної землі, оформлювало свій національний і академічний світогляд вже на еміграції. В гімназії я мав велике зацікавлення історією української і світової літератури й історією. Вкінці я вирішив студіювати в німецькому університеті в Мюнхені суспільно-політичні науки, а в Українському Вільному Університеті — історію і літературу, а згодом присвятив свою увагу майже виключно історичним дослідям.

На думку проф. Наталії Полонської-Василенко, починаючи від Володимира Антоновича, це вже було четверте покоління українських істориків. Вони студіювали в європейських, американських і канадських університетах. В Українському Вільному Університеті в тому часі викладали найвидатніші українські історики й археологи і спеціалісти інших ділянок українознавчих дисциплін. Хоча б згадати Дмитра Дорошенка, Наталію Полонську-Василенко, Олександра Оглобина, Ярослава Пастернака, Бориса Крупницького, Петра Курінного та інших. Я мав нагоду порівняти українських університетських професорів з німецькими і американськими. Своїм знанням і інтелектуальним поземом вони їм не поступались, а в багатьох випадках перевищували їх. Якщо йдеться про історію України, зокрема історіографію і джерелознавство — не було навіть порівняння, за малими винятками. Українські професори знаменито знали історичні джерела історії України, натомість американські і західноєвропейські їх назагал не знали.

З часом ця ситуація дещо змінилася, але говоримо про 1950-і і 1960-і роки. Наші професори присвятили себе повністю вихованню і підготовці нового покоління істориків. І саме я належав до того четвертого покоління істориків і так би мовити був у «добрих руках» висококваліфікованих професорів, у багатьох випадках, з міжнародною науковою репутацією. Я їм багато завдячую, якщо йдеться про методологію історичного дослідження, знання історіографії і взагалі знання історії України. Також Володимир Кубійович, Олександр Шульгин, Іван Мірчук, Олександр Кульчицький та інші професори УВУ були всеціло віддані науковій праці і повністю розуміли, що доля дальшого розвитку історії та інших українознавчих дисциплін безпосередньо залежить від нових молодих кадрів українських науковців, які набували знання в українських і неукраїнських університетах і які розуміли, що український історичний процес є інтегральною частиною європейської і світової історії. Я мав змогу вивчити наукову і публіцистичну спадщину Грушев-

ського саме під час студій в УВУ, а також у зв'язку з моєю докторською дисертацією та професорською габілітаційною працею на УВУ. В цьому періоді треба згадати один винятково важливий момент — більшість професорів-істориків УВУ в Мюнхені були членами або прихильниками гетьманського руху і належали до т. зв. державницької школи української історіографії, яка постала як «антитеза» до неонародницької школи Грушевського. Згадаємо провідного гетьманського діяча Дмитра Дорошенка, активістку в цьому русі Наталію Полонську-Василенко, прихильників українського монархізму Олександра Оглоблина, Бориса Крупницького та інших. Олександр Шульгин, республіканець, проживав в Парижі і не мав великого впливу в УВУ, а В. Кубійович не був істориком. Найближче я стояв до професорів О. Оглоблина і Н. Полонської-Василенко і деякою мірою до ректора Івана Мірчука. Олександр Петрович і Наталія Дмитрівна були головними рецензентами моєї габілітаційної праці, а трохи згодом стали приятелями і найближчими співробітниками в Українському Історичному Товаристві і «Українському Історику». Слухаючи їхніх викладів, присвячених Козацько-гетьманській державі і розвитку української історіографії, я побачив, що вони здебільшого критично висвітлювали історичні концепції і історіософію Грушевського як «народника», який «ігнорував» або недооцінював ролі української провідної верстви в державотворчій процесі української нації. Також наголошувалося на його помилках в державному будівництві 1917—1918 років як «соціаліста», який не зумів закріпити української державности.

Я також побачив, що мої професори часто ідеологізували історіографію і висвітлення певних явищ в історії України — і це впливало на їхню суб'єктивну інтерпретацію М. Грушевського, його творчості і діяльності. Можливо, що проф. Олександр Оглоблин з школи державників намагався ще найбільш об'єктивно висвітлити Грушевського, підкреслюючи у своїх викладах його неперевершені заслуги в опрацюванні першої схеми в українській національній історіографії, в якій наголошено тяглість українського історичного процесу і яку, за малими винятками, визнавали представники «державницької школи». На основі аналізу творів «державників» В. Липинського, Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко і «народника» Грушевського я прийшов до висновку, що в деяких працях (наприклад Б. Крупницького і Н. Полонської-Василенко) підхід до Грушевського був оснований значною мірою на їхньому ідеологічному наставленні як членів або прихильників гетьманського руху, які емоційно підходили до діяльності і творчості «республіканця» Грушевського. Вже тоді в ранніх 50-х роках я уважав, що такий підхід з методологічного аспекту має поважні недоліки. Помилка істориків-гетьманців полягала в тому, що вони аналізували наукову творчість Грушевського на основі його полемічно-публіцистичних праць з 1919—20 років, а не його наукових досліджень. Пригадую, що під час академічних дискусій я заступав думку: Грушевський наголошував, що народ — головна сила українського історичного процесу, але разом у висвітленні різних періодів української історії, зокрема Гетьмансько-козацької держави XVII і XVIII століть, до уваги брав ролі усіх верств укра-

їнського суспільства, включаючи провідну верству — козацьких гетьманів і козацьку старшину. Якщо йдеться про будову української державности в 1917—18 роках, а точніше її відродження у формі Української Народньої Республіки, то не можна головного будівничого держави Грушевського уважати «антидержавником». Якщо йдеться про правно-історичні факти — то саме гетьман Павло Скоропадський був першим, який «збунтувався» проти першої демократичної української держави і за допомогою німецького війська причинився до повалення УНР і Центральної Ради. Ці мої концепції, тоді ще «зеленого історика», не дуже подобалися моїм професорам, але вони їх толерували. Натомість я мав багато критичних зауваг про інтерпретацію Грушевського щодо постання і розвитку української козащини в XVI столітті, що були основані на аналізі його наукових праць, а не публіцистичних статей. Як студент і молодий дослідник я повністю поділяв скептицизм Грушевського і його принцип «*nempe credere*» і уважав, що всякий догматичний підхід в історичній науці є непотрібний і навіть шкідливий, якщо йдеться про всебічне висвітлення історичних явищ і діячів. Пригадую, що після численних і «гарячих» дискусій і «історіографічних суперечок» з моїм академічним ментором О. Оглоблином він пізніше признав мені рацію і повністю погодився, що критичний аналіз і оцінка історичних концепцій Грушевського повинна базуватися перш за все на його наукових дослідженнях. Натомість відтворення його політичних і ідеологічних залогень, як також суспільно-громадської і політичної діяльності, треба висвітлювати на основі його ідеологічних, політологічних і публіцистичних статей.

Праці советських істориків про Грушевського, його діяльність і творчість не мали нічого спільного з нормальними історичними дослідженнями. У них фальсифіковано усю діяльність історика і його головні історіографічні концепції. Грушевського вважали «ворогом народу», «націоналістом» і фальсифікатором історії України. Комуністична партія за всяку ціну намагалася знищити історичну схему історії України М. Грушевського і заступити її своєю партійною схемою про спільне походження, спільну культуру і «вічну дружбу» українського і російського народів. Ми знали про політичний терор в Україні, який змушував навіть колишніх учнів Грушевського писати фальшиві статті про діяльність і творчість їхнього учителя. Це було зрозумілим, і Олександр Оглоблин та інші професори дали нам ясний образ ролі комуністичної партії в руйнуванні української наукової історіографії. Але ми також знали, що деякі історики перевиконали норму і з переконанням фальсифікували і русифікували історію України з центральним прищлом на основника української національної історіографії.

Приблизно в 1954—1955 роках я вирішив зайнятися систематичним вивченням творчости і діяльності історика. Це рішення основувалось на декількох мотивах і причинах. У першу чергу, за винятком публіцистичних праць, не було обширніших досліджень з систематичним вивченням Грушевського в той час. Отже, на мою думку, що прогалину треба було виповнити. Друга причина в'язалася з суспільно-громадським і студентським життям. В тому часі я належав до студентського товариства «Січ» в Мюнхені, а згодом до «Зарева», що постало головно за ініціативою активних

діячів ОУН Марка Антоновича, Аркадія Жуковського, Богдана Винара, Петра Стерча і інших. Ми проводили різні конференції і зустрічі в Мюнхені, Берхтесгадені і інших місцевостях з ідеологічною і історичною проблематикою. Тоді також існувало Товариство ім. М. Міхновського, що стало головно за ініціативою Василя Маркуся, активіста ОУНр під проводом Степана Бандери. Крім того, існували інші студентські і молодечі організації. Я зауважив, що багато студентів, які були під впливом націоналістичних організацій і, так би мовити, були «в проводі» студентського життя, доволі поверхово ставилися до діяльності Української Центральної Ради і її голови Михайла Грушевського, а також його суспільно-громадської діяльності. Можливо, що це був доволі сильний вплив Дмитра Донцова, ідеолога націоналізму, який одначе до ОУН не належав, або деяких другорядних ідеологів, які проповідували боротьбу «всіх проти всіх» і не мали відповідного такту і толеранції до діячів інших поглядів, що не були меншими «патріотами» за крикливих партійних апаратчиків. Це доволі примітизувало інтелектуальний рівень академічного життя. Звичайно, були винятки, але вони не мали значнішого впливу на студентів в 1940-х і 1950-х роках. Такий стан мав на мене доволі негативний вплив.

Цікаво згадати, що в доповідях про визвольні змагання 1917—1918 років, в яких наголошувано ролю IV Універсалу і державної самостійності української нації, часто промовчувано головного будівничого тієї демократичної республіки — Михайла Грушевського. Говорили різні патріотичні фрази про IV Універсал Центральної Ради, але не згадували про його головного творця. Якщо писали про Грушевського, то висували необгрунтовані гіпотези, що він проти власної волі «проголосив самостійність», не знав, «як будувати державу», і її «завалив». Поворот Грушевського в Україну в 1924 році засуджували як «національну зраду» і не завдали собі труда уважно дослідити постання, розвиток і упадок Української Народньої Республіки і головні політичні трактати Грушевського з того періоду. Одним словом, «брошуркова мудрість», значною мірою, притупила інтелект націоналістичних і інших діячів. Щоправда, серед членства ОУН під проводом А. Мельника були діячі, які розуміли вагу державотворчої діяльності Грушевського. До них належав член ПУНу Євген Онацький, колишній секретар Центральної Ради, інженер Дмитро Андрієвський, дипломат, людина високої культури і інші. Проте це були винятки. Тоді я наочно побачив, як витворені політично-ідеологічні міти стають реальністю серед українського студентства і взагалі громадянства. Значною мірою ці міти мають «реальне життя», народжуються, ростуть, розвиваються і впливають на громадську і політичну думку студентів та молодих adeptів науки. Організації часто мали свої власні «партійні мітології» і не числилися з історичними джерелами і фактами. З перспективи часу можна ствердити, що жертвою цієї мітології в Україні і на еміграції був Михайло Грушевський — «руїник української держави» (еміграція-діяспора) і «махровий український націоналіст, фальсифікатор української історії» (комуністична Україна).

Отже, і на відтинку громадського життя треба було «справу» Грушев-

ського поставити у відповідну перспективу і намагатися об'єктивно висвітлити його діяльність і творчість. Ця справа також вплинула на моє рішення зайнятися грушевськознавством. Тоді я думав перш за все про мою наукову працю. Можна сказати, що його «Історія України-Руси», «Історія української літератури» й інші праці стали моїми настільними книгами при писанні семінарійних праць, магістерської праці і докторської дисертації, а також окремих монографічних досліджень з ранньої історії України і історії козаччини. Також ми думали про перевидання «Історії України-Руси», що була рідкісною книгою. Коли видавнича спілка «Книгоспілка» почала перевидавати ІУР, проф. Леонід Бачинський і я старалися для видавців віднайти останні друковані томи цієї унікальної праці.

Коли в 1956 році, після смерті Бориса Крупницького, я перебрав на прохання Олександра Оглобина опрацювання усіх гасел в «Енциклопедії Українознавства» з періоду Литовсько-польської держави і розвитку українського козацтва до 1648 року, тоді кожного дня я уживав історію Грушевського, як також інші його твори. Знаємо випадки, що деякі дослідники хоча нарікали на «народництво» історика, але також не лише уживали його твори, але часами переписували тексти з його праць. Моєю першою обширнішою працею була стаття «Історичні праці Івана Франка», що з'явилася у «Збірнику Української Літературної Газети» в Мюнхені в 1956 році. Саме в цій праці я старався проаналізувати критичні зауваги Франка на «Історію України-Руси», що їх автор подав в окремій книжці «Причинки до Історії України-Руси» (Львів, 1912). Франко, як відомо, був прихильником норманської теорії про походження Русі і закидав Грушевському, що він передчасно заперечив і відкинув цю гіпотезу. Незважаючи на деякі контрверсійні твердження Франка, деякі зауваги його були слушні, зокрема ті, що відносилися до історії Галичини. Отже, це був початок мого «грушевськознавства», і я думав про потребу створення окремої, комісії для вивчення творчості і життя Грушевського при НТШ або УВАН, але не знайшов відповідного розуміння, ті установи мали свої пріоритети. Пригадую, що свого часу я звернувся до проф. В. Кубійовича з проханням видрукувати мою монографію про Грушевського і НТШ з рамени НТШ, він спершу позитивно поставився до цієї справи, але опісля написав, що його увага повністю зосереджена на «Енциклопедії Українознавства» і тому не має змоги видати цю монографію, що згодом появилася у видавництві «Дніпрова Хвиля» у Мюнхені за допомогою д-ра О. Вінтоняка, основника цього видавництва.

У 1950-х роках, на превеликий жаль, не було потрібних умов для нормального «народження» грушевськознавства як окремої ділянки дослідів. Це сталося пізніше в 1960-х роках і в'яжеться безпосередньо з постановням Українського Історичного Товариства і появою «Українського Історика». Проте в 1950-х роках вже були посіяні здорові зерна і поставлено певний, хоча ще слабкий підмурівок для здійснення наших задумів за відносно коротким час.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК», УІТ І ПОЧАТОК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Мені було ясно, що дисципліна грушевськознавства мусить мати відповідну тематичну і організаційну структуру, журнал, в якому могли б друкуватися праці і джерельні матеріали про Грушевського і головно дослідників, зокрема істориків, які б досліджували різні аспекти його творчості і діяльності. Ці передумови заіснували вже з початком 1960-х років. Як відомо, в 1960-х роках існувала поважна криза в історичних наукових дослідках в діаспорі і в советській Україні. Непотрібні непорозуміння між НТШ і УВАН і штучно створені напруження між науковими установами не сприяли нормальному розвитку історіографії на Заході. Українські історики, які мали репрезентувати українську наукову історіографію на світовому форумі і виправляти фальсифікацію українського історичного процесу партійних істориків, не могли в тій атмосфері нездорової конкуренції і безконечних дискусій, кому належить титул «правдивої і першої академії наук», справитися з своїми головними завданнями. Також не було історичного журналу — цієї творчої лабораторії історичних дослідів і історичної думки, в якому могли б співпрацювати дослідники без огляду на їхню наукову афіліацію і їхні історіографічні концепції. Саме ця кризова ситуація була одним із головних чинників і причин оснування «Українського Історика» і постання Українського Історичного Товариства (УІТ). Про ці справи я доволі докладно писав і тому, з огляду на брак місця, не буду їх повторювати¹. Натомість бажаю обмежитися розвитком грушевськознавства у зв'язку із народженням «Українського Історика» (1963) і УІТ (1965). Як ініціатор і організатор цих двох починів окрему увагу я і мої співробітники звернули на грушевськознавство, яке до того часу не мало свого журналу, своїх наукових трибун. Саме «Український Історик» і УІТ дали відповідну і потрібну організаційну структуру цій новій ділянці дослідів, а журнал, значною мірою, сповняв функцію часопису грушевськознавства. Вже під кінець 1963 року я звернувся був з проською до проф. О. Оглоблина, члена Ініціативної Групи УІТ і Редакційної Колегії УІ, щоб помістив на сторінках УІ статтю про значення Грушевського в історії України. Він цю пропозицію прийняв з великим задоволенням, і вже в ч. 2—3 «Українського Історика» за 1964 рік появилася його цінна стаття «Михайло Грушевський і українське національне відродження». Важливо згадати, що автор цієї статті, який у 1920-х роках «воював» з Грушевським, став вище від своїх особистих почувань і дав виїняткову цінну статтю про найвидатнішого історика і історичного діяча, що

¹ Про початки УІ див. мою джерельну працю «Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність (Замітки основника УІТ)». *Український Історик*, т. 32, ч. 124—127, с. 11—52; також Любомир Винар. «Ініціативна група Українського Історичного Товариства (До історії розвитку української історичної науки)»; *Марра Мунді. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича...* Львів—Київ, В-во М.П.Коць, 1996, с. 823—829. Том 31 «Українського Історика» за рік 1993, присвячений 30-літтю УІ і аналізі різних аспектів журналу.

безпосередньо причинилася до наших плянів започаткувати систематичне вивчення Грушевського, його історичної школи і його доби.

Оглоблин писав:

«Але чи сповнили ми, сучасники й спадкоємці Грушевського, свій обов'язок визнання, пошани і вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина?»

Я гадаю, що ні. Ні монографій, ні розвідок поважних, йому присвячених! Ні ознайомлення молодшого покоління українства з Тим, хто так прислужився українству й не тільки одного свого покоління»².

Треба підкреслити, що це писав один з найвидатніших представників т. зв. «державницької школи» української історіографії. Саме тому раніше я писав, що проф. О. Оглоблин, який не був приятелем Грушевського, намагався, порівняно з іншими істориками, об'єктивно висвітлити значення Грушевського як історика і політично-державного діяча. Його твердження про занедбання наукового вивчення Грушевського ще раз пригадувало, що настав час поставити питання нової дисципліни грушевськознавства на тверду основу і започаткувати її розбудову.

Наш плян, у відносно короткому часі сповнено і рік 1966, в якому ми відзначали М. Грушевського і його 100-ліття з дня народження, можна вважати початком грушевськознавства як окремої дисципліни з власною тематичною структурою, методологією і завданнями.

У 1966 р. появилася перший збірник УІТ, присвячений М. Грушевському: «В століття з дня народин академіка Михайла Грушевського (1866—1934—1996), що був спеціальним випуском «Українського Історика» (т. 3, ч. 1—2 (9—10)), в якому появилися різні дослідження «перших» грушевськознавців, а також офіційне звернення УІТ з нагоди відзначення М. Грушевського і його століття. Саме в цьому зверненні, що його уложив автор цих рядків у співпраці з Олександром Оглоблиним, об'єктивно і прецизно з'ясовано роль М. Грушевського в українському історичному процесі в аспектах науковому, громадському, політично-державницькому з наголошенням ролі історика як символу «всеукраїнського єднання, що його він розумів як з'єднання всіх частин української землі і української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі»³. Можна без перебільшення сказати, що це «Звернення» стало своєрідною програмовою платформою для грушевськознавства і основою для переоцінки багатомірної діяльності і творчості М. Грушевського. Цей документ не втратив

² Олександр Оглоблин, «Михайло Грушевський і українське національне відродження». *Український Історик*, 1964, ч. 2—3, с. 1. Це була доповнена його доповідь, що її історик виголосив на урочистій конференції УВАН в Нью-Йорку в Колумбійському університеті, присвяченій пам'яті Грушевського. Ще в 1963 році Олександр Петрович говорив мені, що бажає написати обширнішу студію про історика і вже довгий час збирає для неї матеріяли.

³ «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 3, ч. 9—10, с. 5.

своєї актуальності і на сьогоднішній день в Україні, українській діяспорі і серед українських та неукраїнських грушевськознавців, які сьогодні даліше розвивають цю дисципліну. Відносно партійного «грушевськознавства» в Україні я писав:

«Советська влада вважає М. Грушевського за найбільшого ворога комуністичного режиму в Україні. Його твори фактично заборонені, його ім'я стало символом т. зв. «буржуазного націоналізму». Боротьба проти ідей М. Грушевського в поневоленій Україні посилюється і набуває ще більшої гостроти»⁴.

Я зупинився довше на цьому зверненні з огляду на його важливість в далішій нашій діяльності на полі грушевськознавства. Для історії відмітимо перших дослідників наукового грушевськознавства. Спершу згадаємо науковців і діячів, які були співробітниками або сучасниками Грушевського і які видрукували свої праці у вищезгаданому томі «Українського Історика»: Олександр Оглоблин, Василь Дубровський, Борис Мартос. З дослідників, які репрезентували українську національну історіографію, започатковану Грушевським, у цьому числі знаходимо Любомира Винара, Іллю Витановича, Олександра Домбровського, Михайла Ждана, Романа Климкевича, Лева Биковського і Теодора Мацькова. В редакційній колегії з пізніших дослідників Грушевського і його доби знаходимо Марка Антоновича, Ігоря Каменецького, Ярослава Пастернака і Наталію Полонську-Василенко. Оце був гурт істориків, які без огляду на ідеологічні, конфесійні і вікові різниці приступили до розбудови грушевськознавства і взагалі української історіографії, яка з появою «Українського Історика» і УІТ започаткувала новий етап свого розвитку. З перспективи часу згадаю, що для мене приєднання до співпраці всіх цих науковців різних орієнтацій було винятково важке завдання, а деколи здавалося, що неможливе. Але ми ці труднощі перебороли і наш історичний журнал і УІТ стали реальністю, а разом з ними народилося грушевськознавство як окрема дисципліна. Термін «грушевськознавство» я перший раз правдоподібно ужив у 1966 році у розмові з Олександром Оглоблиним, який був моїм головним дорадником у справах «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства.

Значення «Українського Історика» в розвитку грушевськознавства не можна переоцінити. Про це писали і пишуть історики з України і діяспори, і тому не буду повторювати їхніх заключень⁵. Але одне могу ствердити і

⁴ «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 3, ч. 9—10, с. 5.

⁵ Див.: Олександр Домбровський, «Грушевськяна в «Українському Історикі». Ігор Гирич. «Внесок «Українського Історика» в грушевськознавство». *Український Історик*, 1994, т. 31, ч. 1—4; Ярослав Калакура. «Вклад «Українського Історика» в розвиток національної історіографічної школи». *Український Історик*, 1994, т. 31, ч. 1—4; Л. Д. Сакада. Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М. С. Грушевського. *Український Історичний журнал*, ч.6, листопад—грудень 1996.

наголосити: без «Українського Історика» і УІТ розвиток систематичного наукового вивчення М. Грушевського, його життя, діяльності і творчості був би немислимий.

РОЗВИТОК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Моя діяльність у ділянці грушевськознавства розвивалася в трьох основних аспектах: 1) дослідження життя і творчості історика; зорганізування організаційної основи грушевськознавства і притягнення до співпраці дослідників з різних генерацій українських і неукраїнських істориків і спеціалістів в інших ділянках українознавства (наприклад літературознавство, соціологія, бібліографія, допоміжні історичні дисципліни тощо), 2) створення видавничої бази для видання праць М. Грушевського і про нього, а також джерельні і бібліографічні видання. Проте основним завданням було і є дати відповідну теоретичну і методологічну основу цій новій дисципліні і накреслити її предметну (дисциплінарну) структуру. У міру наших сил і засобів ці завдання я і мої співробітники систематично реалізували. Окрему ділянку становила підготовка україномовних і англомовних, а деколи німецькомовних наукових конференцій, присвячених Грушевському і його добі в Америці, Канаді, Західній Європі, а після 1990 року в Україні.

У своїх власних дослідках я займався вивченням життя М. Грушевського, його наукової діяльності (НТШ, УНТ і ВУАН) і аналізом головних історичних концепцій Грушевського в контексті його історичної схеми. Окрему увагу звернено на бібліографію праць Грушевського і про нього. Так в ювілейному випуску УІ з 1966 року видруковано мою першу бібліографію праць про Грушевського, а пізніше й інші бібліографічні праці. Окремою ділянкою моїх студій є суспільно-політична і державна діяльність Грушевського, а тепер готую монографію про його головування в Центральній Раді і взагалі політично-державницьку діяльність в той час. Я, в міру спроможностей, старався відтворити об'єктивний образ Грушевського як історика, науковця-енциклопедиста, суспільного діяча і політика. Не можемо забувати, що до 1990 року ми не мали доступів до архівних матеріалів Грушевського і про нього, якими «завідувало» КГБ і партійні чинники в Україні. Від відновлення української незалежної держави в 1990 року це змінилося, і сьогодні є праці, основані на новому джерельному матеріалі.

Мої наукові праці появлялися в українській, англійській і німецькій мовах. Вони всі є вчислені в долученій бібліографії мгр. Світлани Чолган, в якій подано мої наукові і публіцистичні видання, тому їх не вчислюю в цьому короткому нарисі. Я звертав увагу і писав про фальсифікацію історіографічної спадщини Грушевського советськими і західними істориками. Не можемо забувати, що в 1960—1980 роках американські і західноєвропейські історики прийняли у своїх працях змодифіковану дореволюційну схему історії Східної Європи або перелицьовану советську історичну схему, в якій українська середньовічна держава (Київська і Галицько-Волинська) окреслювалися як російські середньовічні державні формації, а українська історія, починаючи приблизно від XV століття, розглядалася як дочіпка до

російської. Отже, треба було зайняти становище до тих фальшивих концепцій і нашим колегам з американських, канадських і європейських наукових установ і університетів та вказати на їхній помилковий підхід і фальшиву інтерпретацію української і російської середньовічної історії.

Наші «історіографічні двобої» відбувалися на різних наукових конференціях, на форумах Американської Історичної Асоціації, Американської Славистичної Асоціації (АААСС), університетських і інших конференціях. До речі, ця історіографічна конфронтація триває до сьогоднішнього дня... В цій науковій дискусії впровадження схеми Грушевського, звичайно доповненої як нового моделю Східноєвропейської історії з відповідною історичною періодизацією і термінологією, відіграло центральну роль в нашій академічній діяльності і науково-дослідчій праці. Проте деякі українські історики і в 1990-х роках в Україні і діаспорі, на мою думку, доволі «вузько», а часами упрощено інтерпретують цю схему, якої не можна обмежувати до його статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», що появилася в 1904 році. До уваги треба брати усі головні історичні праці, вивчаючи «Історію України-Руси», «Історію української літератури» й інші історичні, зокрема регіональні дослідження Грушевського окремих українських земель з 1920-х років. У всіх цих працях він поширював і поглиблював свою історичну схему, яка стала схемою української національної історіографії⁶. Другі «тематичні циклі» відносяться до деяких контроверсійних, але не менш важливих питань. Для прикладу згадаю причини виїзду Грушевського до Києва в 1914 році і його переїзд в Україну в 1924 році. До сьогодні ці теми не є як слід з'ясовані, як також інші важливі питання, пов'язані з його діяльністю в різних періодах життя.

Якщо йдеться про видавничо-наукові справи, як згадував я раніше, «Український Історик» був і є головним органом грушевськознавства, хоча плануємо за короткий час започаткувати дворічні збірники «Михайло Грушевський: статті і матеріали» у співпраці з іншими науковими установами. У 1974 році я започаткував серію УІТ під назвою «Грушевськіяна», в якій час до часу появляються праці Грушевського і про нього. В першому випуску видруковано моє дослідження «Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості», а вже в третьому випуску я помістив збірку статей Грушевського про його учителя В. Антоновича під назвою «Володимир Боніфатійович Антонович», що появилася з нагоди 150-річчя народження історика. Ця серія виходить до сьогодні. Також у започаткованій серії УІТ «Історичні студії» ще перед появою «Грушевськіяни» друкувалися дослідження про діяльність Михайла Сергійовича. Отже, в минулому створено доволі сильну науково-видавничу основу для видання досліджень і матеріалів з ділянки грушевськознавства.

⁶ Питання історичної схеми Грушевського, його головних історіографічних концепцій, діяльність історичної школи Грушевського у Львові і Києві я обговорюю у виданні «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації». Київ, 1995.

Тут хочу зазначити, що ми не занедбували інших ділянок історичного досліджування без огляду на відданість редактора «Українського Історика» дослідженням Грушевського і його доби. Свого часу Олександр Оглоблин жартома сказав мені: «Ти перетворив «Український Історик» в орган Грушевського»... Звичайно, патроном УІТ є Михайло Грушевський як найвидатніший історик і провідний історичний діяч. Але інші ділянки історії України також вимагають систематичного вивчення, і я старався задержати в «Українському Історикі» здоровий і раціональний баланс між окремими історичними і українознавчими науками.

З перспективи багатьох років я бачу, що передо мною і моїми співробітниками в 1960-х і 1970—80-х роках стояв цілий ряд винятково важких, але рівночасно невідкличних завдань, якщо йшлося про розвиток української наукової історіографії, а зокрема грушевськознавства. Треба було об'єднати істориків, розбудувати журнал, включитися в працю неукраїнських академічних і наукових установ і тим самим вийти з власного гетта і стати рівнорядним чинником у світовій історіографії. Вдердання і розбудова «Українського Історика», на мою думку, була одним із найголовніших моїх завдань та інших істориків, які розуміли вагу українського історичного журналу — головного наукового форуму для дослідження різних періодів і явищ історії України, в якій доба Грушевського в найновішому українському державному і культурному відродженні займала центральне місце. Тут з широю вдячністю згадую допомогу Олександра Оглоблина, Наталії Полонської-Василенко, Іллі Витановича, Марка Антоновича, Олександра Домбровського, Романа Климкевича, Володимира Міяковського, Юрія Бойка-Блохіна, Михайла Ждана, Теодора Мацькова, Василя Омельченка та інших, які допомагали своїми порадами, матеріалами і науковими дослідженнями в закріпленні цієї нової науки. Зокрема, як я вже згадував, існувала кризова ситуація щодо історичних джерел і архівних матеріалів. Ми мусіли обмежитися архівами в Західній Європі, Америці і Канаді, в яких збереглися деякі важливі архівні матеріали. Якщо йдеться про їхнє друккування, то часто, незважаючи на перевантаження іншою науковою працею, я сам мусів розшукувати ці матеріали і просив, щоб співробітники УІ їх науково опрацювали. Тут зокрема допоміг Марко Антонович, який опрацював «Листи М. Грушевського до Т. Починка», «Листи М. Грушевського до Е. Фариняка», «Справа Грушевського», що містила архівні матеріали, які я привіз з архівів у Відні та інші. Також поширення рядів грушевськознавців не було легкою справою. Ми жили в ненормальних часах, без належної матеріальної бази, часто без виrozumіння ширшої української громади, але видержали, бо мусіли видержати. Йшлося про розвиток національної культури і української історичної науки і нової дисципліни грушевськознавства. Це ми робили коштом особистого і родинного життя, без жодних винагород, з почуття обов'язку перед рідним народом, поневоленим комуністичним терором, і перед світовою наукою.

У відносно короткому часі ситуація змінилася на краще. У 1984 році появилася новий збірник «У п'ятдесятиліття смерті М. Грушевського» (спеціальний том «Українського Історика», річник 21, 320 с.), в якому

видруковано нові матеріали про Грушевського в українській, англійській і німецькій мовах, а також передруковано деякі важливі праці історика про будівничих Нової України (В. Антоновича, П. Куліша, М. Драгоманова та ін.). У цьому збірнику я видрукував працю про грушевськознавство з провізоричною структурою цієї дисципліни і відповідною її періодизацією. У тому часі грушевськознавство вже стало незалежною ділянкою дослідів. Цей період «дозрівання», як бачимо, тривав понад 21 рік. Особисто я був задоволений без огляду на деякі перешкоди зі сторони установ, які правдоподібно не розуміли ваги цієї дисципліни, хоча брали участь у розбудові франкознавства і шевченкознавства. Це також відноситься до деяких дослідників, які часами використовували прізвище Грушевського, але не включилися в розбудову наукового грушевськознавства. У мене і моїх співробітників совість була спокійна: ми зробили все, що могли, або, як пізніше я згадував, більше, ніж ми сподівалися.

ПЕРЕЛОМОВІ РОКИ: 1990—1996

Ранні 1990-ті роки були переломовими в історії української нації у відродженні національної культури, в дальшій розбудові грушевськознавства, а для мене особисто в площині наукової діяльності і психологічній настанові. Це перший раз в моєму житті в 1990-му році я їхав до столиці моєї батьківщини — Києва і до міста мого народження — Львова, після довгих років праці і надії, що тюрма народів СРСР скінчить своє існування і імперія зла розлетиться. Я їхав до двох головних міст, в яких Грушевський проводив свою наукову суспільну і державотворчу діяльність, де писав свої головні твори...

Майже неможливо описати мої емоційні переживання цього моменту повороту на Рідні Землі. Символічно — це був рік, в якому в діяспорі, а потому в Україні відзначали 25-ліття Українського Історичного Товариства, яке було довгі роки на службі української історичної науки, грушевськознавства і рідної культури. Це інтуїтивно відчув один з перших активних діячів УІТ Євген Пшеничний, який писав про мою «довгу дорогу додому»...⁷ Так дійсно було.

Я їхав до Києва на перший Міжнародний конгрес українців, на якому мав виголосити доповідь «Михайло Грушевський і його вплив на розвиток української історіографії». Це для мене була велика сатисфакція, і я довгий час не вірив, що мою доповідь приймуть... В Академії наук УРСР (в 1990 році це була офіційна назва) і в Організаційному комітеті 1-го Конгресу

⁷ Є. Пшеничний, «Довга дорога додому. Професору Любомирові Винару — 60». *Рада*, 27 березня 1992 р., ч. 10. Він писав, що «довго і важко йшов Любомир Винар до отчого дому... Виїхав з нього хлопчиком..., а повернувся сивочолим професором, відомим ученим, людиною, що у нелегких життєвих мандрах зберегла найдорожче — синівську любов до рідного краю...».

Міжнародної Асоціації Україністів в той час було чимало партійних комуністів, які, як опісля показалося в дискусії, неприхильно, а то й вороже ставилися до Грушевського, його концепцій і доповідача... До того я їхав з твердим рішенням проголосити на Конгресі наступний 1991 рік ювілейним роком Грушевського. Перше проголошення я вже зробив на науковій конференції УІТ і УВУ в Мюнхені 25 серпня 1990 року в моїй дорозі до Києва на Конгрес МАУ. Цікаво згадати, що Олександр Петрович в 1990 році дуже боявся, щоб я їхав в Україну, мовляв, «там можуть Тебе задержати — органи КГБ діють і пильно слідять за «ворогами вітчизни»... Щоб його заспокоїти, я сказав, що їду до Західної Європи, і аж по приїзді розказав про мій побут в Києві і Львові.

На київському лєтовищі офіційні урядники відібрали від мене усі мої книжки про Грушевського і не звертали зовсім уваги на моє пояснення, що я везу їх для Академії Наук... Це не був добрий знак. Учасників Конгресу приміщено в готелі «Москва» неподалік від Хрещатика і Академії Наук, і це було вигідно. Цей готель став місцем зустрічі з київськими і львівськими науковими діячами. Треба сказати, щоб свобідно говорити, ми виходили до невеличкого парку перед готелем. Дня 29 серпня я виголосив доповідь в Актовому залі Інституту Історії АН; була гаряча дискусія під час і після доповіді, і під кінець цієї сесії я подав внесок, щоб Міжнародний конгрес україністів прилучився до ініціативи УІТ і також проголосив ювілейний рік Грушевського в 1991 році. Мою резолюцію включено в офіційні «Резолюції III секції конгресу МАУ», а вже 1-го вересня на пленарному заключному засіданні-сесії Конгресу їх подано до затвердження (голосування) усім учасникам конгресу.

Також тоді подано другу резолюцію Аркадія Жуковського і мою про скасування так званих «перяяславських тез», на основі яких фальсифікується історія України⁸. Після відчитання цих двох резолюцій учасники, за малими винятками, їх одобрили вставанням з місць довготривалими оплесками. Ця спонтанна реакція, на яку я не сподівався, виразно вказувала на те, що приходять нові часи для розвитку і відродження української національної історіографії в Україні, а також що почався новий етап грушевськознавства, яке будемо тепер розбудовувати спільними силами українських істориків в Україні і на Заході. В своїй прогнозі я не помилився, вже в 1990 році у Києві і у Львові почалася ця співпраця, і дисципліна грушевськознавства з далекої Америки «перещепилася» на рідну землю. Це було природне і закономірне явище. Для мене особисто це був неповторний момент не лише радости, але також повної сатисфакції. Наша довголітня

⁸ Резолюції прочитав проф. О. Прицак, керівник III секції Конгресу, в такому порядку: 1. «Підтримати пропозицію голови Українського Історичного Товариства (Кент, Огайо, США) проф. Любомира Винара про проголошення 1991 року ювілейним роком Грушевського». 2. Запропонувати (в оригінальному тексті було *вимагати* — Л. В.) ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези «До 300-ліття воз'єднання України з Росією, засудивши тези як такі, що брутально фальсифікують історію України» (3 резолюції МАУ) Див.: *Український Історик*, 1990, т. 27, ч. 1—4, с. 217—218.

праця не пішла намарно, і перед українськими істориками і грушевськознавцями стояли тепер нові завдання відродження української національної історіографії. В Києві я мав змогу познайомитися з науковцями з різних місцевостей України і нав'язати співпрацю. Зокрема згадаю М. Брайчевського, Ф. Шевченка, П. Соханя, Ю. Мищика, В. Сергійчука, Я. Дзиру, Я. Ісаєвича, С. Козака (Варшава), Ф. Стеблія, О. Купчинського, П. Толочка, О. Романова, Г. Швидько, В. Брюховецького, І. Дзюбу, Г. Логвина та інших. Була зворушлива зустріч з моїм старшим товаришем з Академічної гімназії у Львові — Ярославом Дашкевичем. З молодих науковців хочу згадати Ігоря Гирича з Києва і Євгена Пшеничного з Дрогобича, Віктора Зарубу з Дніпропетровська та ін. В наступних роках ми нав'язали тісну співпрацю в розбудові УІ, УІТ в Україні, а сьогодні Ігор Гирич, видатний грушевськознавець, є заступником редактора «Українського Історика». У Києві я запропонував Олегові Романову, голові НТШ у Львові, щоб в 1991 році відбули загальний з'їзд або конгрес українських науковців в глобальному масштабі і присвятити його повністю М. Грушевському і його 125-літтю з дня народження. Голова НТШ сказав, що ці справи обговорить з управою НТШ у Львові. Також у Києві я згадав М. Брайчевському, Я. Дзирі, В. Сергійчуку, І. Гиричеві про можливість і потребу заснувати осередок УІТ в столиці України, і вони й інші історики позитивно поставилися до моїх думок. Атмосфера була творча і товариська, а це означало, що є взаємне зрозуміння і можливість близької співпраці у відродженні національної історіографії і розвитку грушевськознавства.

Без огляду на деякі ускладнення я був не лише задоволений — але почув приплив нової енергії і новий запал до праці. Йшлося про розбудову і закріплення національної культури і закріплення українського державного відродження, що стало дійсністю вже наступного року. В Києві ми закрипили ділові зв'язки і співпрацю з директором Археографічної комісії АН і у відносно короткому часі підписали «Угоду про співробітництво» між вищезгаданою комісією і УІТ у справі видання пам'яток історіографії, епістолярної спадщини та інших джерел з історії України, а головню творчої спадщини Грушевського. Я взяв на себе редакцію видання «Михайло Грушевський: бібліографічний довідник», що не з моєї вини досі не появився, хоча матеріяли були в ранніх 1990-х роках зібрані. Не менш важливий факт, що в Києві вступило до Українського Історичного Товариства в 1990 році, без зайвого розголосу, багато видатних істориків і діячів культури. Це значило, що наша місія була успішною, і я з великим вдовolenням виїхав до Львова — міста мого дитинства і юних літ. Останній раз у Львові я був 46 років тому в 1944 році. Одним з моїх найбільших бажань під час мандрівки шляхами чужини було відвідати моє рідне місто, в якому пройшла моя юність. Саме у Львові я перший раз чув розповіді мого батька про Грушевського і там зустрівся з його популярними історичними виданнями. Ми виїхали до Львова і Славська в Карпатах, щоб взяти участь у «круглому столі НТШ», присвяченому вибраним історичним питанням, і також у науковій конференції Бібліотеки Академії Наук ім. В. Стефаника у Львові, де я мав доповідь про княжу «Академію Ярослава», в якій також обговорював

схему Грушевського, присвячену княжій добі. У Львові я нав'язав був ближчі зносини з НТШ, Ярославом Ісаєвичем, окремо провів розмови з Ярославом Дашкевичем і іншими видатними вченими. Мені йшлося про те, щоб у наступному році заплановану ювілейну конференцію М. Грушевського відбутися спільними силами соборної України і діаспори. До Організаційного комітету конференції увійшли: Олег Романів від НТШ у Львові, Іван Дзюба від Республіканської Асоціації Українців у Києві і Любомир Винар від Українського Історичного Товариства. Отже, була репрезентативна організаційна база, і це вказувало на майбутні успіхи.

Мені було вийнятоково важливо ствердити, що між українськими істориками на Заході, зокрема тими, які гуртуються в УІТ, і нашими колегами в Україні, які визнають головні концепції української національної історіографії, прірви немає. Я бачив бажання і необхідність близької співпраці, яка причиниться до відродження наукової історіографії в Україні. Поки що в 1990 році йшла, як я це згадував в одній із статей, затяжна боротьба за незалежність історичних дослідів, за «український історіографічний суверенітет». В тому часі партійні історики і русифікатори української національної культури ще мали командні пости в наукових установах і університетах.

У моїх численних розмовах у Києві і Львові з істориками, археологами, численними представниками молодих дослідників я бачив, що вони повністю поділяють наші думки. І тут центральною постаттю в цім намаганні відродити наукову історіографію і позбутися колишніх комуністичних концепцій історії України виступав М. Грушевський і його історіографічна спадщина. Я знав, що цей «історіографічний двобій» між партійними фальсифікаторами і нормальними дослідниками історії України буде затяжний, але не сумнівався в перемозі представників української наукової історіографії. Перші кроки вже зроблено — НТШ у Львові і Археографічна комісія АН у Києві, що розгорнули важливу видавничу діяльність. Олег Романів і Павло Сохань, голови цих установ, добре розуміли вагу грушевськознавства, і нам було по дорозі... Це саме можна сказати про інших київських і львівських непартійних і колишніх партійних істориків, які скинули із себе пута марксистсько-ленінської індокриниції і стали до спільної праці в розбудові української історичної науки. Я виїжджав з України з твердим переконанням, що треба, щоб УІТ якнайбільше допомагало нашим колегам в Україні, і тоді успіх буде запевнений. Зокрема перед дисципліною грушевськознавства розкривалися нові перспективи дальшого розвитку і її утвердження в Україні. Проф. О. Оглоблин поділяв мої думки, хоча радив бути обережним з уваги на сильні кадри в Україні комуністичних істориків. Ми вирішили якнайбільше допомогти в організації і відбутті запланованої ювілейної конференції у Львові, що була присвячена М. Грушевському і його 125-літній річниці з дня народження. Крім того, я готував подібні конференції в Америці, Канаді і Німеччині. Отже, було вийнятоково багато праці, і часто не вистачало часу, щоб з усім упоратися. Але якось ми видержали.

ВІД ЛЬВІВСЬКОЇ (1991) ДО КИЇВСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (1996) ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО

Про діяльність УІТ в 1990-х роках у зв'язку з грушевськознавством я писав у статті «Ювілейний рік Михайла Грушевського (3 нагоди 125-ліття з дня народження)». Тут лише треба підкреслити, що у «Зверненні УІТ» від 22 січня 1991 року я підкреслив, що:

«Президія УІТ вітає заходи у Львові і членів УІТ в Україні, як також інших наукових установ і науковців, які дали ініціативу до побудови пам'ятника Михайлові Грушевському у Львові... НТШ у Львові і Українське Історичне Товариство плянують у 1991 р. відбутися міжнародну конференцію, присвячену відзначенню 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського. УІТ плянує у співпраці з іншими науковими установами відбутися ювілейні наукові конференції в Європі, Америці і Канаді⁹.

Я уважав, що запланована міжнародна конференція у Львові може відіграти вийняткову роль у затісненні співпраці між грушевськознавцями в діаспорі і Україні, а це безпосередньо причиниться до поширення грушевськознавчих студій у глобальному вимірі. Вже в жовтні 1990 року я одержав офіційного листа від д-ра О. Романова, що він годиться перевести конференцію спільно з УІТ. Звичайно, Академія Наук підготувала окремі відзначення М. Грушевського у Києві, але у Львові мала відбутися центральна міжнародна конференція. Це і робило певний сенс — М. Грушевський був найвидатнішим головою НТШ, завдяки якому Товариство стало «некоронованою академією наук».

Проте мені найбільше хотілося, щоб ми могли поширити ряди дослідників життя і спадщини історика і рівночасно почати спільні видання. Саме Міжнародна ювілейна конференція у Львові, що відбулася в днях 27 до 29 серпня 1991 р., і посвячення пам'ятного каменя під пам'ятник Грушевського (проспект Шевченка) створили атмосферу співпраці і визначення відповідних напрямних у розвитку нового етапу грушевськознавства в Україні і поза її межами. Д-р О. Романів і я проводили головними пленарними сесіями, а на самій конференції 14 членів УІТ з діаспори і України виголосили наукові доповіді. З молодих істориків з України вирізнялися Ігор Гирич з Києва і Віктор Заруба з Дніпропетровська, які виголосили доповіді, побудовані на новому архівному матеріалі, і вже тоді були членами УІТ. З закордонних членів Товариства брали участь О. Домбровський, А. Жуковський, Д. Штогрин і С. Козак. Можна сказати, що це була вдала конференція, добре підготовлена і з участю науковців, які репрезентували різні генерації істориків, різні країни, а також спеціалістів з різних ділянок ук-

⁹ Л. Винар, «Ювілейний рік Михайла Грушевського і УІТ». *Український Історик*, 1991, т. 28, ч. 1—2, с. 9—23; «Звернення Українського Історичного Товариства...», цит. пр., с. 8.

раїнознавства. Творчість Грушевського охоплювала різні ділянки дослідів. Проте треба об'єктивно ствердити, що було два основних недотягнення.

На превеликий жаль, Іван Дзюба, голова Республіканської асоціації українців з Києва і член організаційного комітету, як також інші члени РАУ, мали різні перешкоди і не могли взяти участі у конференції. Друга справа відносилася до винятково неприємної справи. З собою я віз від проф. О. Оглоблина привіт і подяку за надання йому як провідному історикові України медалю М. Грушевського. Ця справа була позитивно обговорена з головою НТШ, і все виглядало в порядку. Опісля через якісь внутрішні непорозуміння або інтриги проф. Оглоблин не одержав цього відзначення, а медаль призначили мовознавцеві проф. Ю. Шевельову, якого навіть не було тоді у Львові. До сьогодні ця неприємна справа не є вяснена, і проф. О. Оглоблин, який вже доживав свого віку, був цією справою дуже вражений. У розмові сказав: «І я дістав від галичан поличника... так повелися з почесним членом НТШ»¹⁰. Я не хотів згадувати про цю болючу справу, але цей епізод саме ілюструє етичний аспект або його брак в деяких виявах наукового життя.

Я постійно заступаю думку, що в академічно-науковій діяльності етичний аспект є винятково важливий. Це відноситься до взаємин між поодинокими науковими установами і університетами в Україні і українській діяспорі. У Львові я вже другий раз мав нагоду обмінятися думками про розвиток грушевськознавства з видатним діячем культури і письменником Олесем Гончарем, який також став лауреатом медалі М. Грушевського. Він надавав великого значення перевиданню «Історії України-Руси» в Україні і вважав, що численні партійні історики незабаром приймуть історичну схему Грушевського і приступлять до розбудови національної культури.

У резолюціях Міжнародної ювілейної конференції у Львові наголошено потребу систематичного вивчення спадщини М. Грушевського (історію, історію української літератури і культури, суспільно-політичну діяльність Грушевського і інші ділянки дослідів) і «звернутися до Міністерства вищої освіти з пропозицією підготовки підручників і навчальних посібників з гуманітарних наук, передусім Історії України на основі схеми Михайла Грушевського»¹¹. Я не знаю, чи НТШ у Львові зверталосся в цій справі до

¹⁰ У цій справі я писав, на доручення проф. О. Оглоблина, листа до Управи НТШ у Львові, 22 жовтня 1991 р., але задовільної відповіді і сатисфакції проф. Оглоблин не одержав. Він сам уважав, що деякі члени НТШ причинилися до цього нетакту супроти сеньйора української історичної науки.

¹¹ Усі матеріали і доповіді конференції видано у збірнику «Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від народження Михайла Грушевського». Львів, 1994. «Рекомендації Міжнародної ювілейної конференції...», цит. пр., с. 467.

Треба відзначити жертвенну працю Олега Купчинського, головного редактора збірника Грушевського і голови Резолюційної комісії конференції. У резолюціях, мабуть через недогляд, не поміщено рекомендації, що її подав Є. Пшеничний у справі кращого технічного оформлення видаваної «Історії України-Руси», що їх учасники односторонньо затвердили. Я головував на цій сесії, коли ця рекомендація була прийнята.

Міністерства освіти, але ця постанова, що була прийнята одногосно учасниками ювілейної конференції, говорить сама за себе. Заходами Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і Українського Історичного Товариства доповіді і матеріали з конференції видано у збірнику «Михайло Грушевський» (Львів, НТШ у Львові, УІТ, 1994, 484 с.).

Це було перше спільне видання УІТ і НТШ в Україні, що символізувало справжню співпрацю між установами і науковцями в ділянці грушевськознавства. Можна без перебільшення ствердити, що ця перша Міжнародна ювілейна конференція, присвячена М. Грушевському і 125-й річниці його народження, стала «офіційним початком» нового етапу грушевськознавства. В днях 19 і 20 жовтня 1991 р. в Нью-Йорку я і мої співробітники організували «Всеукраїнську наукову ювілейну конференцію, присвячену акад. М. Грушевському» з рамені створеного нами «Академічного комітету для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського» при співпраці Наукової Ради при СКВУ. Ця конференція мала виїняткове значення для розвитку дисципліни грушевськознавства і була останньою, на якій відчитано доповідь сеньйора українських істориків Олександра Петровича Оглоблина про Грушевського на тлі його доби¹². Він прислав спеціальний привіт на ювілейну конференцію, що разом є останнім писаним листом проф. Олександра Оглоблина, першого і почесного голови УІТ і видатного грушевськознавця. З уваги на історичність даного документа, в якому також ядерно з'ясовано значення Грушевського для української нації, передруковуємо його в нашій мемуарній статті.

Привіт від проф. Олександра Оглоблина

16 жовтня 1991
Лудлов

До Академічного Комітету для відзначення 125-ліття
з дня народження Михайла Грушевського
Президія ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку

Шановні Пані і Панове

Мені особливо приємно привітати Вас на ювілейній конференції для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського. Ім'я великого українського історика, державного діяча, президента Української Народньої Республіки має величезне значення не лише для нас, українців, але для цілого культурного світу. Ініціатива Українського Історичного Товариства перевести міжнародне відзначення цього славного ювілею заслу-

¹² На конференції з доповідями виступили (подаємо в поазбучному порядку): Марко Антонович (Канада), Любомір Винар (Америка), Ярослав Дзира (Київ), Олександр Домбровський (Америка), Григорій Логвин (Київ), Вадим Назаренко (Дніпропетровськ), Василь Омельченко (Америка), Наталія Пазунок (Америка), Іван Фізер (Америка), Дмитро Штогрин (Америка).

Докладніше про конференцію у статті Тамари Булат, «Всеукраїнська наукова ювілейна конференція, присвячена акад. М. Грушевському». *Український Історик*, 1991, т. 28, ч. 1—2, с. 217—220.

говує на повне признання. При цій нагоді я хотів би згадати про великий вклад проф. Любомира Винара, голови УІТ, який присвятив багатолітні науковій студії життю, діяльності і творчості Михайла Сергійовича Грушевського. Вони поклали міцний початок науці грушевськознавства. Сподіваюся, що наша конференція буде плідною і внесе поважний вклад в грушевськознавство.

Щиро вітаю і бажаю успіхів
Олександр Оглоблин (в. р.)
Почесний Президент УВАН і УІТ

Це так би мовити «заповітні думки» одного з найвидатніших українських істориків 2-ї половини ХХ століття. З великим вдовolenням згадую нашу співпрацю в розбудові грушевськознавства і нашу дружбу. Я дуже багато завдячую моему професорові і найближчому співробітникові в УІТ і «Українському Історика». Ще рік перед його відходом у вічність ми плянували спільно опрацювати нарис української історіографії, але це були лиш побажання... Вже в 1992 році проф. О. Оглоблин від нас відійшов, залишаючи заповіт українським історикам в Україні і діаспорі, що відродження української національної історіографії є нашим спільним завданням, нашим священним обов'язком без огляду на несприятливі життєві чи академічні обставини.

У 1991–92 роках УІТ також видало два томи «Українського Історика» (томи 18 і 19), присвячені М. Грушевському. У цих томах вже брали участь наші київські, львівські, дніпропетровські, ужгородські історики і спеціалісти різних українознавчих дисциплін. Так формувалися кадри нових грушевськознавців, а «Український Історик» також став їхнім журналом. Це, я вважаю, вийняtkово важливе явище — на ділі ми здійснювали «соборність української історичної науки» і її безперервність, без огляду на місце проживання поодиноких дослідників.

У міжчасі в Україні постали окремі осередки Українського Історичного Товариства. Спершу у Львові відбулася зустріч голови і секретаря УІТ з потенційними членами Товариства, і тоді створилася Ініціативна Група, що її очолив Євген Пшеничний. Запляновано створення Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Галичині. Також в майбутній управі зарезервовано місце для Ярослава Дашкевича. Пшеничний повністю присвятився цій справі. Опісля постав Осередок у Києві, і його очолив відомий археолог і історик Михайло Брайчевський, у Дніпропетровську постав Осередок під головуванням Юрія Мицика, а потому Ганни Швидько, в Ужгороді дав ініціативу до заснування Осередку УІТ доц. Олександр Ситник, а вкінці створено Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі, що його очолив проректор Острозької Академії Микола Ковальський. Тепер існують ініціативні групи УІТ в Дрогобичі і Черкасах та інших містах України. Звичайно, створення цих осередків причинилося до розбудови грушевськознавства в Україні. Наша концепція була ясна — треба якнайшвидше інтегрувати УІТ у розбудову національної історіографії в Україні. УІТ мало позитивну концепцію своєї дії на Заході і в Україні. Відносно грушевськознавства ми

унапрямлювалися резолюціями, прийнятими на Ювілейній науковій конференції УІТ в Нью-Йорку у 1991 році, а саме:

«1. Сприяти розвитку грушевськознавства як нової галузі української науки в Україні і поза її межами:

а) сприяти виданню недрукованих і перевиданню друкованих праць М. Грушевського;

б) сприяти виданню монографічних досліджень, присвячених життю, діяльності і творчості Ювілята;

в) сприяти виданню бібліографічних і енциклопедичних довідників про М. Грушевського;

г) з'ясувати долю завершених і загублених останніх томів «Історії України-Руси» та «Історії української літератури» М. Грушевського.

2. Сприяти впровадженню в науку схеми Михайла Грушевського як науково обгрунтованої схеми української історії. Підготувати підручники для вищої і середньої школи, опрацьовані на основі схеми М. Грушевського.

3. З'ясувати долю родини М. Грушевського, зокрема його дочки Катерини, дружини Марії, брата Олександра та ін.

4. З'ясувати трагічну долю репресованих і знищених учнів і співробітників акад. Грушевського...

7. Сприяти розвитку діяльності Українського Історичного Товариства та новоутвореного Міжнародного Товариства ім. Грушевського в дальшому розгорненні дослідів грушевськознавства. Допомогти у виданні серії УІТ — «Грушевськіяна» і звернути особливу увагу на залучення до співпраці молодих вчених...

10. Сприяти діяльності наукових установ, які займаються грушевськознавством»¹³.

Це була програма «махімум», і протягом наступних років грушевськознавці з УІТ старалися, у міру сил, її реалізувати в Україні і на Заході.

На мою думку, наш підхід був конструктивний, і вже в короткому часі ряди грушевськознавців поширилися і ця нова дисципліна тепер розвивалася спільними силами дослідників в Україні і поза її межами. У моїх дослідженнях доби Грушевського я не мав часу докладніше висвітлити його діяльність як голови Української Центральної Ради. Спершу я вирішив видати збірку його статей п. н. «На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали» (Нью-Йорк — Київ, 1992, 278 с.), що базувалася на його збірці під цією самою назвою з 1918 року, лиш я значно поширив це видання і додав документи Української Центральної Ради. У зв'язку із

¹³ «Резолюції Ювілейної наукової конференції в Америці, присвяченої 125-й річниці від дня народження академіка Михайла Грушевського». *Український Історик*, 1991, т. 28, ч. 1—2, с. 207—208. Головою Резолюційної комісії був Ярослав Дзира з Києва, членами — Іван Фізер і Василь Омельченко з Америки. Резолюції УІТ були співзвучні з рекомендаціями з Львівської конференції і в деяких аспектах їх значно поширили. Я лише подав уривки з резолюції, в УІ поміщений її повний текст.

проголошенням незалежності України і розвитком грушевськознавства я уважав, що це видання на часі для України і діаспори. Досі цей період політично-державної діяльності оцінювали з аспекту ідеологічного або партійного — і тому багато інтерпретацій було тенденційних включно із розумінням федералізму Грушевського з 1917 року і його державницьких концепцій з 1918 і пізніших років. У 1990—92 роках я був головою Академічної Ради при Уряді УНР в екзилі — і також з цього посту я старався вплинути на вивчення діяльності Грушевського як голови Центральної Ради і президента УНР.

22 серпня 1992 р. Уряд УНР в екзилі припинив свою діяльність, і того самого дня в Києві президент УНР М. Плав'юк зложив на руки президента Української держави Леоніда Кравчука свої уповноваження з умовою правонаслідства від УНР. Ця урочиста передача символів влади УНР відбулася в Маріїнському палаці з участю голови І. Самійленка, членів Уряду УНР і членів Президії Верховної Ради. Під час цієї церемонії я вручив президентові Кравчукові наше видання і висловив бажання, щоб він нав'язав до традицій УНР. Також наше видання одержали всі члени Верховної Ради¹⁴. Пригадую, що Л. Кравчук зробив на мене враження доволі гнучкого дипломата, який зрозумів вагу державницьких традицій з 1918—1920-х років і до них пристосувався. При тій нагоді пригадую один незабутній момент. У нашій делегації був також старий унерівець Святійший Патріярх Мстислав. Його привезли на візочку з огляду на його здоров'я. В одному моменті він встав з цього крісла, голосно стукнув палицею в підлогу і гордо заявив: «У цій палаці я був у 1918 році як сотник армії УНР»... Ця заява Патріярха зробила велике враження, як я встиг побачити, також на деяких колишніх комуністів, які були в Уряді Кравчука. Я вірю, що наше видання прочитав президент і його міністри й політичні співробітники. Це також була деяка сатисфакція для редактора цього видання. Якщо йдеться про Центральну Раду і Грушевського, я далі збираю матеріали, і одне з моїх головних завдань — опрацювати джерельну монографію про нього як політично-державного діяча.

Перша моя книжка в Україні «Силуети епох» появилася завдяки старанням Євгена Пшеничного в рамені Українського Історичного Товариства ім. М. Грушевського, Галицький Осередок (Дрогобич, В-во «Відродження», 1992, 182 с.). Це видання включало дві мої раніші монографії про Михайла Грушевського з нагоди 125-ліття його народження і про князя Дмитра Вишневецького. Мені було приємно, що саме цю книжку видало УІТ в Україні, а Є. Пшеничному належить моя подяка за ініціативу і нагляд над цим виданням. У міжчасі ми далі запрошували

¹⁴ Докладні інформації про передачу повноважень Державного Центру УНР подані у збірнику *Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі*. Статті і матеріали. Зредагували Любомир Винар і Наталія Пазунок. К., В-во «Веселка», 1993, с. 197—226. У цій збірнику я також помістив статті «Українська Народна Республіка і державотворчий процес української нації» і «Українська Центральна Рада і відродження української державности».

до співпраці істориків і інших спеціалістів українознавчих дисциплін, маючи на увазі відродження національної історіографії в Україні і розбудову грушевськознавства. Ми не могли бути пасивними обсерваторами; треба було конкретної дії, налаштованості науково-організаційної мережі і раціонального планування. Можна без перебільшення ствердити, що «Український Історик» в 1990-х роках фактично став головним органом грушевськознавства, не занедбуючи одночасно інших ділянок історії України.

До 1991 р. включно в журналі я запровадив відділ «Грушевськіяна» (до ч. 1—2 (108—109), а в наступних роках змінив назву на «Грушевськознавство», що повністю відповідало сучасному стану і розвитку цієї дисципліни. У 1993 році в Україні і на Заході відзначили різними науковими конференціями 30-літнє існування УІ. Як основник і довголітній редактор журналу я вважав, що Олександр Петрович Оглоблин мав повну рацію, коли часто твердив у наших розмовах, що УІ і УІТ врятували «повагу і честь української історичної науки». Читачі журналу і співробітники не знали, скільки енергії забирало видання кожного тому УІ, що вдержався завдяки одержимості відносно невеликого гурта істориків-ідеалістів, наших авторів, незначної допомоги установ і меценатів, деяких невтомних представників УІ і вкінці передплатників, членів УІТ, які розуміли вагу незалежного органу української національної історіографії. Разом з ростом УІ розвивалася наука грушевськознавства. І ми з чистим сумлінням в 1990-х роках могли сказати нашим колегам в Україні: «Ми зробили, що могли, в надзвичайно несприятливих обставинах. Тепер спільною дружньою співпрацею відроджуймо українську наукову історіографію, розбудувуймо українську національну культуру». Це не «ювілейні фрази» — ці думки правдиво показують настанови мої і численних моїх співробітників у 1993 році, коли відзначувалося 30-ліття «Українського Історика». Ми ніколи не звертали уваги на «почесті», «медалі» та інші відзначення, що часто характеризували різних «орденоносців». Наша девіза і напрямні були чесні і виразні: праця, праця і ще раз праця для розбудови української наукової історіографії, а разом з тим грушевськознавства. Цієї девізи держимося по сьогоднішній день.

У жовтні 1993 році я приїхав до Києва і взяв участь у Міжнародній науковій конференції «Українознавство в розбудові держави», що була влаштована Київським університетом і Академією Наук та іншими установами, а також у першій науковій конференції Київського осередку УІТ «Мітологія в українській історіографії ХІХ і ХХ ст.». У першій конференції член УІТ проф. Володимир Сергійчук зорганізував окрему сесію «Український Історик» і проблеми будівництва української держави», на якій виголошено 24 доповіді, присвячені «Українському Історикові». Це перший раз в Україні під час одної конференції присвячено скільки доповідей УІ із загальним заключенням, що «Український Історик» продовжує традиції «Записок НТШ» і ж. «Україна», які редагував М. Грушевський. Важливо згадати, що історик Ігор Гирич виголосив доповідь

«Внесок «Українського Історика» в грушевськознавство», в якій об'єктивно подав квантитативний і квалітативний аналіз змісту УІ, обговорив окремі дослідження і джерельні матеріали грушевськіяни¹⁵. Можна сказати, що з кожним роком журнал ставав більш популярним в Україні. Мушу признатися, що в Києві я почувався якнайкраще серед молодого генерації дослідників. Зокрема, я звернув увагу на гурток грушевськознавців-ідеалістів, що становили колектив Історико-меморіяльного музею М. Грушевського, що поки що приміщується в Музеї історії Києва, а згодом буде перенесений до колишнього будинку М. Грушевського при вулиці Паньківській, ч. 9. Біля Світлани Панькової, яка всеціло віддала себе праці над розбудовою Музею Грушевського, гуртується група грушевськознавців, які розбудовують колекцію грушевськіяни і досліджують спадщину Грушевського. Українське Історичне Товариство дало відповідний патронат Музеєві Грушевського, і, на мою думку, українська діаспора повинна прийти з належною допомогою. Отже, ми нав'язали дружню співпрацю з цим творчим колективом Музею Грушевського. Взагалі розбудова різних музейних колекцій, що безпосередньо відносяться до Грушевського і його родини, значно поширює джерельну базу грушевськознавства. Вже в 1994 році ми прийшли до висновку, що, у міру наших сил, будемо думати про видання однорічного або дворічного збірника «Михайло Грушевський: статті і матеріали». Це видання, на мою думку, могли б спільно видавати УІТ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУ і Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського, що постало за нашою ініціативою в 1992 році і діє як автономна організація при УІТ. Наші співробітники в Україні повністю погоджувалися, що таке видання, присвячене виключно грушевськознавству, є на часі. Проте до сьогодні цей задум не зреалізовано з огляду на недостатні фонди УІТ, а видати один том, а опісля перестати видавати з огляду на вищезгадану причину, виглядало б неповажно. Проте я надіюся, що невдовзі цей проєкт буде здійснений спільними силами грушевськознавців.

У 1994 році УІТ у співпраці з Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського і Інституту історичних досліджень Львівського університету ім. І. Франка зорганізували наукову конференцію під назвою «Михайло Грушевський і Львівська історична школа», на якій я, на превеликий жаль, не міг бути, лиш вислав мою доповідь під назвою «Думки про грушевськознавство: генеза, структура, завдання». Увесь тягар підготовки конференції несли Ярослав Дашкевич і Ярослав Грицак. Більшість доповідей з Львівської конференції видано в окремому збірнику за

¹⁵ Доповіді з конференції видруковано в 31 томі «Українського Історика» за 1994 рік. Про перебіг конференції див. Валентина Піскун, «Міжнародна конференція «Українознавство в розбудові держави». *Український Історик*, 1994, т. 31, ч. 1–4, с. 262–268. Участь в конференції взяло приблизно 400 науковців з 14 країн світу.

редакцією Я. Грицака і Я. Дашкевича під назвою «Михайло Грушевський і львівська історична школа»¹⁶.

Це вже був другий збірник УІТ у співпраці з іншими науковими установами, присвячений грушевськознавству. Заразом це був позитивний знак, що наша науково-видавнича діяльність в ділянці грушевськознавства в Україні поширюється, а це, у свою чергу, має безпосередній вплив на співпрацю дослідників доби Грушевського у глобальному вимірі. У моєму привіті на Львівську конференцію я ще раз підкреслив потребу співпраці і координації між науковими установами в Україні і діаспорі, що займаються грушевськознавством. Хочу згадати, що в липні 1994 року Наукова Рада НТШ у Львові признала мені Диплом лауреата медалі Михайла Грушевського «за внесок у дослідження проблем історії України і видавничу та редакторську діяльність». Це відзначення, як я зазначив у моєму слові-подяці НТШ, я прийняв також як «відзначення діяльності і творчості моїх співробітників..., які допомагали нам у розбудові грушевськознавства як окремої дисципліни українознавчих студій»¹⁷. Я пригадав тоді проф. Олександра Оглоблина, почесного члена НТШ, якому властиво належала перша нагорода-медаль М. Грушевського ще в 1991 році за його тривалий вклад в українську історичну науку. Але, як згадано раніше, якісь «темні сили» не допустили тоді до відзначення найвидатнішого українського історика в другій половині ХХ століття. Така українська «академічна дійсність»... Я до сьогодні боляче відчуваю неприсутність між нами Олександра Петровича, який так багато зробив для вивчення доби Грушевського і для «Українсько-Історика».

В роках 1994—95 ми почали підготовлення до тривалого відзначення Михайла Грушевського і його 130-ліття з дня народження. На мою думку, це була винятково важлива подія, якщо ідеться про дальший розвиток грушевськознавства у всеукраїнському і світовому вимірах. У міжчасі також дійшло до кризи історичних дослідів в Україні з огляду на економічну ситуацію й інші проблеми. Це дуже негативно відбилося на видавничій діяльності Археографічного і Історичного Інститутів НАН України й інших наукових установ. Треба згадати, що в 1995 році в Україні і на Заході також відзначувано науковими конференціями 30-літ-

¹⁶ *Михайло Грушевський і львівська історична школа*. Нью-Йорк—Львів. Українське Історичне Товариство, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, 1995, 256 с.

¹⁷ Любомир Винар, «Слово про Михайла Грушевського і НТШ». *Український Історик*, 1994, т. 31, ч. 1—4, с. 347—349.

При цій нагоді хочу підкреслити, що із самого початку, коли НТШ відновило свою діяльність у Львові, УІТ гармонійно співпрацювало з нашою найстаршою науковою установою. З другої сторони, як дійсний член НТШ і співробітник «Енциклопедії Українознавства» я вважав, що матірне НТШ повинно стати одним із головних наукових товариств в Україні і причинитися до розбудови грушевськознавства. Я вважаю, що при НТШ повинна існувати окрема наукова комісія для вивчення Грушевського.

тя Українського Історичного Товариства (1965—1995) і під час мого побуту в Україні була змога докладно обговорити заплановані ювілейні відзначення Грушевського, а також проаналізувати питання сучасного стану української історичної науки і грушевськознавства. В минулому УІТ переборювало різні кризові ситуації, і тому я вірив, що зможемо до певної міри допомогти нашим колегам в Україні якось вийти з цієї кризи і гідно відзначити пам'ять основника української національної історіографії у 1996 році.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО АКАДЕМІЧНОГО КОМІТЕТУ І ЮВІЛЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В 1996 РОЦІ

Пишучи ці спогади, я зупинився над моєю науково-організаційною діяльністю протягом останніх сорока років. Виринуло питання, які мої завдання були найтяжчими. Я прийшов до переконання, що в широкому контексті академічно-наукової діяльності треба вирізнити здійснення трьох починів, а саме: 1) основання і розбудову «Українського Історика», що вимагало притягнення до співпраці дослідників, зорганізування Редакційної Колегії і боротьбу за вдержання журналу, 2) створення і розбудова Українського Історичного Товариства, що сьогодні діє в Америці, Європі, Україні і Канаді, 3) науково-дослідна й академічно-організаційна розбудова грушевськознавства і систематична праця над збільшенням кадрів грушевськознавців. Саме в цій третій категорії у вужчому масштабі створення і розгорнення діяльності «Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1866—1996)» забрало в мене дуже багато часу і енергії і було одним з трудніших завдань. Ішлося про створення репрезентативного ювілейного комітету, який складався б з поодиноких установ і дослідників з України, Америки, Західньої Європи, Канади і Австралії. Організація цього комітету, що діяв при Президії УІТ, була прямим наслідком проголошення нами на Міжнародній конференції, присвяченій 30-літтю УІТ, що відбулася в Київському університеті, міжнародного року М. Грушевського у 1996 р.¹⁸

Протягом моєї діяльності я організував багато наукових комітетів і конференцій, але це *перший раз* йшлося про міжнародний комітет, що мав діяти в різних країнах. На початку я не знав, що вся головна відповідальність спаде на мене, а також що будуть деякі ускладнення. Дехто навіть говорив, що назва «міжнародний» не підходить, бо комітет головню складався з українських науковців і установ. Я вияснював, що раз комітет діє у різних країнах світу — самозрозуміло, стає міжнародним. Також комітет діяв при Президії УІТ, а це значило, що вся відповідальність, моральна і матеріальна, була нашого Товариства. По довгих місяцях напруженої праці з деякою

¹⁸ Ярослав Дзира, «Міжнародна конференція, присвячена 30-літтю УІТ». *Український Історик*, 1995, т. 32, ч. 1—4, с. 353—355. Автор пише: «На останній сесії конференції голова УІТ Любомир Винар проголосив наступний рік міжнародним науковим роком М. Грушевського», с. 354.

допомогою членів Комітету, без огляду на різні перешкоди, я створив і очолив цей Комітет, що відіграв одну з центральних ролей у тривалому відзначенні 130-ліття народження найвидатнішого українського історика. Комітет складався з виконавчого відділу і членів загального Комітету. Крім того, він мав краєві відділи, які діяли в Австралії, Америці, Канаді, Україні, Німеччині, Польщі і Франції. В Україні найближче я співпрацював з видатними істориками і науковцями-організаторами конференцій і установами. З установ згадаю Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Києві, Осередок УІТ ім. Грушевського в Острозі, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України в Києві і Львові, Київський Державний університет, НТШ у Львові, Історико-меморіальний Музей в Києві, Інститут історії України НАН України, Національний університет Острозької Академії, Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника, Інститут історичних досліджень Львівського університету, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича та ін.¹⁹

Уже сам цей список вказує, скільки листів і факсових повідомлень, телефонічних розмов треба було відбутися, щоб наш Комітет розгорнув діяльність в Україні. На цьому місці хочу згадати про близьку співпрацю М. Брайчевського, Я. Дашкевича, І. Гирича, М. Ковальського, О. Романева, П. Соханя, В. Сергійчука, С. Панькову, Я. Ісаєвича та інших, які допомагали нам у праці. З Америки треба відзначити працю О. Сидоренка, Т. Булат, О. Домбровського, які мені, в міру можливого, допомагали. З Європи, Канади і Австралії — В. Мотику, А. Жуковського, С. Козака, Д. Злепка, М. Тарнавецького, О. Барана та інших. Це перший раз в глобальному вимірі постав такий Міжнародний Комітет, який безпосередньо причинився до популяризації грушевськознавства як окремої дисципліни і до відбуття різних конференцій, присвячених М. Грушевському, бібліотечних і архівних експозицій і інших імпрез. Рівночасно ми наві'язали тісну співпрацю з київським державним комітетом, покликаним до життя президентом Кучмою, — «Оргкомітет з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського». Я співпрацював безпосередньо з віце-прем'єр-міністром Іваном Курасом і відповідальним секретарем проф. Л. Решодьком. Ця співпраця причинилася до координації діяльності двох комітетів²⁰. В Америці ми також співпрацювали з амбасадором України до Америки — д-ром Юрієм Щербаком. Заходами або при співпраці Міжнародного Комітету і УІТ відбуто 14 конференцій і декілька виставок архівних матеріалів і публікацій Грушевського у Києві, Львові, Острозі, Торонті, Мюнхені, Урбані, Нью-Йорку, Бостоні, Парижі та інших містах. Найважливіші, або го-

¹⁹ Точний список усіх членів Міжнародного Комітету і інформації про його структуру поданий в статті «Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, 1965, т. 33, ч. 1—4, с. 358—364.

²⁰ Частину офіційного листування між двома комітетами подано в розділі «Ювілейний рік Михайла Грушевського... Матеріали». *Український Історик*, 1965, т. 33, ч. 1—4, с. 429—440. Там також вміщено інші документи.

ловні, міжнародні конференції відбулися в Києві і Нью-Йорку, що вказувало на конструктивну співпрацю двох комітетів і грушевськознавців з Україною і Заходу.

Я приїхав до Києва у вересні 1996 року, і від першого дня я і мої київські співробітники були зайняті різними справами і імпрезами, пов'язаними з ювілеєм Грушевського. Також я мав дійсно «пеха» — переїжджаючи з Відня до Києва, моя валізка з доповідями залишилася на віденському летовищі, і я її одержав декілька днів по приїзді. Тоді також зауважив, що окрему папку із доповіддю про Грушевського, що я мав її виголосити на Міжнародній конференції Грушевського, що відбулася в колишньому будинку Центральної Ради, я залишив в Америці... отже, була ціла низка «проблем». Я мешкав у гостинному домі Віри і Ігоря Гиричів — там була наша «приватна головна квартира» діяльності Комітету і УІТ. Також до Києва приїхав проф. Олександр Сидоренко, секретар Міжнародного Комітету. Я зауважив, що підготовка до деяких конференцій відбувалася досить хаотично. Мені пригадався мій віщий сон про Грушевського, який журився, що на конференції буде відносно мало людей... так і сталося. Головна конференція «Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин», що відбулася в днях 24—25 вересня і мала багато доповідачів, не вийшла успішно. Як на столицю України — було відносно мало присутніх (біля 75 слухачів), також в деяких доповідях проявилася певна ідеологічна тенденційність, і деякі доповідачі намагалися досить невдало протиставити Липинського Грушевському, забуваючи, що довгі роки Липинський був «прибраним учнем» Грушевського і вони близько співпрацювали... І були інші контрверсійні, а часом гумористичні моменти, що відносилися до прийняття схеми Грушевського советськими офіційними істориками... Може, я дечого недочув або зле зрозумів, але здавалося, що декілька дослідників бажали похвалитися своїми оригінальними гіпотезами, що не мали належної джерельної основи. Якщо йдеться про відносно малу фреквенцію, то згодом мені вияснявали, що це сталося наслідком незадовільної співпраці між історичним і археографічним інститутами. Незважаючи на ці недомагання, ми бачили, що кадри грушевськознавців поважно зросли в Україні, і це дало мені велику сатисфакцію.

Мушу признатися, що мені подобалася Міжнародна наукова конференція «Михайло Грушевський і сучасність», що відбулася 26 вересня в Київському університеті. Її організатором був член УІТ проф. Володимир Сергійчук, а конференцію відкрив ректор В. Скопенко. Було відрадно, що в конференції брали участь молоді студенти, які серйозно вивчали спадщину Грушевського. Університетську конференцію відвідало багато слухачів — студентів, професорів і громадян Києва. На окреме відзначення заслуговує виставка з колекції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського, що її головним організатором була Світлана Панькова. У привіті при відкритті виставки я наголосив потребу якнайбільшої допомоги Музеєві Грушевського. З приємністю згадаю, що в Київському університеті також відбулася, завдяки старанням проф. Ярослава Калакури, керівника катедри джерелознавства, презентація книжки Олександра Оглобина, яку я мав

шану редагувати, «Студії з історії України», і я мав приємну зустріч з студентами і професорами Київського університету. Також в рамках ювілейних святкувань відбулась офіційна презентація видання ген. Володимира Пристайка і д-ра Юрія Шаповала «Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД», що її видала Академія Наук, УІТ і Служба безпеки України. Це перший раз довелося зустрінутися з працівниками СБУ, які численно прибули разом із запрошеними гістьми на цю презентацію. Виступи на телевізії і двох радієвих програмах і інші заняття до певної міри мене втомили. Але я був більш як вдоволений. Ми мали нагоду відбути наради Управи УІТ, Редакційної Колегії «Українського Історика» і обговорити важливі питання відносно сучасного стану грушевськознавства і історіографії. Зокрема, розмови з видатними істориками М. Брайчевським і Я. Дашкевичем, зустріч з членами київського Осередку УІТ, який тепер має назву Осередок УІТ ім. Грушевського, були вийняtkово корисні. Треба згадати, що 27 вересня в Національній опері ім. Т. Шевченка відбулося урочисте засідання за участю Президента Л. Кучми, його заступників і численних міністрів Уряду. Було якось дивно, що Президент Кучма не привітав присутніх і не сказав бодай короткого слова... проте це може такий протокол. У кожному разі, Національна опера була заповнена, і після концерту я мав змогу зустрінутися з деякими істориками з Дніпропетровська і Львова. Можливо, що найбільшим недомоганням моїм був брак часу, щоб відбути додаткові зустрічі і наради. Я їхав втомлений, але вдоволений з вірою, що Українська Держава зближується з державницькими концепціями Грушевського з 1918 р., а дослідники в Україні активно розвивають дисципліну грушевськознавства. На жаль, я не мав змоги взяти участь у конференціях у Львові і Острозі. Після повороту в Америку ми готувалися до конференції в Нью-Йорку, що була також центральною імпрезою в ювілейному році Грушевського.

В Нью-Йорку відбулася наукова конференція 27 жовтня 1996 р. в виставковій залі Українського Інституту Америки²¹. Україну репрезентував Юрій Шербак, амбасадор в Америці, і проф. Леонід Решодько, генеральний секретар Київського державного комітету для відзначення ювілею М. Грушевського. Треба сказати, що Нью-йоркська конференція за своєю програмою була дещо інша від інших імпрез. У другій частині відбувся «круглий стіл», присвячений обговоренню сучасного стану українознавчих студій на Заході з участю професорів американських університетів. Мені виглядало, що в нашій американській конференції було більше учасників, як на міжнародній конференції у Києві. Треба відзначити, що у всіх ювілейних конференціях, крім обговорення наукової спадщини Грушевського, також обговорено значення державно-політичних концепцій Грушевського з періоду Української Народньої Республіки для сучасної Української Держави. У доповідях Івана Кураса і Івана Дзюби у Києві, Юрія Шербака в Нью-Йорку

²¹ Докладніше про перебіг конференції в статті Тамари Булат. «Михайло Грушевський — історик, суспільно-політичний діяч, державотворець: ювілейна наукова конференція в Нью-Йорку». *Український Історик*, 1996, т. 33, ч. 1—4, с. 407—412.

виразно підкреслено актуальність наукової і державно-політичної спадщини Грушевського в Україні. У відкритті Нью-йоркської ювілейної конференції я підкреслив, що у ювілейному році Грушевського ми також відзначили п'ятиліття незалежності України, прийняття Конституції Української Держави і введення в обіг власної грошової одиниці — гривні. Всі ці історичні події безпосередньо в'яжуться з діяльністю і творчістю Будівничого Нової України. Як в 1991 році говорив проф. Олександр Оглоблин — «імперія зла впала, а переміг Грушевський». Проте, на мою думку, розвиток української національної культури, впровадження української мови в усі сфери суспільного життя України, боротьба з комплексом малоросійства і тенденціями русифікації різних галузей життя, включно з правописом української мови, даліше триває. І тут можемо зовсім погодитися з думками Івана Дзюби, що Михайло Грушевський був «не тільки великим мислителем, а й великим просвітителем свого народу, в якому сенсі, може, тим «апостолом правди і науки, якого ждав і якого сповіщав Шевченко»²². І тому у Грушевського можуть багато навчитися і сучасні історики, будівничі культури і сучасні політичні діячі.

Підсумки проробленої праці у ювілейному році Грушевського занотовано в численних конференційних резолюціях в Україні і на Заході. Це також відноситься до грушевськознавства як міждисциплінарної дисципліни. Звичайно, в резолюціях багато обіцянок, а опісля лиш деякі з них здійснюються. Але, якщо йдеться про розвиток грушевськознавства і видання джерельних матеріалів про Грушевського й опрацювання окремих монографічних досліджень про різні аспекти його діяльності і творчості, то їх, на мою думку, зможемо вже реалізувати, звичайно, у міру наших сил. Моя праця в ювілейному році не обмежувалася організацією конференцій і інших імпрез. Треба утривалити наші успіхи і неуспіхи, і я збирав матеріали до спеціального тому «Українського Історика» під назвою «Михайло Грушевський: студії і матеріали» (Нью-Йорк — Київ, 1996, т. 33, с. 472), в якому поміщено окремі дослідження, доповіді з конференцій, нові архівні джерела і інформативний матеріал, що віддзеркалює теперішній стан грушевськознавства і нове наświetлення різних періодів діяльності історика й різні аспекти його творчості. Без огляду на дрібні недотягнення цей ювілейний том є вийнятковим важливим у дальшому розвитку грушевськознавства. У першу чергу треба підкреслити конструктивну співпрацю істориків і грушевськознавців, які репрезентують різні генерації українських дослідників. Також я намагався дати відповідну структуру цієї дисципліни і опрацював нарис «Вступ до науки грушевськознавства» з обговоренням генези, історіографії, структури, методології і джерельної та бібліографічної основи грушевськознавства. Вірю, що ця праця буде обговорена і відповідно доповнена іншими дослідниками.

Також в ювілейному році в Києві появилася моя праця «Михайло Гру-

²² Іван Дзюба, Михайло Грушевський — провідний будівничий української культури. *Український Історик*, 1996, т. 33, ч. 1—4, с. 230.

шевський: історик і будівничий нації» (1995, 303 с.), і УІТ було співвидавцем збірника нововідкритих архівних матеріалів, що відносилися до діяльності Грушевського в 1924—1934 рр. На увазі маю працю Володимира Пристайка і Юрія Шаповала «Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД» (К., 1996, 332 с.). У першому виданні видруковано деякі мої грушевськознавчі праці головно до 1990 р., зокрема з новим наświetленням проблеми М. Грушевського і т. зв. державницької школи в українській історіографії, і інші важливі теми.

У другому виданні подано перший раз матеріали з архівів НКВД, що є важливим внеском у джерелознавчу основу грушевськознавства. Звичайно, ці архівні матеріали, здебільшого сфабриковані в лабораторіях ГПУ, треба критично проаналізувати і опісля зробити об'єктивні висновки. Продовження друкування архівних матеріалів ГПУ—НКВД міститься в уже згаданому ювілейному томі «Українського Історика». Для мене особисто цей ювілейний рік Грушевського важливий і цінний ще під аспектом численних зустрічей з грушевськознавцями в Україні і на Заході, скріплення співпраці і вузлів дружби з моїми співробітниками і приятелями. Отже, наша праця в ювілейному році Грушевського принесла не лише тривалі висліди у виді відбутих конференцій і нарад, але внутрішнє задоволення і сатисфакцію, що я бодай якоюсь мірою причинився до «повороту Грушевського в Україну» і в розбудову дисципліни грушевськознавства.

РОКИ 1997—1998

В 1997 році наглядно бачимо дальший розвиток грушевськознавства в Україні і на Заході. На увазі маю започаткування серійного видання УІТ «Епістолярні джерела грушевськознавства». Перший том цієї серії «Листування Михайла Грушевського» УІТ видає у співпраці з Інститутом літератури ім. Т. Шевченка у Києві. Народження цього потрібного видання цікаве і повчальне та заслуговує на коротке обговорення й коментарі.

У 1990-х роках майже щорічно я відвідував Київ і Львів, зустрічався з істориками й іншими дослідниками і обговорював питання систематичного видання архівних матеріалів, що тепер стали доступними для науковців і які відносилися до історії України ХХ століття, зокрема доби Михайла Грушевського. Самозрозуміло, що видання епістолярної спадщини М. Грушевського і його сучасників належить до наших найважливіших завдань. Пригадую мої розмови з Ігорем Гиричем, Ярославом Дашкевичем, Ярославом Дзирою, Миколою Жулинським, Павлом Соханем, Світлоною Паньковою, Галиною Бурлакою та іншими дослідниками — істориками, літературознавцями, архіварями, музеологами, бібліографами й іншими спеціалістами. Вони репрезентували різні генерації українських науковців, починаючи від колишніх партійних істориків до наймолодшої генерації, що не була обтяжена спадщиною партійної історичної «науки». Усі ми погоджувалися, що треба зробити «щось» конкретного і уможливити появу періодичного або серійного видання, в якому були б друковані архівні матеріали. До 1996 року ці матеріали (листи Грушевського і до нього) появлялися переважно

в історичних, архівних і літературознавчих журналах, без відповідної співпраці між дослідниками, установами й журналами.

Також в «Українському Історику» у розділі «Грушевськознавство» часто друкувалися досі невідомі першоджерельні архівні матеріали до грушевськознавства. Проте це не розв'язувало цієї важливої справи. До того тяжкий, а властиво кризовий, фінансовий стан в Україні негативно вплинув на вже давніші заплановані науково-видавничі проєкти різних інститутів НАН України (напр., Археографічний інститут у Києві з своїми відділами, Інститут українознавства у Львові, Інститут історії, архіви та інші наукові установи). Я також завважив, що часами між поодинокими науковцями й установами були напруження і непотрібні непорозуміння. Це мені нагадувало ситуацію в діаспорі, де між НТШ, УВАН, УІТ і іншими установами часами виникали непотрібні непорозуміння, і це ослаблювало нашу наукову діяльність. Та треба було перейти від слів до діла. В 1996 році я мав нагоду зустрітися в Україні й Америці з Миколою Жулинським, директором Інституту літератури, і обговорити питання співпраці і видання творчої спадщини Грушевського. Ще раніше наукові співробітники Інституту Галина Бурлака і Альбіна Шацька, які згодом стали членами УІТ, обговорювали питання видання архівних матеріалів і недрукованої белетристики Грушевського, вони співпрацювали в «Українському Історику». Отже, була солідна основа для дальшої співпраці між УІТ і Інститутом. У жовтні 1996 році вони звернулися до мене із запрошенням стати редактором творчої спадщини Грушевського, яку Інститут запланував видати в двох томах: «Вибране листування Грушевського» і том неопублікованої прози історика. Я погодився, але порадив, щоб листування появилось в окремій серії, натомість щоб белетристика Грушевського з включенням його віршів вийшла окремим томом.

Всі на цей плян погодилися, і так народилася нова серія УІТ «Епістолярні джерела грушевськознавства». Упорядником першого тому є Галина Бурлака, яка вложила чимало праці у підготовку «Листування», а я став редактором серії і її першого випуску. Майбутній дослідник грушевськознавства знайде велике листування, присвячене справі першого тому «Листування Михайла Грушевського», що зберігається в архівах Інституту і УІТ. Дорадником цього видання був мій близький співробітник Ігор Гирич.

Друга подія, на мою думку, епохального значення, якщо йдеться про англomовні переклади наукових праць Грушевського, — це поява першого тому монументальної «Історії України-Руси» (*History of Ukraine-Rus*) з рамені Канадського Інституту Українських Студій за головною редакцією спеціаліста історії Хмельниччини Франка Сисина і перекладом Марти Скорупської. Науковим редактором першого тому є Анджей Поппе з Варшавського університету, спеціаліст з середньовічної історії Польщі і України. Побіч англomовної «Енциклопедії Українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича, на мою думку, це є найважливіше англomовне видання з ділянки наукового українознавства — української історії. Тут не місце входити в критичну аналізу даного видання, це зробимо в окремій статті. Проте для англomовного наукового світу і студентів, які вивчають історію Східньої Європи, себто України, Росії і Білорусі, це є фундаментальне видання. Для

пригадки згадаємо, що в 1966 році УІТ висунуло справу англомовного перекладу «Історії України-Руси» (ІУР), але через фінансові обмеження цей проект не можна було зреалізувати. Отже, міжнародне наукове грушевськознавство і світова історія збагатилися англомовним перекладом «Історії України-Руси» Михайла Грушевського (першим томом), яка є найвидатнішою працею української історіографії протягом її понад 1000-літнього розвитку. Віримо, що після закінчення перекладу усіх томів ІУР Канадський Інститут Українських Студій або Гарвардський Інститут Українських Студій, де існує катедра історії ім. М. Грушевського, започаткують і зреалізують англомовний переклад не менш монументальної «Історії української літератури» Михайла Грушевського. Треба згадати, що УІТ готує англомовний збірник праць про творчість історика і його багатомірну діяльність.

Під кінець 1997 року Президія Українського Історичного Товариства відновила своє давнє серійне видання «Грушевськіяна». Перший випуск під назвою «Грушевськознавство: генеза і історичний розвиток» появиться в 1998 році. Отже, роки 1997/98 можна вважати переломовими, якщо йдеться про дальший розвиток грушевськознавства на українському і світовому наукових форумах. Ми вступаємо в третє тисячоліття (millenium) з тривалими успіхами, без огляду на різні недотягнення і незадовільну матеріальну основу.

ПІДСУМКИ

Оглядаючись назад на моє життя і діяльність на різних відтинках науково-академічного і суспільного життя, на мою творчість, я можу широ ствердити, що найбільше сатисфакції принесла мені довголітня моя «служба грушевськознавству», що охоплювала різні аспекти діяльності. Я знаю, що без вирозуміння і допомоги моїх колег і співробітників «Українського Історика» мені було б дуже важко, а навіть неможливо, розгорнути в цій ділянці систематичну науково-дослідчу і науково-видавничу діяльність на Заході і в Україні. І на цьому місці бажаю сердечно подякувати моїм друзям і співробітникам за їхнє вирозуміння і дружню допомогу.

Сьогодні українська історіографія перебуває в стані кризи. Це саме можна сказати про інші українознавчі дисципліни, включаючи і грушевськознавство, зокрема в науково-видавничій діяльності в Україні. Це зокрема видно в діяльності Національної Академії Наук України, що досі не змінила свою назву на Українську Академію Наук. Академіки з колишньої Академії Наук УРСР не взяли собі прикладу з Польщі, Росії та інших країн, в яких існують національні академії наук як найвищі наукові установи даної держави і нації. Отже, ще треба дещо зачекати, і віримо, що молода генерація науковців, не обтяжена минулим політично-ідеологічним вантажем, спрямує українське наукове життя в нове русло з чітко визначеними завданнями. Якщо йдеться про грушевськознавство, завдяки співпраці грушевськознавців з України і Заходу ця криза не є така гостра. Я знаю, що її спільними силами переборемо, і це ясно віддзеркалюється в наших спільних наукових виданнях, у нашій академічно-організаційній діяльності.

Сьогодні з перспективи багатьох років, як «старий грушевськознавець», виразно бачу наше краще майбутнє: нові спільні видання, дальшу спільну працю і дальший наш тривалий вклад у розбудову грушевськознавства і відродження української національної культури, без якої не може існувати українська нація і відроджена національна держава. Не треба нарікань і оправдань щодо «неможливості» наукової праці через тяжкі економічні та інші обставини. Пригадаймо працю Михайла Грушевського, який, незважаючи на економічні злидні і політичні переслідування різними урядами і партійними репресивними органами, арешти і примусове вигнання з батьківщини, не зламався і безперерійно працював для розбудови культури, науки і національної самосвідомості серед усіх верств українського народу. Він не лише правдивий «батько української історії», але також символ всеукраїнського єднання. Саме Михайло Грушевський є для нас прикладом людини, яка, незважаючи на життєві буревії і трагедії, не переривала своєї многогранної діяльності. Для мене він завжди був прикладом повної відданості рідній нації і її культурним і державним інтересам.

Я не знаю, чи ще за свого життя зможу закінчити опрацювання обширної джерельної монографії про життя і творчість Михайла Грушевського, в якій, без зайвих емоцій, можна б відтворити **правдивого** Грушевського. Це моя давня мрія, моє велике бажання. Але якщо б це не можна здійснити через нами не контрольовані життєві події («vis maior»), я вірю, що мої молодші співробітники і друзі це завдання виконають і далі будуть розвивати дисципліну грушевськознавства. Інакше бути не може. Це наш священний обов'язок перед наукою, культурою і рідним народом.

Любомир ВІНАР
16 грудня 1997 р.

Розділ III

ОСНОВНИК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Микола КОВАЛЬСЬКИЙ
Острозька Академія
Острог, Україна

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ЛЮБОМИРА ВИНАРА В РОЗРОБКУ ПРОБЛЕМИ «НАУКОВА ІСТОРИЧНА ШКОЛА»

У цьому 1997 році, коли відзначаємо 65-ту річницю видатного сучасного українського історика, засновника, багаторічного і незмінного редактора органу наукової української історіографії — журналу «Український Історик» і Голови Українського Історичного Товариства, ініціатора його створення, професора Кентського університету штату Огайо (США) Любомира Винара, варто звернутись до одного хоча б аспекту його творчості — дослідження суті і складових поняття «наукова історична школа».

Дійсно, однією із важливих і актуальних проблем історії історичної науки — історіографії та історії історіографії є розуміння і розробка теорії та методики вивчення суті і специфіки формування й функціонування наукових шкіл, а також їх складових.

Поняття (термін) «наукова школа» в системі історіографічного категоріального апарату виникло лише наприкінці XIX ст. на тому етапі історії науки, коли вже зміг нагромадитись солідний фактичний історіографічний матеріал і досвід, можливим стало здійснити певну ретроспективу, проаналізувати події і факти науки із часової віддалі, інтервалу, виявити тенденції розвитку, встановити і окреслити певні його етапи, фактори, тенденції, що впливали на динаміку процесів.

Різні аспекти і визначення наукових шкіл, у тому числі джерелознавчого й історіографічного спрямування, точних і гуманітарних наук в останні роки привертають увагу спеціалістів із наукознавства — історії науки і техніки, зокрема у східноєвропейських спеціальних публікаці-

ях¹. Відомий медієвіст Євгенія Гутнова в синтетичній праці з історіографії середніх віків (середина XIX ст.— 1917 р.) (1-ше вид. 1974, 2-ге — 1985) застосовує термін «школа» для вужчої групи істориків, що складають розгалуження широкої «течії» і навіть «напрямку». Критерієм для виділення «школи», на її думку, частіше всього слугували якраз методичні прийоми, що об'єднували таку групу істориків, іноді же те, що вони були учнями й послідовниками одного видатного вченого або що гуртувались довкола певного університету².

Вже відзначено в літературі (С. І. Михальченко, 1996), що далеко не всі визначні вчені — університетські викладачі мали свої школи — «не було шкіл ні у С. Соловйова, ні у К. Бестужева-Рюміна, ні у того ж В. Іконнікова»³, професора Київського університету св. Володимира.

Доводиться констатувати, що в материковій українській історіографії 30—50-х рр. XX ст., що була під ідеологічним і організаційним тотальним контролем компартійного советського режиму, не могло бути й мови про об'єктивну аналіз і розробку проблеми українських наукових історичних шкіл 2-ї половини XIX — першої половини XX ст., а що стосується найвидатнішого українського історика Михайла Грушевського і його послідовників, то, крім лайливого визначення школи і то ще в лапках і з негативним образливим епітетом «так звана», протягом понад півстоліття вона залишалась поза справжнім науковим дослідженням. Це відкинуло розвиток наукової української історіографії в Україні на більш як на п'ять десятиліть і причинило величезну шкоду і втрату українській історичній науці.

Слід підкреслити, що глибоке дослідження наукової спадщини Михайла Грушевського пов'язане з невтомною і цілеспрямованою науковою працею

¹ Варто назвати, зокрема, публікації у спеціальному збірнику про наукові школи — «Школи в науке» (М., 1977) О. Бойка стосовно феномену наступності у розвитку наукової школи, В. Гасилова — наукової школи як феномену й дослідницької програми наукознавства, К. Ланге — про класичні та сучасні наукові школи й науково-дослідницькі об'єднання, С. Хайтуна — про історичний розвиток поняття наукової школи, Г. Штайнера — про зв'язок соціального й пізнавального факторів у творчій діяльності наукових шкіл. Привертають увагу численні роботи спеціаліста в галузі проблем психології наукової творчості М. Ярошевського, серед них — про трьохаспектність науки й проблеми наукової школи у збірнику «Соціально-психологічні проблеми науки. Ученый и научный коллектив» (М., 1973).

² Гутнова Е. В. *Историография истории средних веков (середина XIX—1917 г.)*. М., 1974, с. 10; 2-е изд.— М., 1985, с. 9—10.

³ Михальченко С. И. *Киевская школа в российской историографии (школа западно-норусского права)*. М.; Брянск, 1996, с. 5. Фактично назва цієї монографії неадекватна змістові, бо йдеться про київську школу істориків права, причому, крім М. Владимирського-Буданова, що походив з Росії, інші — М. Іванішев, Ф. Леонтович, П. Максименко, О. Малишевський — народились головно в Україні і займались переважно історією права Великого князівства Литовського і України, але не «западнорусским правом», як це відповідало б духові і постулатам дореволюційної офіційної російської історіографії.

проф. Любомира Винара приблизно з 60-х рр.— заснування ним окремого історіографічного напрямку — грушевськознавства⁴.

Саме багатогранне розкриття поняття дефініції «історична школа» стало можливим здійснити саме проф. Любомиру Винару завдяки глибоким студіям, історіографічній аналізі і синтезі, власних міркувань, роздумів та узагальнень не лише стосовно внеску М. С. Грушевського до української історичної науки, але його впливу на сучасний і наступний історіографічні процеси в українській науці, тобто виявити генезу формування його наукової історичної школи, проникнути своїм дослідницьким зором дальшу долю і розвиток досліджень у різних галузях української історії.

Л. Винар, безперечно, мав рацію, коли писав, «що поняття і окреслення історичної школи в науковій історіографії (українській і світовій) не є належно устійнені»⁵.

Дуже важливим і продуктивним для теперішнього і майбутнього (перспективного) розвитку української (і не лише її) історіографії є детальне визначення проф. Л. Винаром складових історичної школи: «крім її засновника й керівника наукової праці та його учнів і співробітників, що належали до даної школи»⁶,— це шість головних складників. Ось їх перелік в означенні проф. Л. Винара:

1) організаційна структура, яка ним уточнюється (розкривається) таким чином: «форма і організація наукової праці», що «включає науково-навчальні установи (зокрема, університети) і науково-дослідчі осередки (наукові товариства, академії наук тощо);

2) не менш важливою є друга позиція — теоретична в цій структурі, де означенням Л. Винара — «спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів» (при цьому тут цікавим і перспективним із історіографічного погляду є виявлення тенденцій, змін і розвитку, зокрема еволюції й динаміки, наукових концепцій);

3) «спільність методології історичного досліджу»;

4) «спільність історіософських засад»;

5) «наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники тощо), які є форумом співпраці й наукової дискусії засновника школи і його послідовників»;

6) «інші складники історичної школи, пов'язані із специфічною історичною тематикою (наприклад, регіональні дослідження тощо)»⁷.

Проф. Л. Винар не лише сформулював визначення головних ознак по-

⁴ Винар Л. Як я став грушевськознавцем (замість передмови), у кн. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації.— Нью-Йорк — К. — Торонто, 1995, с. 13.

⁵ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення, у кн. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації (статті і матеріали). Нью-Йорк—К.—Торонто, 1995, с. 62.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

няття «історична школа» та її складників, але також і відмітив можливість їх варіантностей і різноманітностей. Він писав: «Ми висловили головні елементи історичної школи, які характеризують її діяльність. Вищезгадані складові елементи «історичної школи» становлять її ідеальний тип, який не завжди існує в такій чистій формі»⁸. Цілком справедливе твердження проф. Винара, що навіть коли «деякі складники історичної школи відсутні, проте це не означає, що вона не існує»⁹.

Надзвичайно цінним з огляду теорії є впровадження Л. Винаром терміну «історіографічний ухил» або «розрив між засновником наукової школи і рештою вчених даної історіографічної школи», що «може стати початком народження нової історичної школи»¹⁰.

Перебіг та дослідження цього процесу заслуговує на окрему подальшу розробку, і це стосується не лише наукової школи М. Грушевського, динаміки і тенденції діяльності школи в цілому і окремих представників, їх наукової долі (із часової перспективи).

Теоретичні міркування і узагальнення Л. Винара «про поняття і складники» історичної школи були ним розроблені і сформульовані, як він пише, з цією метою, «щоб краще зрозуміти характер історичної школи Грушевського та її значення в розвитку української і світової наукової історіографії»¹¹.

Не менш важливе теоретичне значення мало проникнення і заглиблення Л. Винара в генезу формування наукової школи взагалі і історичної наукової школи М. Грушевського, аналіза якої стала як би творчою лабораторією для історіографа. Власне та обставина, що М. Грушевський сформувався як учений в джерелознавчій школі Володимира Антоновича (інший його видатний представник і учень Д. Багалій називав її як «Київську документальну школу»), мала принципово важливе значення і для самого Грушевського, який, на думку Л. Винара, був «одним із найвидатніших представників школи документалістів»¹². Л. Винар таким чином визначив сенс і особливості наукової школи В. Антоновича: «Школу Антоновича характеризував строгий документалізм, базований на критичному вивченні та аналізі історичних архівних джерел»¹³. На нашу думку, В. Б. Антонович був засновником першої наукової школи дослідження історії України доби середньовіччя і початку Нового часу (XIII—XVI ст.) на основі всебічного залучення письмових джерел; то був необхідний історіографічний етап на шляху до джерелознавчої синтези і формування в майбутньому вже в другій половині

⁸ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення, у кн. Винар Л. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (статті і матеріали). Нью-Йорк—К.—Торонто, 1995, с. 62.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само, с. 63.

¹³ Там само.

XX ст. в Україні особливого джерелознавчого напрямку, зокрема в середовищі дніпропетровських істориків.

Така є історіографічна логіка послідовності і прольонгації наукових напрямків і формування наукових шкіл.

Без В. Антоновича, як Учителя когорти українських істориків, напевне, і не могла би взагалі виникнути не лише нова історична школа М. Грушевського, але й реалізуватися як учений і сам її засновник.

Як зазначив Л. Винар, що «перед тим, як перейти до обговорення історіографічної школи Грушевського, бодай коротко бажано з'ясувати її ставлення (насамперед самого М. Грушевського.— М. К.) до школи Антоновича»¹⁴. При цьому Л. Винар підкреслив роль Антоновича у формуванні Грушевського як науковця-історика: «Від свого наукового ментора,— пише Л. Винар,— Грушевський перебрав документалізм як інтегральну та основну частину історичної наукової методології»¹⁵ і що «існує безпосередній зв'язок між школами Антоновича і Грушевського, зокрема в методологічному аспекті історичних дослідів»¹⁶. Принциповий характер має узагальнююча теза Л. Винара, що якщо «історики справедливо вважають Антоновича батьком української наукової історіографії», то «його найвидатнішого учня Грушевського — засновником української національної історіографії»¹⁷.

Л. Винареві належить пріоритет у визначенні «ядра», «авангарду», «нової української історіографії»¹⁸. Сама постановка такої історіографічної проблеми вже характерна своєю новизною — і термінологічною, і змістовною по суті. До цієї когорти adeptів наукової школи М. Грушевського, що сформувалась у Львові наприкінці XIX — на початку XX ст. із числа його студентів і співробітників, належали (подаю їх прізвища за абеткою): О. Барвінський (1880—?), Б. Бучинський (1883—1907), В. Герасимчук (1880—1944), І. Джиджора (1880—1919), М. Кордуба (1876—1946), І. Кривецький (1883—1940), І. Крип'якевич (1886—1967), Д. Коренець (1875—1946), З. Кузяля (1882—1952), С. Рудницький (1877—?), Ф. Срібний (1881—1950), О. Терлецький (1873—1958), С. Томашівський (1875—1930), М. Чубатий (1889—1975) та ін.

Назвавши цих і ще ряд інших прізвищ, Л. Винар зазначив, що «Грушевський зумів створити у Львові наукове середовище й притягнути до співпраці молодих учених, які під його науковим проводом за порівняно короткий час дали вагомий внесок в українську історіографію»¹⁹.

Виявився досить продуктивним метод Л. Винара щодо дослідження нау-

¹⁴ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення, у кн. Винар Л. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (статті і матеріали). Нью-Йорк—К.—Торонто, 1995, с. 63.

¹⁵ Там само, с. 64.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

кової школи, головно і насамперед — М. Грушевського, в її розвитку, динаміці, зв'язаної з розширенням масштабів і напрямків наукової активності його лідера — основоположника або засновника, генератора наукових історіографічних ідей.

Л. Винар відзначав, що «після 1905 р. стало помітним посилення впливів історичної школи Грушевського» на Велику Україну²⁰.

Л. Винар наочно продемонстрував, як в «невідрадних і жорстоких умовах московсько-більшовицької влади в Україні»²¹ Грушевський, «як і у Львові... виявився неперевершеним організатором українського наукового життя»²², згуртовуючи навколо себе кадри істориків, серед яких М. Ткаченко, О. Гермайзе, В. Щербина, О. Грушевський, П. Клименко, В. Данилевич та ін.²³ При цьому Л. Винар висловив надзвичайно важливе для розуміння розвитку наукової школи положення, що саме ці історики «творили основну організаційну базу... київської історичної школи (Грушевського.— М. К.) 1920-х рр., яка об'єднувала представників різних генерацій українських вчених (підкреслено мною.— М. К.), починаючи від учнів Антоновича і кінчаючи його (стосовно Грушевського.— М. К.) учнями з львівського та київського періодів діяльності історика» (зберігається авторський правопис — М. К.)²⁴.

Дуже важливою і необхідною складовою наукової історичної школи є наявність спеціальних (спеціалізованих) наукових видань, які у Львові виходили під редакцією М. Грушевського — «Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» і «Літературно-науковий вісник». У Києві в 20-х рр. в структурі інституції Всеукраїнської Академії наук особливо ця робота інтенсифікувалась за ініціативою Грушевського, під редакцією якого виходили «Науковий збірник історичної секції УАН», «За сто літ», «Студії з історії України», «Записки історично-філологічного відділу УАН. Праці історичної секції», «Український археографічний збірник», «Український архів», регіональні збірники, присвячені Києву, Чернігову (інші з цієї серії заплановані так і не побачили світу) та ін. Ці численні наукові видання — необхідний і істотний компонент у структурі дефініції наукової школи і є певним еталоном не лише для визначення і діяльності історичної школи М. Грушевського, але й взагалі для наукових шкіл.

Як бачимо, проф. Л. Винар зробив суттєвий внесок у розробку історії поняття «наукова школа», розглядаючи на прикладі наукової школи М. Грушевського у 2-х аспектах цей науковий феномен — педагогічному (зв'язок учитель — учень хоча б на першому етапі функціонування школи)

²⁰ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення, у кн. Винар Л. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (статті і матеріали). Нью-Йорк—К.—Торонто, 1995, с. 67.

²¹ Там само, с. 70.

²² Там само, с. 70—71

²³ Там само, 71—72.

²⁴ Там само, с. 72.

і методологічному (спільність методів і форм роботи, близькість тематики досліджень), що, на думку сучасного історіографа С. І. Михальченка, визнають більшість авторів, які вивчають історичні школи²⁵. Слід підкреслити, що саме цей дослідник, який у 1997 р. успішно захистив докторську дисертацію про київську наукову історико-юридичну школу другої половини ХІХ — початку ХХ ст., і відмітив у своїй монографії 1996 р. опрацювання Л. Винарем такого важливого аспекту історіографії як критерії поняття наукової школи, запропонувавши «найбільш розгорнутий список»²⁶ їх показників, притаманних терміну «наукова школа».

В заключенні скажемо, що Винар вніс істотний внесок у розробку такої вельми важливої історіографічної проблеми як «наукова історична школа». Засвоєння і більш широке впровадження до історіографічних досліджень цих теоретичних і конкретно-історіографічних положень Л. Винара сприятиме дальшому розвитку досліджень у галузі історичного наукознавства.

²⁵ Михальченко С. *Киевская школа. Очерки об историках.*— Брянск, 1994, с. 62. Див. також тези його виступу на історіографічній конференції у Харкові у листопаді 1995 р.; Михальченко С. О критериях понятия «школа» в историографии. *Исторична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи.* Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15—17 лист. 1995 р.). Х., 1995, с. 57.

²⁶ Михальченко С. *Киевская школа в российской историографии...* с. 11.

Ігор ГИРИЧ

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського НАН України
м. Київ

ПРОФЕСОР ЛЮБОМИР ВИНАР І СУЧАСНЕ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

Ось уже третина століття, як існує нова міждисциплінарна гуманітарна дисципліна — грушевськознавство, дисципліна, яка покликана була досліджувати життя й діяльність найбільшого українського історика і громадсько-політичного діяча новітньої доби української історії — Михайла Грушевського. За ці три десятиліття наука збагатилася кількома десятками книжок, у яких простежуються різні фази життя вченого, різні напрями його багатогранної праці як історика і організатора наукового, культурного, суспільно-політичного життя. Лік же на окремі студії й розвідки, документальні публікації іде уже на тисячі. Сотні дослідників займалися й займаються грушевськознавчою тематикою.

А починалося все у 1966 р. з ініціативи професора Л. Винара відзначити на сторінках «Українського історика» 100-річний ювілей з дня народження Михайла Грушевського. Тоді з'явився том журналу, цілком присвячений студіям про визначного вченого. Так власне і народилася нова галузка історичної науки — грушевськознавство.

Йому поталанило, що в особі професора Л. Винара знайшовся такий вдумливий, обізнаний, відданий дослідник. Без перебільшення можна стверджувати — без праць Л. Винара із здобуттям назалежності історикам сучасної України довелося б починати дослідження постаті М. Грушевського практично з нуля, піднімаючи цілину невідомого, не маючи необхідних теоретичних дороговказів. А так численні праці голови УІТ складають міцний фундамент грушевськознавства, бо Л. Винар своїм почином з'ясував усі найголовніші теоретичні питання й проблеми цієї важливої ділянки українознавства.

Наріжкою історіософською проблемою творчості М. Грушевського є відповідь на запитання: Чим для українського суспільства кінця XIX — початку XX ст. була історіографічна спадщина великого історика? Як вона вплинула на це суспільство у добі національних визвольних змагань 1917—1921 рр.? Яке місце цієї спадщини у загальній українській історіографії? Ці питання концентруються навколо такої ключової дилеми українського істо-

ричного процесу, як співвідношення між т. зв. народництвом і державництвом. До 60-х рр. ХХ ст. цю дилему в історичній і філософській літературі вирішували крізь призму бачення державницької школи в українській історіографії: історики, філософи й політологи дивилися на неї очима Дмитра Дорошенка й Вячеслава Липинського. Образно кажучи, «Огляд української історіографії» став для дослідників модерної історії України «священним письмом», істиною в останній інстанції.

Зміни у розумінні нашої недавньої історії відбувалися поволі, зрушення намітилися у 40—50-х рр., коли у працях Б. Круницького і О. Оглоблина більш неупереджено й об'єктивно була оцінена спадщина українських істориків до 1917 р. Але саме з постанням УІТ на сторінках його друкованого органу «Український Історик» і завдяки послідовним і наполегливим зусиллям Любомира Винара у 60—80-х рр. нова діяспорна історіографія нарешті об'єктивно оцінила історіографію М. Грушевського і його школи, розставивши всі крапки над «і».

Зрозумілий біль українських інтелектуалістів 20-х рр. за втраченою державністю знаходив свій вияв у літературі політологічного характеру у пошуках винуватців поразки визвольних змагань. Очевидно, що прицілом таких звинувачень ставали постаті політичних лідерів 1917—1918 рр., і серед них передусім постать М. Грушевського. Саме на критиці М. Грушевського і його візії українського історичного процесу ґрунтували свої праці представники державницької школи. Вважалося, буцімто саме бездержавницькі егалітарні думки великого вченого причинилися до неправильного розуміння політичної ситуації провідниками українського руху у ключовий період національної революції. Історики підсвідомо вдавалися до схематизування, спрощення дійсних поглядів М. Грушевського і його школи, що доводило до викривлення не лише інтелектуальної історії національно-політичної думки, але й примітивізувало, спотворювало всю народницьку історіографію кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Спрощено спосіб доведення «шкідливості» ідей М. Грушевського вибудовувався таким чином:

1) М. Грушевський як вихованець народника В. Антоновича і сам клясичний народник не розумів ваги власної держави і завжди народний інтерес протиставляв інтересові Української держави;

2) М. Грушевський вивчав лише життя народної маси і не приділяв пильної уваги життю національної еліти, з чого робився висновок про відвертий антиелітаризм історика.

З цими двома фундаментальними твердженнями пов'язані інші супутні висновки. Зокрема, низка істориків (Д. Донцов, Р. Млиновецький, О. Прицак та ін.) вважали, що українське народництво — патологічне й хворобливе явище національної суспільної думки, не притаманне іншим народам, і що саме ця хворобливість і не дозволила українцям дорости до розуміння політичної самостійності. Стало аксіоматичним вважати народництво аполітичною, суто культурницькою течією в українському громадсько-політичному житті. Від 1920—1921 рр. апріорно виголошувались антагоністичність,

навіть ворожість між народництвом і державництвом, їх взаємовідмінність у принципових питаннях тисячолітнього буття українського народу.

Треба сказати, що й сьогодні деякі історики притримуються цієї позиції. І з саме таких, уже класичних позицій, дивляться на цю безперечно наріжну проблему модерної історії України. Достатньо пригадати лише сучасні праці Я. Грицака й Н. Яковенко, де майже без змін і поправок викладені традиційні міркування Д. Дорошенка сімдесятирічної давнини¹. Що ж казати про 60-ті роки, коли цей погляд був панівним у діяспорній історіографії, а в Україні домінували марксизм-ленінізм і великодержавна російська історіографічна концепція.

На подолання цих поглядів була передусім і спрямована більш ніж со- рокарічна наукова творчість Л. Винара. Головними теоретичними досягненнями голови УІТ в галузі не лише грушевськознавства, а й назагал в українській історіографії й історіософії, на наш погляд, були такі.

Проф. Винар у всіх своїх публікаціях намагався, по-перше, виявити елементи державницького підходу у громадсько-політичній діяльності М. Грушевського, а по-друге, знайти в історіософських поглядах видатного вченого риси державницького світогляду². Уже в праці, присвяченій діяльності історика в НТШ, підкреслювалося, що його участь у створенні національно-демократичної партії в Галичині, яка ставила перед собою завдання утворення на східних теренах цього коронного австрійського краю окремого від польського українського коронного краю, було нічим іншим, як завданням мінімум для дальшого державного будівництва соборної України. Найбільшим же доказом державницького бачення українського майбуття для Л. Винара, цілком природно, є діяльність М. Грушевського на посту голови Центральної Ради у 1917—1918 рр. Бо саме М. Грушевський був тим політиком, який переконав Провід українського парламенту прийняти Четвертий універсал і проголосити незалежність України, розбудував державні структури УНР. А федералізм М. Грушевського цілком логічно розглядав Л. Винар як одну із форм здобуття незалежності України. До теми «М. Грушевський — будівничий нової української держави» Л. Винар багато разів повертався у кількох своїх працях, і не випадково саме він видав політичний заповіт М. Грушевського з 1918 р.— книгу «На порозі Нової України».

Історик Л. Винар послідовно переконував своїх опонентів- традиціоналістів не оцінювати М. Грушевського як історика на основі публіцистичної статті 1920 р. «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» в журналі «Борітеся — поборете». Саме ця стаття, написана у розпалі жорстокої ідеологічної полеміки, в якій голова Центральної Ради писав, що

¹ Яковенко Н. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* К., 1997, 312 с.; Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX ст.* К., 1996, 360 с.

² У концентрованому вигляді ці погляди Л. Винара висловлені у статті, написаній після здобуття Україною незалежності,— «Михайло Грушевський в українській і все-світній історії» (*Український Історик*, 1991—1992, ч. 3—4 (110—111); 1—4 (112—115), с. 13—53).

виховався в традиціях радикального українського народництва, чільні представники якого вважали, що коли трудовому народові у державі погано, тоді народ має право обрахуватися з державою, — дала привід Д. Дорошенку й В. Липинському твердити про заперечення М. Грушевським національно-державних змагань українців.

Цікаво, що т. зв. історики-державники практично не намагалися примарну «антидержавність» М. Грушевського довести через історичні праці вченого, і передусім студіюючи його «Історію України-Руси». Л. Винар, навпаки, доводив хибність цього постулату державницької історіографії. У своїй книжці «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934)» він відвів окремий розділ порівнянню концепцій «народника» М. Грушевського й «державника» В. Липинського на ключову подію нашої історії козацької доби — Хмельниччину. Виявляється, в оцінках діяльності Б. Хмельницького М. Грушевський більше проявив себе як історик-державник, ніж В. Липинський, бо на відміну від останнього вважав уже Зборівську угоду як програму незалежнення України від Польщі.

Важливим, на наш погляд, є висновок Л. Винара, що саме народницька історіографія була тим головним джерелом, на основі якого формувалася українська державницька історіографія. Про це він писав у своїй студії, присвяченій одному з засновників нової школи Д. Дорошенку³. На підтвердження цієї ключової тези Л. Винар приводив список львівської й київської шкіл М. Грушевського. Перша з них майже у повному складі увійшла до знову посталої державницької школи. Отже, йшлося про те, що народницький світогляд, пропагований М. Грушевським з катедри Львівського університету й на засіданнях Історично-філософської секції НТШ, зовсім не завадив його найвидатнішим учням С. Томашівському, І. Крип'якевичу, І. Кревецькому, М. Кордубі та ін. позитивно ставитися до державного аспекту у своїй науковій творчості. Та й власне істориків київської школи 20-х рр. важко, при всьому бажанні, оцінювати як народників.

Л. Винар пропонував історіографію М. Грушевського розглядати як проміжний етап між суто народницькою історіографією В. Антоновича і його школи і державницькою історіографією В. Липинського і його послідовників, окресливши цю школу таким терміном як неонародництво⁴. Взагалі ж історик завжди з великою обережністю ставиться до усталених в історичній науці понять народницька й державницька історіографія, вважаючи, що вони не віддзеркалюють того семантичного значення, яке в них вкладали історіографи-теоретики початку 20-х рр. Тому часто-густо ці терміни у писаннях Л. Винара супроводжуються знаками наведення або словами «так звана» школа. Дійсно, користуючись у наші дні цими термінами-поняттями, ми повинні вкладати в них ширше розуміння, яке не

³ Винар Л. *Дмитро Дорошенко. 1882—1951*. Мюнхен — Нью-Йорк — Торонто, 1983, с. 28.

⁴ Винар Л. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*. К., 1995, с. 68.

покривається лише протиставленнями «елітаризм — егалітаризм» та «державність — антидержавність».

Саме для того щоб знайти відповідне місце школі М. Грушевського у модерній українській історіографії, Л. Винар багато часу присвятив з'ясуванню самого поняття «історична школа» і як його застосовувати до істориків, пов'язаних своєю науковою творчістю із М. Грушевським. Ця, на перший погляд, не принципова проблема набуває ключового звучання, коли йдеться про дві, як у нас було прийнято вважати, антагоністичні школи «державників» і «народників». Якщо ця антагоністичність не фікція, то чи можемо ми вважати школою М. Грушевського його учнів — засновників нового державницького напрямку. Так, можемо і повинні, стверджує Л. Винар, бо складовими частинами школи має бути передусім верстат праці (вища школа, спільна організаційна структура і її друковані органи), спільність основних історіографічних або історіософічних і методологічних підходів. З першим пунктом — запереченням щодо належності до школи М. Грушевського не лише С. Томашівського, але й В. Липинського, активного представника Археографічної комісії, співробітника «Записок НТШ» і «ЛНВ», немає сумніву. З другим же пунктом складніше. Співпадіння можливо спостерігати до початку Першої світової війни майже по всій площині наукової праці цих учнів-студентів львівського професора. Після 1918—1921 рр. шляхи вчителя й учнів розійшлися. З І. Кривецьким і С. Томашівським стосунки майже припинилися. З усіма ж іншими співробітництво тривало до 1930-х рр. Причому немає підтверджень негативного ставлення М. Грушевського, скажімо, до такої державницької праці як «Студії над державою Богдана Хмельницького» І. Крип'якевича. Схему М. Грушевського визнано в Західній Україні (до 1939 р.) як наукову схему української національної історіографії.

Отже, цілком слушними виглядають думки Л. Винара не лише про спорідненість, а й генетичну пов'язаність школи істориків М. Грушевського з державницькою школою. Проф. Винар неодноразово підкреслював еволюційний характер зародження й розвитку шкіл української наукової історіографії. Треба дуже обережно й зважено ставитися до тези про революційний розрив державницької школи зі своєю попередницею. Радше ми можемо цілком позитивно говорити про політичний розрив між учнями й учителями, коли М. Грушевський пішов за есерами і став, як писав Л. Винар, «республіканцем», а його колеги у більшості пішли за консерваторами і стали гетьманцями.

Пристаючи у середині 60-х рр. до праці над великою за обсягом темою — дослідити увесь період життя та діяльності М. Грушевського, історик Винар поставив перед собою завдання крок за кроком, період за періодом у низці історичних досліджень простежити весь творчий, а головне, громадсько-політичний шлях великого історика. Цю справу він практично здійснив. Усі його книжки, зібрані до купи, складають одну велику монографію про великого українця. Свої дослідження він хронологічно розпочав з раннього етапу наукової й культурно-громадської діяльності М. Грушевського. Зокрема періодові кінця 80-х — середини 90-х рр. життя

майбутнього львівського професора була присвячена розвідка «Ранні історичні праці М. Грушевського і київська історична школа В. Антоновича», де була поставлена проблема місця М. Грушевського у цій школі серед інших учнів В. Антоновича, зроблена спроба показати, що було спільне й відмінне у методології й історіософії учителя й учня.

За нею появилось дослідження про одну з ключових громадсько-культурних ініціатив М. Грушевського — керування акцією галицьких національних кіл по відкриттю у Львові українського університету. У 1968 р. в Мюнхені вийшла друком праця Л. Винара «Михайло Грушевський в боротьбі за український університет».

У кінці 60-х рр. голова УІТ докладно студіює діяльність видатного вченого на терені Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Вислідом його зацікавлення стала одна з найдокладніших праць головного редактора «Українського Історика». Окремі розділи цієї праці спочатку публікувалися в друкованому органі УІТ, а згодом, у 1970 р., появилися окремою книжкою «М. Грушевський і НТШ, 1892—1930 рр.».

У монографії «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський» (1985 р.) Л. Винар розглядає дореволюційний київський період діяльності вченого 1907—1914 рр., багато місця присвячує праці М. Грушевського у ВУАН у 20-х роках. Тепер Л. Винар готує до видання монографічне дослідження про керування М. Грушевського роботою Українського Наукового Товариства в Києві, яка буде, таким чином, тематично продовжувати проблематику «М. Грушевський і НТШ».

Значне місце у грушевськознавчій творчості Л. Винара посідає історична бібліографія. Вже 1960 р. в УІ був надрукований список публікацій і праць про М. Грушевського, доповнений ще у 1984 р.⁵ Це був перший збірний реєстр праць про великого історика. Згодом він вийшов спочатку окремою книжкою, а потім разом із фототипічно передрукованими списками праць самого М. Грушевського 1906 і 1928 рр. склав окремих бібліографічний том⁶. Докладно й прискіпливо вивчає проф. Л. Винар спірні питання, окремі проблеми, ключові моменти громадсько-політичної діяльності М. Грушевського. Одним з таких питань є проблема повернення М. Грушевського з Галичини на Велику Україну з початком світової війни у 1914 р. Полемізуючи з тими дослідниками, котрі воліли б бачити в особі львівського професора «українського Т. Масарика» і які дорікали М. Грушевському за це повернення у Російську імперію, Л. Винар позитивно оцінює вибір

⁵ Винар Л. Бібліографія праць про М. Грушевського. *Український Історик*, 1966, ч. 1—2 (9—10), с. 122—129; там само, 1984, ч. 1—4 (81—84), с. 291—319; його ж «Матеріали до бібліографії Михайла Грушевського», там само, 1982, ч. 1—2 (73—74), с. 65—75.

⁶ Wynar L. *Mychailo Hrushevskij: Bibliographische, Quelle, 1866—1934*. München, 1984, 68 p.; L. Wynar. *Mychailo Hrushevskij, 1866—1934. Bibliographic Sources*. New York, 1985, 203 p.

М. Грушевського. Він логічно вважає, що доля соборної України вирішувалася на схід від Збруча⁷.

Іншою наріжною проблемою громадсько-політичного життя був конфлікт в середині НТШ 1913 р., який довів до резигнації М. Грушевського з головства в НТШ. Л. Винар присвятив цьому питанню кілька публікацій, найбільшою з яких є «М. Грушевський і Загальні збори НТШ в 1913 р.» (УІ, 1984, ч. 1—2 (81—84)).

Теоретичній проблемі, концепції М. Грушевського про вісімсотрічну традицію розвитку української науки, Л. Винар присвятив дві публікації. В них він розкрив філософське бачення великим істориком українського духовного життя, що концентрувалося в Києві у трьох головних добах національної історії: княжій, козацькій і модерній; про наукові осередки при академії князя Ярослава Мудрого, митрополита Петра Могили й гетьмана І. Мазепа та НТШ—УНТ в кінці ХІХ — початку ХХ ст.⁸

Грушевський був головним будівничим Української Академії наук, яка була створена в 1918 р., за П. Скоропадського, без його безпосередньої участі.

До початку 90-х рр. проф. Л. Винар не мав доступу до архівних джерел, що зберігалися в Україні, та він максимально використовував доступні документи західних архівів, фактаж численних джерельних публікацій історичної літератури в діяспорі. Зокрема мемуари, щоденники й спогади людей, які знали М. Грушевського, хронікальні й статистичні матеріали з видань НТШ, УНТ, ВУАН тощо. Цінним внеском у грушевськознавство стало опублікування з розлогим коментарем автобіографій М. Грушевського 1906, 1918, 1928 рр., документів з віденського архіву про призначення М. Грушевського професором львівського університету⁹.

Проф. Винар один з перших оцінив значення листування М. Грушевського як першорядного джерела для дослідження творчості й ідеології великого вченого й громадського діяча для вірного зрозуміння його взаємин з іншими чільними особами українського руху. Він не лише сам публікував з коментарями тексти листів, які збереглися в архівах США й Канади та Західної Європи, але спонукав, організував інших дослідників на систематичне опрацювання епістолярної спадщини. Сьогодні, коли відкрилися можливості видати всю багатющу епістолярну спадщину М. Грушевського, Л. Винар організував при УІТ серійне видання «Епістолярні джерела грушевськознавства», першим томом якого став повний корпус листів М. Гру-

⁷ Винар. Л. Замітки до статті Ю. Герича «До біографії М. Грушевського». *Український Історик*, 1972, ч. 1—2 (33—34), с. 85—90; його ж «Чому М. Грушевський повернувся на Україну у 1914 році», там само, 1967, ч. 3—4 (15—16), с. 103—108.

⁸ Винар Л. Замітки до статті Грушевського «Три академії». *Український Історик*, 1983, ч. 2—4 (78—80), с. 132—135; його ж «М. Грушевський і його концепція трьох київських академії». *Київська академічна традиція: науковий збірник УВАН у США*. Нью-Йорк, 1992, с. 279—318.

⁹ Винар Л. *Автобіографія М. Грушевського з 1906—1920 рр. як джерело до вивчення його життя і творчості*. Нью-Йорк, 1974; його ж *Автобіографія М. Грушевського з 1926 р.* Нью-Йорк, 1981; його ж «Австрійські урядові документи про призначення М. Грушевського професором львівського університету». *Український Історик*, 1986, ч. 3—4 (91—92), с. 76—89.

шевського, що переходять у рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України¹⁰.

Увівши до наукового обігу поняття «грушевськознавство», Л. Винар бачить його як міждисциплінарну гуманітарну дисципліну, яка об'єднує науковців різних фахів: істориків, археографів, архівістів, соціологів, філологів, філософів, політологів, літературознавців для дослідів різносторонньої наукової й політичної діяльності М. Грушевського. З часом у двох публікаціях головний редактор УІ сформулював і визначив предмет, методи й завдання грушевськознавства, де підбив підсумки зробленого й накреслив завдання на майбутнє¹¹.

А зроблено у цій ділянці знань, і передусім завдяки подвижницькій праці Л. Винара, чимало. За ініціативою голови УІТ журнал «Український Історик» перетворився на провідну трибуну грушевськознавчих досліджень. За останні тридцять п'ять років з'явилося чотири томи журналу, цілком присвячені М. Грушевському. Невсипуча енергія проф. Л. Винара сприяла появі цілої плеяди визначних дослідників-грушевськознавців. Передусім це М. Антонович — публікатор низки листувань, один з перших вдумливих і тонких дослідників персональних взаємин М. Грушевського з провідними діячами національного руху. Це також О. Домбровський, який багато статей присвятив історіографічним дослідженням М. Грушевського ранньої історії України. Завдяки Л. Винарові про М. Грушевського писали й М. Брайчевський, В. Сергійчук, Я. Дзира, Т. Мацьків, І. Витанович, М. Ждан, І. Каменецький і, нарешті, один з найбільших українських істориків ХХ ст. О. Оглоблин. Йому ми завдячуємо низці спогадів про М. Грушевського, які встигли написати люди, які знали його по спільній політичній і науковій діяльності: Борис Мартос, Михайло Єремій, Микола Чубатий та багато інших. Л. Винар також привернув до співпраці неукраїнських істориків. Завдяки Л. Винареві кадри сучасних грушевськознавців в Україні збільшилися у кілька разів.

Попереду — здійснення нових планів, накреслених головою УІТ: публікація серійного видання «Михайло Грушевський. Статті і матеріали», де б містилися статті-дослідження про історика, недруковані архівні джерела, рецензії на праці про вченого й політика тощо; буде продовжене видання епістолярної серії; віриться, що з'явиться й давно заповіджений енциклопедичний довідник «Михайло Грушевський»; виходитимуть студії в серії грушевськознавство тощо. Безперечно одне — праці Л. Винара вже стали класикою грушевськознавства, без них неможливе жодне історіографічне дослідження про Великого Українця.

¹⁰ Листування Михайла Грушевського (упорядник Г. Бурлака, редактор Л. Винар). Київ — Нью-Йорк — Торонто, 1997, т. 1, 399 с.

¹¹ Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М. Грушевського. *Український Історик*, 1984, ч. 1—4 (81—84); його ж Думки про грушевськознавство: М. Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 1995, с. 5—17; його ж Вступ до науки грушевськознавства. *Український Історик*, 1996, ч. 1—4 (128—131), с. 17—78.

Розділ IV

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана ЧОЛГАН
Українська Вільна Академія Наук у США,
Нью-Йорк

ГРУШЕВСЬКІЯНА ЛЮБОМИРА ВІНАРА

Бібліографічний довідник
(У 65-ліття народження історика)

«Наука про грушевськознавство мусить мати спільну бібліографічну основу, якщо йдеться про систематичне вивчення життя, діяльності і творчості М. Грушевського. Саме тому бібліографія становить одну з головних галузей грушевськознавства».

(Любомир Винар, «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик*, 1996, т. 33, ч. 1—4, с. 55).

ВПРОВАДЖЕННЯ

Бібліографічні джерела до вивчення грушевськіяни Л. Винара

У своїх працях, присвячених життю і творчості Михайла Грушевського, історик Любомир Винар звернув окрему увагу на бібліографічне дослідження творчої спадщини найвидатнішого українського історика, як і також праць, присвячених його діяльності. Як засновник дисципліни грушевськознавства, він вважає, що бібліографія, поруч з джерелознавством, методологією і теорією та історіографією, займає центральне місце в цій відносно новій українознавчій дисципліні¹.

На початку нашого бібліографічного дослідження слід підкреслити, що

¹ Любомир Винар, «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик*, 1996, т. 33, ч. 1—4 (128—131), с. 49—55. В цій праці подано схему грушевськознавства і його предметну структуру включно з бібліографією.

д-р Любомир Винар, видатний український історик, провідний грушевськознавець, одночасно є відомим бібліографом і бібліологом. Протягом довгих років він був професором бібліографії і бібліотечних наук (Library & Information Science) в американських університетах, видав багато бібліографічних праць в англійській і українській мовах і на міжнародному форумі здобув репутацію визначного бібліографа й історика². Дмитро Штогрин, відомий бібліограф, відзначає, що «з історичними досліддами тісно зв'язана основна допоміжна ділянка галузі науки бібліографія, в якій Л. Винар має за собою ряд окремих видань, статей та окремих досліджень, присвячених не тільки українській тематиці, але і ділянці з американського культурного життя, історії Америки та іншій проблематиці. Багато з цих праць появилося у формі окремих бібліографічних довідників, які здобули загальне признание у професійній літературі»³. Тут треба додати, що проф. Любомир Винар був засновником і директором Бібліографічного Наукового Центру в Бовлінг Грінському Університеті (Bowling Green University. Bibliographic Research Center, 1965—1969), основником Українського Бібліологічного Інституту (разом з видатним бібліографом Левом Биковським) у 1964 р., Наукового Центру дослідження етнічних публікацій і культурних установ в Кентському Державному Університеті (Kent State University. Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions, 1972—1997) і основником історичного і бібліографічного міжнародного журналу «Етнічний Форум» («Ethnic Forum», 1980—1996). Бібліографічно-організаційна діяльність і творчість Л. Винара заслуговує на окреме дослідження. У нашій праці зупинимося перш за все на обговоренні його грушевськіяни і структури нашого бібліографічного довідника.

Як історик і грушевськознавець ювілат має повне зрозуміння значення бібліографії як допоміжної історичної науки. Він пішов слідами Михайла Грушевського, Мирона Кордуби, Івана Крип'якевича, Дмитра Дорошенка та інших відомих істориків, які приділяли особливу увагу бібліографії історичних дослідів.

У ділянці бібліографії грушевськіяни Л. Винар продовжує бібліографічну працю таких видатних бібліографів як Іван Левицький

² Важливі дані про бібліографічну й історичну діяльність Л. Винара знаходимо у важливих спогадах Лева Биковського. «Наша співпраця: ризики до портрету Любомира Винара (з нагоди ювілею історика)». *Український Історик*, 1981, ч. 1—4, с. 17—24. Короткі інформації про бібліографічні праці науковця подав Ярослав Ісаєвич у статті «Сучасні українські бібліографи. Любомир Винар». *Бібліографія Українознавства*. Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної Асоціації Україністів. Львів, 1992, ч. 1, с. 24—27; *Contemporary Authors*, Vol.31, 1990, р. 476—477.

³ Дмитро Штогрин, «Бібліографія праць Любомира Винара». В кн. *Любомир Р. Винар. Історик, педагог, бібліограф*. З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльності. За редакцією О. Домбровського. Мюнхен — Нью-Йорк: Українське історичне Товариство, 1982, с. 32. Декілька бібліографічних довідкових видань Л. Винара були проголошені Американською Бібліотечною Асоціацією (ALA) як найкращі довідкові видання («best reference books»).

(1905)⁴, Д. Балака⁵, В. Дорошенко та інші, праці яких появлялись до 1930 року включно. Пізніше вже ніхто систематично не займався бібліографічними дослідженнями спадщини М. Грушевського аж до появи бібліографічних праць Любомира Винара в 1960-х роках. Він зосереджується перш за все на аналізі праць про Грушевського і в цьому аспекті виконує піонерську роботу. Можна сказати, що роки 1966 і 1986 були до певної міри переломними в дослідженні бібліографічної грушевськянни. Саме тоді появилася перша обширніша бібліографія праць про Грушевського, а в 1986 році обширний бібліографічний англомовний довідник, в якому була передрукована львівська бібліографія І. Левицького (1906), київська бібліографія Д. Балаки (1929) та інших. Крім того, окрема частина містить бібліографію праць про М. Грушевського⁶. Бібліографічний довідник Л. Винара дістав високу оцінку професійних бібліографів і дослідників. Наприклад, д-р Яків Шумелда писав, що «це одна з найцінніших праць, які появилися у 50-ту річницю смерті талановитого і неймовірно творчого історика і письменника М. Грушевського... Історик Любомир Винар не міг знайти бібліотеки або інституту М. Грушевського. Їх ще немає. Йому довелося бути мозольним будівничим, який з наявних або прихованих частин будівельного матеріалу мусів власними зусиллями будувати велику і суцільну бібліографічну будову. Професор Любомир Р. Винар зробив велике діло. Він дав історикам і бібліографам повну бібліографію Грушевського, що включає також бібліографічні джерела про нього»⁷.

Бібліографії історика друкувалися в англійській, українській, німецькій мовах.

У 1986 році Л. Винар зробив відповідні підсумки бібліографічної основи грушевськознавства у статті «Бібліографічні джерела до вивчення життя Михайла Грушевського»⁸, де він в цілому накреслив головні завдання для дослідників грушевськянни, які не втратили свого значення до сьогодні. Він визначив такі завдання:

- 1) Опрацювання бібліографії творів Грушевського за 1928—1934 роки;
- 2) Доповнення бібліографії І. Левицького і київської з 1906 і 1929 років;

⁴ Іван Левицький, «Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського». В кн. *Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському*. Львів, 1906, с. 1—64.

⁵ Д. Балака і ін. «Матеріали до бібліографії друкованих праць акад. Грушевського за 1905—1928 рр.». В кн. *Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського*. Київ, 1929, т. 3, 104 с.

⁶ Lubomyr R. Wynar. *Mykhailo Hrushevs'kyi 1866—1934. Bibliographic Sources*. New York—Muenchen, 1985, 203 p.

⁷ Яків Шумелда, *Український Історик*, 1986, ч. 3—4, с. 151—153.

⁸ Любомир Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934)*. Нью-Йорк [Сучасність]. 1986, с. 113. У цій праці також поміщена статистична аналіза надрукованих праць Грушевського.

- 3) Опрацювання бібліографії праць Грушевського, надрукованих після його смерті (1934—1986), тепер до 1997 року включно;
- 4) Опрацювання бібліографії рецензій і бібліографічних нотаток Грушевського, розпорошених у різних серійних видавництвах;
- 5) Доповнення бібліографії праць про Грушевського з 1985 року;
- 6) Виготовлення зведеного каталогу бібліотек в Америці, Канаді та Європі, де зберігаються праці Грушевського і праці про його діяльність.

Бібліографічні постуляти Л. Винара залишились актуальними також і в 1990-х роках. Уже в 1990 році історик укладає угоду з Археографічною Комісією Академії Наук у Києві відносно спільного видання бібліографічного довідника «Михайло Грушевський» за його редакторством. В Україні вважають Любомира Винара автором «найповнішої у світі бібліографії грушевськіяни»⁹.

У 1996 році ювілят подає свою схему-модель бібліографії грушевськіяни, що складається з таких бібліографічних категорій:

1. *Бібліографія бібліографій* — включає окремі загальні і національні бібліографії, друковані бібліотечні каталоги, довідники, окремі комп'ютерські бібліографічні банки (системи) та інші матеріали.

2. *Бібліографія праць М. Грушевського* (усі друковані і недруковані праці у різних бібліографічних форматах).

3. *Бібліографія праць про М. Грушевського і членів його родини* (наукові, популярно-наукові праці, публіцистика, мемуаристика, дисертації (кандидатські, магістерські і докторські) та інші видання грушевськіяни).

4. *Енциклопедичні матеріали* (енциклопедичні гасла і грушевськознавство в українських і неукраїнських енциклопедіях, біографічних словниках і інших довідкових виданнях).

5. *Бібліографія архівних матеріалів* (довідники до архівних фондів грушевськіяни в Україні й інших країнах, бібліографічні покажчики й інші довідкові видання).

6. *Інші матеріали грушевськознавства*, що не включаються у вищенаведені бібліографічно-довідкові категорії.

7. *Покажчики* (індекси авторів, назви творів, предметний покажчик бібліографії)¹⁰.

Л. Винар підкреслює у своїй статті, що бібліографічний опис повинен базуватися на принципі *de visu* (de visu). Також він відстоює погляд, що в бібліографічних дослідженнях грушевськіяни треба уживати міжнародну форму бібліографічних цитат. Як відомо, в Україні сьогодні вживається своєрідна форма бібліографічного опису («дві риски, крапка й тире»), що не відповідає міжнародному бібліотечному стандарту і наслідує російський

⁹ Р. Я. Пиріг, «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку». *Український Історичний журнал*, вересень-жовтень 1996, ч. 6, с. 73.

¹⁰ Любомир Винар, Вступ до науки грушевськознавства, *цит. пр.*, с. 84.

бібліографічний модель цитування. Думаємо, що проф. Л. Винар об'єктивно наświetлює це важливе питання для бібліографів і істориків. Віримо, що воно буде переглянute і в Україні незабаром уживатиметься загальноприйнята міжнародна форма бібліографічного опису. З огляду на це бібліографічна схема-модель історика, а також його постулати відносно міжнародного бібліографічного опису вийняtkово важливі й актуальні.

Бібліографічна характеристика видань та їх хронологія

На основі бібліографічної аналізи можемо точно встановити хронологію видань д-ра Любомира Винара і подати їхній бібліографічний опис, характеристику та визначити бібліографічні формати. Перша друкована праця Л. Винара, присвячена М. Грушевському і І. Франкові, появилася в 1957 році у Мюнхені в «Збірнику Української літературної газети». Раніше історик у своїх семінарійних працях, докторській дисертації та інших виданнях аналізував історичні концепції Грушевського, зокрема в дослідженнях, присвячених ранній козащині і Козацько-Гетьманській Державі, але вони не були друковані¹¹. Починаючи від 1966 року, в якому Любомир Винар з рамені Українського Історичного Товариства проголосив «Ювілейний рік Михайла Грушевського» з нагоди 100-ліття народження Михайла Сергійовича, починається систематична і безперервна публікація праць історика, присвячена Михайлові Грушевському і його добі, що триває до сьогодні. Отже, видання, присвячені різним аспектам грушевськознавства, друкувалися протягом 40 років (1957—1997). Протягом цього часу появилася понад 250 публікацій Л. Винара з ділянки грушевськознавства.

Це число охоплює такі категорії (бібліографічні формати) видань:

1. *Окремі книжкові видання* Л. Винара можна поділити на чотири основні категорії: 1) Монографії історика, присвячені М. Грушевському і грушевськознавству; 2) Праці М. Грушевського, зредаговані з відповідними коментарями Л. Винара; 3) Бібліографічні довідники; 4) Збірники і спеціальні випуски ж. «Український Історик», зредаговані істориком, і інші окремі видання.

2. Статті, документи і замітки.

Ця категорія охоплює наукові дослідження (статті) Л. Винара, що були надруковані в наукових журналах і збірниках, популярно-інформаційні статті, замітки, бібліографії грушевськїяни, зредаговані істориком джерельні і архівні матеріали, офіційні публікації (напр., звернення, резолюції тощо) і енциклопедичні статті (гасла).

¹¹ Інтерв'ю з проф. Л. Винарем 27 жовтня 1996 р. в Нью-Йорку. Телефонічні інтерв'ю 15 і 22 січня 1997 р.

3. *Рецензії*. Критичні й описові рецензії на видання з ділянки грушевськознавства.

Тематично праці Л. Винара присвячені життю, діяльності і творчій спадщині М. Грушевського і грушевськознавству як окремій академічній дисципліні. Протягом 40 років ювілят видав понад 250 праць, з них понад 30 книжкових видань, 210 статей і заміток і 13 рецензій. Праці друкувалися в українській, англійській і німецькій мовах. Можна об'єктивно ствердити, що грушевськянина історика становить поважну частину загальної бібліографії Любомира Винара, що начислює понад 1300 бібліографічних одиниць і приблизно становить майже 20% його друкованих праць.

На нашу думку, проф. Любомир Винар належить до винятково продуктивних дослідників грушевськознавства в Україні і діаспорі. Завдяки його науково-організаційній праці в виданнях грушевськянини ця відносно нова дисципліна українознавства стала на твердий ґрунт в Україні і на міжнародному науковому форумі. Велика заслуга Любомира Винара і в тому, що за тематикою і наповненням грушевськознавство перетворилося в одну з провідних ділянок української історичної науки, яка продовжує розвиватись з безпосередньою допомогою нашого ювілята — основника наукового грушевськознавства.

Структура бібліографічного довідника

Цей бібліографічний огляд, не включаючи «Впровадження», ділиться на дві основні частини: I. «Праці Любомира Винара про Михайла Грушевського» і II. «Видання про Любомира Винара». Ця друга частина — *селективна*. Бібліографічний опис базується на принципі де візу (*de visu*) і на міжнародному стандарті бібліографічного опису, що включає всі головні бібліографічні елементи поданого видання. Кожна частина має свою специфічну структуру.

Перша частина має такі розділи, що віддзеркалюють бібліографічний формат (типологію) праць Л. Винара про Грушевського:

1. *Бібліографія бібліографії грушевськянини* (книжки і статті), тут подаються короткі анотації.
2. *Книжки і редактовані книжкові та серійні видання.*
3. *Статті, документи і замітки* про Михайла Грушевського.
4. *Рецензії на видання про М. Грушевського.*

Під описом книжкових видань подаються рецензії, що появились на дане видання. Також при статтях, що були індексовані і описані в міжнародному довіднику «Історичні абстракти» (*Historical Abstracts*), подається бібліографічний відсилач до видрукованого абстракту (резюме). Тим самим дослідник має змогу зразу ідентифікувати рецензії на вказане видання. Матеріал поданий в алфавітному порядку згідно з назвами праць. Усі бібліографічні одиниці є пронумеровані.

У наступній частині «Видання про Любомира Винара» усі бібліографічні одиниці подано також в азбучному порядку. Ця частина є селективна, упо-

рядник не мав доступу до деяких газет в Україні, Європі, Австралії і Південній Америці, в яких були згадки про історика і грушевськознавця. Статті і замітки у цій частині не обмежуються до публікацій, в яких обговорюється грушевськіяна. Вона включає й інші статті і замітки з інших ділянок діяльності ювілята. В бібліографічних працях, що видаються в Україні, часто включається окремий розділ з працями, в яких є посилання на праці дослідника. В даній праці цього неможливо було зробити в зв'язку з великою кількістю посилань на праці проф. Л. Винара, що подвоїло б розмір нашого бібліографічного огляду.

У додатках до бібліографії подається список серійних і газетних видань, в яких друкувалися праці історика і про нього, та хронологічна таблиця редакційної діяльності ювілята.

Під кінець нашого впровадження слід згадати, що автор довідника користувався колекціями в Нью-йоркській Публічній Бібліотечі, Бібліотечі Колумбійського Університету, бібліотеками НТШ і УВАН у Нью-Йорку, а також колекцією проф. Любомира Винара, голови Українського Історичного Товариства.

Віriamo, що дана праця причиниться до повнішого вивчення творчості і наукової діяльності провідного українського історика і грушевськознавця.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК

I. ПРАЦІ ЛЮБОМИРА ВИНАРА ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО

1. *Бібліографія бібліографій грушевськіяни*

1. «Бібліографія праць про Михайла Грушевського». *Український історик*, т. 3, ч. 1—2 (9—10), 1966, с. 122—129.

Вибрана бібліографія праць, книжок і статей до 1964 року.

2. «Бібліографія праць про Михайла Грушевського». *Український історик*, т. 21, ч. 1—4 (81—84), 1984, с. 291—319.

Подана клясифікована бібліографія включає розділи: бібліографія бібліографій; бібліографія публікацій про М. Грушевського; енциклопедичні гасла; опубліковані першоджерела.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987, ab #00097. (A. V. Pernal)

3. «Український Історик» і Українське Історичне Товариство: Вибрана бібліографія». В кн. *Десятиліття «Українського Історика»: 1963—1973*. с. 27—29. Мюнхен — Нью-Йорк; *Українське Історичне Товариство*, 1974. 50 с.

Вчислено статті історика про М. Грушевського до 1974 року.

4. *Mychailo Hrushevskij: Biobibliografische Quelle 1866—1934*. München: Ukrainische Freie Universitaet, 1984. 68 p.

Описує походження М. Грушевського, гімназійні та університетські роки, його пізнішу політичну, культурну та наукову діяльність. Працю закінчує 10 сторінок бібліографії. Вважається першою такою бібліографією в німецькій мові. Вміщено бібліографічне дослідження і бібліографію статей та книжок про життя і працю М. Грушевського. Основний посібник для різних досліджень про М. Грушевського.

Рецензії:

Українське Життя (Чикаго), ч. 4, 1 квітня, 1984 (Я. Шумелда). *Український Історик*, т. 23, ч. 3—4 (91—92), 1986, с. 148—150 (Яків Шумелда). *Journal of Ukrainian Studies*, vol. 10, no. 2, Winter 1985, p. 109—110 (Т. Прумак).

5. *Mykhailo Hrushevs'kyi. 1866—1934. Bibliographic Sources*. Edited by Lubomyr Wynar. New York: Ukrainian Historical Association, 1985, XVIII, 203 p.

Складається з трьох частин: Бібліографії опублікованих праць М. Грушевського, 1905—1928; Бібліографії друкованих праць М. Грушевського, 1894—1904; Бібліографії публікацій про М. Грушевського. Також подана коротка біографічна стаття та статистична аналіза праць Грушевського, підготовлені Л. Винарем.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Любомир Винар

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
1892—1930

Видавництво «ДНІПРОВА ХВИЛЯ», Мюнхен 1970

Титульна сторінка книги Л. Винара
«М. Грушевський і НТШ. 1892—1930».

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Серія: Грушевська іна ч. 1

Любомир Винар

**АВТОБІОГРАФІЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
з 1906 і 1926 років як джерело
до вивчення його життя і творчості**

НЬЮ-ЙОРК — ТОРОНТО — МЮНХЕН
1974

Титульна сторінка книги Л. Винара
«Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 рр.».

Рецензії:

Український Історик, т. 23, ч. 3—4 (91—92), 1986, с. 151—153. (Я. Шумелда); *Canadian Slavonic Papers*, vol. 22, no. 2, 1986, p. 228 (Т. М. Рутак); *Ukraine. A Bibliographic Guide to English Language Publication*, Ukrainian Academic Press, 1990, p. 142.

2. Книжки і редаговані книжкові та серійні видання

6. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року*. Нью-Йорк — Мюнхен — Торонто: Українське Історичне Товариство, 1981. 47 с. (Серія: *Грушевськіяна*, ч. 2).

Рецензії:

В. Жила, «У пошуках історичної правди», *Свобода*, ч. 36, 25 лютого, 1987; Іван Кедрин, «Михайло Грушевський про себе і про інших», *Свобода*, ч. 78, 26 квітня, 1984; *Український Історик*, т. 23, ч. 1—2 (89—90), 1986, с. 130—131 (М. Антонович); *Canadian Slavonic Papers*, December, 1983, p. 624 (Т. Рутак). «Hrushevsky autobiography published in U.S.» *The Ukrainian Weekly*, no. 24, 1982; *Journal of Ukrainian Studies*, vol. 8, no. 1, 1983, p. 88—89 (Т. Рутак).

7. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906—1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості*. Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1974, 36 с. (Серія: *Грушевськіяна*, ч. 1).

8. *В століття з дня народин академіка Михайла Грушевського (1866—1934—1966)*. Зредагував Любомир Винар. Нью-Йорк — Мюнхен, 1966, 136 с. (*Український Історик*, т. 3, ч. 1—2 (9—10), 1966).

9. *Грушевський Михайло. Володимир Боніфатійович Антонович. 1834—1908—1984*. Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк — Мюнхен — Торонто: Українське Історичне Товариство, 1985. 64 с. (Серія: *Грушевськіяна*, ч. 3).

Рецензії:

Український Історик, т. 23, ч. 3—4 (91—92), 1986, с. 148—150 (Я. Шумелда).

10. *Грушевський М. На порозі Нової України: Статті і джерельні матеріали*. Редакція, вступна стаття, коментарі Л. Винара. Нью-Йорк — Львів — Київ — Торонто — Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1992. 278 с.

Рецензії:

«Книга, яку вручено Президентові України», *Нові Дні* (Торонто), т. 44, жовтень, 1993, с. 24—28 (Володимир Жила); *Slavic Review*, vol. 52, no. 2, 1993, p. 379—380 (Т. Рутак); *Slavic Review*, vol. 53, no. 1, 1994, p. 319—320 (L. Vynar). (Відповідь на попередню рецензію).

11. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і*

матеріали. Зредагували Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. Вступ. слово Л. Р. Винара. Філадельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с. з іл.

Рецензії:

«Збірник про Державний Центр УНР в екзилі». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 4, 4 січня 1994, с. 9—10 (М. Світуха); *Український Голос* (Вінніпег), ч. 4, 10 січня 1994 (М. Світуха); *Українське Слово* (Київ), ч. 3, 19 січня 1994 (В. Сергійчук); «Літопис невтраченої державности». *Українське Слово* (Київ), ч. 2700, 27 березня 1994; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 18, 7 травня 1994, с. 14—15 (Юрій Шаповал); «Лист до редакції». *Новий Шлях* (Торонто), т. 65, 2 квітня, 1994 (Іван Самійленко).

12. *Десятиліття Українського Історика: 1963—1973*. Мюнхен — Нью-Йорк, Українське Історичне Товариство, 1974. 50 с.

Історичний розвиток журналу «Український Історик», на сторінках якого друкувались матеріали про М. Грушевського.

13. *Дмитро Дорошенко, 1882—1951*. Мюнхен, Українське Історичне Товариство, 1983. 41 с.

Автор наświetлює погляди Д. Дорошенка на деякі історіографічні концепції М. Грушевського.

Рецензії:

Journal of Ukrainian Studies (Toronto), vol.10, no.2, 1985, p.110—111 (Thomas Prymak).

13а. *Листування Михайла Грушевського*. Упорядник Галина Бурлака, редактор Любомир Винар. Київ — Нью-Йорк — Париж — Львів — Торонто: Національна АН України, Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Українське Історичне Товариство, 1997. (Серія: *Епістолярні джерела грушевськознавства*, т. 1) (в друку).

14. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. Відп. ред. О. Купчинський. Ред. колегія: Л. Винар, М. Ільницький, А. Жуковський та ін. Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994, 484 с. (*Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові*, т. 3).

Рецензії:

Український Історик, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994 (О. Домбровський).

15. *Михайло Грушевський: діяльність і творча спадщина. З нагоди 125-річчя від дня народження*. Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк — Торонто — Київ — Львів — Мюнхен, 1991—1992, 451 с. (*Український Історик*, т. 28—29, ч. 3—4 (10—111); 1—4 (112—115)).

UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT

Reihe: Monographien Band 35

**Mychajlo Hruševs'kyj:
Biobibliographische Quelle
1866-1934**

von

LUBOMYR R. WYNAR
Kent State University

München 1984

Титульна сторінка біобібліографічного покажчика Л. Винара
«М. Hruševs'kyj: Biobibliographische Quelle. 1866—1934».

Lubomyr R. Wynar
Editor

Mykhailo
Hrushevs'kyi
1866 - 1934

Bibliographic Sources

1985

Титульна сторінка бібліографічного покажчика Л. Винара
«Mykhailo Hrushevs'kyi. 1866—1934» .

Рецензії:

Записки НТШ (Львів), т. 228, 1994, с. 545—548 (О. Домбровський).

16. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. (У 130-ліття з дня народження М. Грушевського, 1886—1996). Нью-Йорк — Київ — Торонто: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; В-во Олени Теліги, 1995. 302 с. з іл.*

Історик Л. Винар довгі роки репрезентував у світі незалежну українську історичну науку. Автор понад 200 праць про М. Грушевського; він вніс значний вклад у справу дослідження і висвітлення замовчуваних тоталітарним режимом сторінок нашої історії. О. Ясь зазначає, що Л. Винар «як вчений із світовою славою, що більшу частину свого 65-річного життя присвятив справі відродження і дослідження забутих сторінок історії України... заслуговує на визнання і гідне пошанування тут в Україні».

Рецензії:

Український Голос (Вінніпег), 25 листопада, 1996 (І. Г-ич); *Свобода*, ч. 189—190, 3—4 жовтня 1996; *Український Історик*, т. 32, ч. 1—4 (124—127), 1995 (О. С-ко); *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996 (О. Ясь); *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 5, 1996, с. 149—153 (Л. Сакада); *Forum* (Toronto), no. 95, Spring 1997, p. 24; «Грушевський — будівничий нації». *Нові Дні* (Торонто), ч. 560, листопад, 1996, с. 41—42 (В. Сокіл).

17. *Михайло Грушевський: студії і матеріали. 3 нагоди 130-річчя від дня народження. Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк — Торонто — Київ — Львів — Мюнхен, 1996. 475 с. (Український Історик, т. 33, ч. 1—4 (128—131)).*

18. *Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. Мюнхен — Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1968. 20 с. (Серія: Історичні студії, ч. 6).*

19. *Михайло Грушевський в українській і світовій історії. Нью-Йорк — Київ: Українське Історичне Товариство, 1993. 52 с. (Серія: Грушевськіяна, ч. 4).*

20. *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, 1892—1930. Мюнхен: Українське Історичне Товариство; В-во «Дніпрова Хвиля», 1970. 110 с.*

Рецензії:

Америка (Філядельфія), ч. 14, 3 березня, 1971 (А. Антонович); *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 9, 4 березня, 1971 (М. Стахів); *Новий Шлях* (Торонто), ч. 11, 13 березня 1971 (М. Антонович); *Свобода*, ч. 90, 14 травня, 1971 (О. Домбровський); *Український Історик*, т. 8, ч. 1—2 (29—30), 1971, с. 121—122 (Н. Андрусак); *Українське Слово*, ч. 1526, 1971 (М. Антонович); *Slavic Review* (Urbana-Champaign, IL). vol. 30, no.3, 1971, p. 671 (George Luckyj); *The Ukrainian Review* (London), vol. 22, no.1, 1975, p. 127—128 (Т. Масків).

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДІЯЛЬНІСТЬ І ТВОРЧА СПАДЩИНА

З НАГОДИ 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

1991 — 1992

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО КИЇВ ЛЬВІВ МЮНХЕН

Титульна сторінка журналу
«Український Історик» (1991—1992 рр.),
зредагованого Л. Винаром, присвяченого 125-річчю
з дня народження М. Грушевського.

21. *Молодість Михайла Грушевського: 1866—1894*. Мюнхен — Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1967. 36 с.

Рецензії:

Народна Воля (Скрантон, ПА), ч. 7, 15 лютого 1968 (М. Стахів); *Свобода*, ч. 98, 1968 (Л. Биковський); *Вільне Слово* (Торонто), ч. 6, 10 лютого, 1968 (Л. Биковський).

22. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934). У 50-ліття смерті*. Нью-Йорк [Сучасність], 1985, 120 с.

Рецензії:

О. Домбровський. «Нове надбання на полі української історіографії». *Свобода*, ч. 16, 27 січня 1987.

23. *Силуети епох. Д. Вишневецький, М. Грушевський. Історичні розвідки*. Упорядник і автор передмови Є. Пшеничний, Дрогобич: В-во «Відродження», 1992, 183 с. (*Українське Історичне Товариство ім. М. Грушевського. Галицький Осередок*).

Рецензії:

«Силуети епох», *Старожитності* (Київ), т. 4, ч. 3—4, 1993, с. 27 (Олександр Ситник); «Про двох великих українців. Винар Любомир. Силуети епох». *Франкова Криниця*, ч. 11, 12 березня, 1993, с. 7; ч. 12, 19 березня 1996 (Михайло Шалата); *Український Історик*, т. 30, ч. 1—4 (116—119, 1993, с. 213—215 (О. Ситник).

24. *У п'ятдесятиліття смерті М. Грушевського*. Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен, 1984. 320 с. (*Український Історик, спеціальне видання*, т. 21, ч. 1—4 (81—84)).

25. «*Український Історик*»: журнал Українського Історичного Товариства. Показчик змісту 1963—1992. Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк — Київ — Мюнхен: Академія Наук України. Інститут Української Археографії; Українське Історичне Товариство, 1993. 114 с.

26. «*Український Історик*» і сучасний стан української історичної науки. Нью-Йорк — Мюнхен: Українське Історичне Товариство. 27 с.

Про розвиток «Українського Історика» і тематичний профіль журналу, що включає грушевськознавство.

27. *Mychailo Hrushevs'kyi. Biobibliographische Quelle, 1866—1934*. München: Ukrainische Freie Universität, 1984. 68 p.

Рецензії:

Українське Життя (Чикаго), ч. 4, 1 травня, 1985 (Я. Шумелда); *Український Історик*, т. 23, ч. 1—2 (89—90), 1986, с. 128—130 (Я. Шумелда); *Journal of Ukrainian Studies* (Toronto), vol. 10, no. 2, 1985, p. 109—110 (М. Прумак).

28. *Mychailo Hrushevs'kyi: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography*. Toronto — New York — München: Ukrainian Historical Association, 1988. 66 p.

Рецензії:

Український Історичний Журнал (Київ), ч. 6, 1992, с. 143—144 (О. Ситник); W. Zyla. «History and the Search for Truth», *Ukrainian Weekly*, no. 33, September 24, 1989, p. 6; *Jahrbuch der Ukrainekunde* (München), 1989, p. 310—312. (W. Zyla); *L'Est Europe 'en*, no. 214, 1989, p. 40 (W. Kosyk); *The Ukrainian Quarterly* (New York), vol. 55, no. 4. 1989, p. 447—448 (O. Domdrowsky).

29. *The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview*. 1980, 23 p. (Reprinted from *Nationalities Papers*, vol. 7. no. 1).

30. *Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of «Russian History»*. New York: The Ukrainian Quarterly, 1984. 15 p.

3. Статті, документи, замітки

31. «Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету». *Український Історик*, т. 23, ч. 3—4 (91—92), 1986, с. 76—89.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.39, part A, no.3, 1988, ab #11190. (A. B. Pernal).

32. «Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості». *Український Історик*, т. 11, ч. 1—3 (41—43), 1974, с. 104—135.

33. «Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року». В кн. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року*, с. 31—41. Нью-Йорк — Мюнхен, 1981. 47 с.

34. «Автобіографія Михайла Грушевського, 1914—1919». За редакцією Л. Винара. *Український Історик*, т. 3, ч. 1—2 (9—10), 1966, с. 98—101 (без підпису).

35. «Академічна комісія для вивчення діяльності і видання творчості Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 26, ч. 4 (104), 1989, с.108—109 (підписано Р. Д.).

36. «Академічна комісія для вивчення життя і творчості М. Грушевського». *Український історик*, т. 27, ч. 1—4 (104—107), 1990, с. 234—235 (підписано Л. В.).

37. «Академічний Комітет для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1866—1934)». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 209—210 (без підпису).

38. «Англомовне видання *Історії України-Руси* М. Грушевського». *Бюлетень УІТ* (Маямі, ФЛ), ч. 6, червень 1967, с. 3 (без підпису).
39. «Будівничі видавничого фонду М. Грушевського». *Український Історик*, т. 21, ч. 1—4 (81—84), 1984, с. 322 (без підпису).
40. «В Острозі засновано Осередок УІТ ім. М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 51—52, 1995 (підписано ЛРВ).
41. «Великий син українського народу». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 36, 29 вересня, 1996.
42. «Від редактора». В кн. *М. Грушевський. На порозі нової України: статті і джерельні матеріали*, с. У—УІІІ. Нью-Йорк — Львів — Київ — Торонто — Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1992. 278 с.
43. «Відбулася ювілейна конференція Грушевського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 29, 21 червня, 1991.
44. «Відродження української історіографії». *Українське Слово* (Париж), 25 листопада, 1990.
- 45—46. «Відродження української національної історіографії в Україні» [Роль М. Грушевського]. *Новий Шлях* (Торонто), 10 листопада, с. 10; 17 листопада, с. 10—12, 1990.
47. «Відродження української національної історіографії в Україні (роля М. Грушевського)». *Українська Думка* (Лондон), 29 листопада, с. 2, 1990.
48. «Відродження української національної історіографії в Україні». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 45, 25 листопада, 1990.
49. «Вісті Української Центральної Ради з 1917 року». *Український Історик*, т. 15, ч. 1—3 (57—59), 1978, с. 140—159 [за редакцією Л. Винара].

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.28, part B, 1—4, ab #02705. (V. A. Packer).

50. «Вітання конференції. Українська Вільна Академія Наук у США. Українське Історичне Товариство». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції*. Львів, 24—25 жовтня 1994 р., ред. комісія Я. Грицак, Я. Дашкевич, с.242—245. Нью-Йорк — Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української Археології та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного Університету ім. І. Франка, 1995. 256 с. (*Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій*. Вип.1).
51. «Вибрано нову Управу Українського Історичного Товариства». *Церква і Життя* (Мельбурн), ч. 17, 14—20 квітня, 1997 (без підпису).
52. «Вибрано нову Управу УІТ». *Свобода*, ч. 70, 12 квітня, 1997 (без підпису).
53. «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 17—78.

54. «Галицька доба життя Михайла Грушевського, 1894—1914». *Український Історик*, т. 4, ч. 1—2 (13—14), 1967, с.5—22.
55. «Головство М. Грушевського в НТШ і ювілейні святкування». *Свобода*, 11 травня, 1991.
56. «Головство М. Грушевського в НТШ і ювілейні святкування: (репліка)». *Українські Вісті* (Детройт), ч.22, 2 червня, 1981, с.4.
57. «Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії». *Український Історик*, т. 28—29, ч. 3—4 (110—111); 1—4 (112—115), 1991—1992, с.13—53.
58. Грушевський Михайло С. «Автобіографія (1926)». Вступ та редакція Любомира Винара. *Український Історик*, т. 16, ч. 1—4 (61—64), 1979, с. 79—87; т. 17, ч. 1—4 (65—68), 1980, с. 71—88.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.35, part B, no.1, 1984, ab #03143; vol.35, part A, no.2, 1984, ab #06416 (V. Bender).

59. Грушевський М. «Українська Центральна Рада і відродження державности України». *Розбудова Держави* (Київ), ч. 3, 1992, с. 7—11.
60. «Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». *Український Історик*, т. 4, ч. 1—3 (21—23), 1969, с. 5—46.
61. «Грушевськознавство і наші завдання. З нагоди 120-ліття народження М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрантон, ПА), ч. 1, 1987.
62. «Грушевському у Львові» (Про Міжнародну конференцію, 27—29 серпня 1991). *Українське Слово* (Париж), 26 вересня, 1991 (без підпису).
63. «Державне відродження України і завдання істориків». *Свобода*, ч. 30, 14 лютого, 1992.
64. «Десятиліття Українського Історичного Товариства (1965—1975). (Дослідження діяльності М. Грушевського)». *Український Історик*, т. 12, ч. 1—2 (45—46), 1975, с. 5—12.
65. «Діяльність Світової Наукової Ради СКВУ». *Вісник СКВУ* (Торонто), т. 11, ч. 1 (13), травень 1985, с. 15—17.
Один з розділів називається «1984 — рік Михайла Грушевського».
66. «Діяльність Українського Історичного Товариства в 1965—1967 рр.» *Український Історик*, т. 4, ч. 3—4 (15—16), 1967, с. 143—147.
67. «Діяльність членів УІТ». *Бюлетень УІТ* (Міямі, ФЛ), ч. 2, 1967, с. 1.
Подаються деякі дослідники грушевськознавства.
68. «Дмитро Дорошенко — видатний дослідник української історіографії і бібліографії». *Український Історик*, т. 19—20, ч. 3—4 (75—76), 1982—1983, с. 40—78.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.36, part A, no.2, 1985, ab #03965 (A. B. Pernal).

69. «До 150-ліття з року народження Володимира Антоновича». *Український Історик*, т. 21, ч. 1—4(81—84), 1984, с. 187—190.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987, ab #00098 (A. B. Pernal).

70. «Дороговкази у майбутнє М. Грушевського». *Вісник НТШ* (Львів), ч. 12—13, 1995, с. 2—3.

71. «Д-р Михайло Брайчевський — голова Осередку УІТ в Києві». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 37, 27 вересня, 1992 (підписано ЛРВ).

72. «Другий універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*. с. 277—278. Філадельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.

73. «Думки з приводу п'ятидесятих роковин смерті Михайла Грушевського. Вступ до грушевськознавства». *Український Історик*, т. 21, ч. 1—4 (81—84), 1984, с. 7—20.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.38, part A, no.1, 1987, ab #00099. (A. B. Pernal).

74. «Думки про грушевськознавство: (генеза, структура, завдання)». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції*. Львів, 24—25 жовтня 1994 р., ред. комісія Я. Грицак, Я. Дашкевич, с.8—17. Нью-Йорк — Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української Археології та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного університету ім. І. Франка, 1995. 256 с. (*Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій. Вип. І*).

75. «Думки про українську державність в контексті її історичного розвитку». *Мета* (Філадельфія), ч. 10—12, листопад, 1989.

76. «Думки про українську державність в контексті її історичного розвитку». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 38—40, вересень-жовтень, 1989.

76а. «Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова». В кн. *Листування Михайла Грушевського*. Упорядник Г. Бурлака, редактор Л. Винар. Київ — Нью-Йорк — Париж — Львів — Торонто: Національна АН України. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка; Українське Історичне Товариство, 1997, с. 7—11. (*Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства*, т. 1).

77. «Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського. Джерело до біографії». *Український Історик*, т.3, ч.1—2 (9—10), 1966, с.15—31.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.16, no. 48, 1970.

78. «З іменем Михайла Грушевського. Резолюція наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130 річниці від дня народження Михайла Грушевського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 48, 5 грудня, 1996 (співавтор Юрій Щербак).
79. «З нагоди 125-ліття народження Михайла Грушевського. Повідомлення Українського Історичного Товариства про заходи української наукової громадськості в Україні та інших країнах Європи, США і Канади для відзначення 125-ї річниці від дня народження Михайла Грушевського, 1991 рік, січня 22». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної Ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського*. Відп. ред. О. Купчинський, с.443—444. Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994. 484 с. (*Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові*, т. 3).
80. «Замітки до статті Ю. Герича «До біографії М. Грушевського». *Український Історик*, т. 9, ч. 1—2 (33—34), 1972, с. 85—90.
81. «Замітки до статті М. Грушевського «Три Академії». *Український Історик*, т. 20, ч. 2—4 (78—80), 1983, с. 132—134.
82. «Зауваги до видавничого плану Археографічної комісії. (Видання наук. праць акад. М. Грушевського)». *Український Історик*, т. 26, ч. 4 (104), 1989, с. 111 (підписано Л. В.).
83. «Збірка статей М. Грушевського «На порозі нової України (1918): Історія видання». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 95—104.
84. «Звернення до всіх українських видавців, українознавчих установ і громадства в діаспорі». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 45, 2 грудня, 1993 (співавтор О. Онищенко).
- Заклик Л. Винара, голови УПТ, і О. Онищенко, директора Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського, в справі розбудови закордонної українки в ЦНБ.
85. «Звернення до українського громадянства і установ в справі Ювілейного Фонду М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 36, 19 вересня, 1991.
86. «Звернення Українського Історичного Товариства». *Слово і Час* (Київ), ч. 10, 1996, с. 27.
87. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 3, ч. 1—2 (9—10), 1966, с. 5.
88. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народин М. Грушевського». *Свобода*, ч. 58, 29 березня, 1966.
89. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 125-ліття народження М. Грушевського». *Жіночий Світ* (Вінніпег), ч. 3, березень 1991, с. 8.
90. «Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття з

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ

СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ

Редакція і вступна стаття

ЛЮБОМИРА Р. ВИНАРА

НЬЮ ЙОРК — ЛЬВІВ — КИЇВ — ТОРОНТО — МЮНХЕН

1992

Титульна сторінка зредатованої Л. Винаром
книги М. Грушевського «На порозі Нової України».

MYKHAILO HRUSHEVSKY

*Ukrainian-Russian Confrontation
in Historiography*

Lubomyr R. Wynar

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

TORONTO NEW YORK MUNICH

1988

Титульна сторінка книги Л. Винара
«Mykhailo Hrushevsky.
Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography».

дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 429—430. (Підписано Президія УІТ).

91. «Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття народження Михайла Грушевського». *Українська Думка* (Лондон), ч. 36, 5 вересня, 1996. (Підписано Президія УІТ).

92. «Звернення УІТ з приводу 130-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Голос* (Вінніпег), 19 серпня, 1996. (Підписано Президія УІТ).

93. «Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії (3 нагоди 125-ліття від дня народження)». *Український Історик*, т. 28—29, ч. 3—4 (110—111); ч. 1—4 (112—115), 1991—1992, с. 13—53.

94. «Значення першого історичного атласу України». *Свобода*, ч.136, 20 липня, 1976.

«В основу атласа прийнято історичну схему української історії Михайла Грушевського, яку доведено до ХХ століття включно».

95. «Іван Крип'якевич (1886—1967)». *Український Історик*, т. 4, ч. 1—2 (13—14), 1967, с. 76—80.

96. «Інтерв'ю з проф. Любомиром Винарем про історію України». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 6, 6 лютого, 1993, с. 16—17.

97. «Історія України нової доби: Л. Винар». В кн. *Проблеми дослідження історії України. Збірник матеріалів першого круглого стола істориків*, с. 118—119. Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. 197 с.

98. «Історія української літератури М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 9, 1 березня, 1993.

99. «Історична школа Михайла Грушевського і НТШ». *Свобода*, ч. 7, 11 січня, 1974.

100. «Історична комісія «Зарева». *Смолокип* (Монтреал), т. 15, ч. 3 (100), 1963, с. 12—13.

101. «Історичні праці Івана Франка». В кн. *Збірник «Української Літературної Газети»*, с. 48—63. Мюнхен: Українське Товариство Закордонних Студій, 1957. 335 с.

102. «Комітет для відзначення ювілею акад. М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 15, 15 квітня, 1991.

103. «Лист М. Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 р.». *Український Історик*, т.15, ч.1—3 (57—59), 1978, с.160—162.

104. «Матеріяли до біографії Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 19, ч. 1—2 (73—74), 1982, с. 65—75.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.36, part A, no.1, 1985, ab #00175. (A. B. Pernal).

105. «Матеріяли до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко». *Український Історик*, т. 20, ч. 2—4 (78—80), 1983, с. 55—73.

106. «Міжнародна ювілейна конференція у Львові». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 212—216 (підписано Львів'янин).

107. «Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 32, ч. 1—4 (124—127), 1995, с. 358—364 (б. п.).

108. «Міжнародний ювілейний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 29, 13 лютого, 1991.

109. «Михайло Грушевський — історик України». В кн. *М. Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної Ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського*. Відп. ред. О. Купчинський, с. 13—31. Львів: НТШ у Львові, Українське Історичне Товариство, 1994. 484 с. (*Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові*, т. 3).

110. «Михайло Грушевський і Загальні Збори НТШ у 1913 році». *Український Історик*, т. 21, ч. 1—4 (81—84), 1984, с. 64—81.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.38, part A, no.1, 1987, ab #03864. (A. V. Pernal).

111. «Михайло Грушевський і його концепція трьох київських академій: Київська академічна традиція». В кн. *125 років Київської академічної традиції, 1861—1986. Збірник*. Редактор Марко Антонович, с.279—318. Нью-Йорк: *Українська Вільна Академія наук у США*, 1993. 644 с.

112. «Михайло Грушевський і Н(аукове) Т(овариство) Ш(евченка)». *Свобода*, 11 січня, 1974.

113. «Михайло Грушевський: студії і матеріали» (від редактора). *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с.11—13.

114. «Михайло Грушевський (1866—1934—1974)». *Український Історик*, т. 11, ч. 4 (44), 1974, с. 5—7.

115. «Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка». *Український Історик*, т. 6, ч. 1—3 (21—23), 1969, с. 5—46.

116. «На порозі Нової України М. Грушевського: впровадження». В кн. *М. Грушевський. На порозі Нової України: статті і джерельні матеріали*, с. IX—XX. Нью-Йорк — Львів — Київ — Торонто — Мюнхен, 1992. 278 с.

117. «На пошану академіка М. Грушевського». *Свобода*, ч. 224, 24 листопада, 1984, с. 3—4.

118. «На службі історичній науці: «Український Історик», 1963—1988», *Український Історик*, т. 25, ч. 1—4 (91—100), 1988, с. 5—42.

119—123. «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (у 50-ліття смерті: 1934—1984)». *Сучасність* (Мюнхен), ч. 11 (283), с. 85—95, 1984; ч. 1 (285), с. 56—78; ч. 2 (286), с. 73—92; ч. 3 (287), с. 54—78; ч. 4 (288), с. 91—112, 1985.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.39, part A, no.1, 1988, ab #03859.

124. «Найкращий знавець історії України — акад. М. Грушевський». *Старожитності* (Київ), ч. 7, 1991, с. 3—4.

125. «Наукова Рада при СКВУ і її діяльність в 1987—1988 роках». *Вісник СКВУ* (Торонто), т. 14, ч. 1 (16), травень 1988, с. 19—24.

Окремий підрозділ «Англомовний переклад і видання *Історії України-Руси*».

126. «Наукова Рада при СКВУ: її діяльність і завдання». *Свобода*, ч. 113, 16 червня; ч. 114, 17 червня, 1987.

Один підрозділ присвячено «Справі англомовного перекладу *Історії України-Руси*».

127. «Наукова Рада СКВУ і завдання української вільної науки». *Вісник Світового Конгресу Вільних Українців* (Торонто), т. 12, ч. 1 (14), травень 1986, с. 18—20.

128. «Наукова сесія на славистичному з'їзді в Бостоні, присвячена М. Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), 7 грудня, 1996 (без підпису).

129. «Наукова сесія, присвячена М. Грушевському на славистичному з'їзді в Бостоні». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 86, 16 грудня, 1996.

130. «Наукова хроніка». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 468—472.

131. «Наукове відзначення ювілею М. Грушевського». *Свобода*, ч. 191, 5 жовтня, 1991.

132. «Наукове товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський». *Український Історик*, т. 5, ч. 1—4 (17—20), 1968, с. 37—59.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.16, no.960, 1970.

133. «Наукову сесію на з'їзді АААСС присвячено М. Грушевському». *Народна воля* (Скрентон, ПА), ч. 48, 5 грудня, 1996.

134. «Національна Бібліотека України потребує книжок». *Свобода*, ч. 212, 6 листопада, 1993.

135. «Нашим головним завданням було задержати і розвинути наукову схему історії України [започатковану М. Грушевським]: Проф. Л. Винар відповідає на питання кор. І. Гирича «Старожитностей» у Києві». *Старожитності* (Київ), ч. 15, 1992, с. 7.

136. «Ненадрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі загальних зборів НТШ в 1913 р.». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 111—114.

137. «Нова історична схема історії України». *Календар-альманах «Нового Шляху»* (Торонто), 1997, с. 30—36.

138—139. «Огляд історичної літератури про початок української козаччини».

Український Історик, т. 2, ч. 1—2 (5—6), с. 28—37; т. 2, ч. 3—4 (7—8), с. 17—38, 1965.

140. «Опублікують VI том «Історії української літератури» М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 18 лютого, 1993.

141. «Основано наукове Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського». *Церква і Життя* (Мельбурн), ч. 39—40, 29 вересня — 6 жовтня 1991.

142. «Основано Наукове Міжнародне Товариство М. Грушевського. Повідомлення про заснування Міжнародного товариства Михайла Грушевського у зв'язку з відзначенням 125-ї річниці від дня народження вченого, 1991 р., липня 3». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського*. Відп. ред. О. Купчинський, с. 457—458. Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994. 484 с. (*Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові*, т. 3).

143. «Передмова». В кн. *В. Пристайко, Ю. Шаповал. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934*, с. 5—9. Київ: Україна, 1996. 331 с.

144. «Перша ювілейна конференція [М. Грушевського] в Європі». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 211.

145. «Перший Універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*, с. 273—274. Філадельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.

146. «Пізнайте істину, а істина освободить вас...» *Самостійна Україна* (Київ), ч. 5 (травень), 1991, с. 4—5.

147. «Питання існування академії Ярослава Мудрого в середньовічній Україні XI ст. В кн. *Бібліотека — скарбниця духовності. Міжнародна наукова конференція*, с. 168—177. Київ: Академія наук України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; В-во «Наукова думка», 1993. 265 с.

148. «Посвячення каменя під пам'ятник М. Грушевського у Львові». *Свобода*, ч. 30, 14 лютого, 1991.

149. «Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського». *Сучасність* (Мюнхен), ч. 7 (67), липень, 1966, с. 228—235.

150. «Появився збірник грушевськознавства». *Свобода*, ч. 223, 23 листопада, 1993 (Без підпису).

151. «Появився ювілейний збірник про М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпег), 25 листопада, 1996 (Без підпису).

152. «Появляється фундаментальний збірник грушевськознавства». *Новий Шлях* (Торонто), т. 64, ч. 25, 19 червня, 1993.

153. «Премія ім. М. Грушевського». *Свобода*, ч. 30, 1992 (Без підпису).

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Серія: Грушевськіяна ч. 4

ЛЮБОМИР ВИНАР

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ І СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ**

У 125-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

НЬЮ ЙОРК

ТОРОНТО

КИЇВ

ПАРИЖ

1993

Титульна сторінка праці Л. Винара
«Михайло Грушевський в українській і світовій історії» (1993 р.).

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М.С.ГРУШЕВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Любомир Винар

Михайло
Грушевський
історик
і будівничий
нації

Статті і матеріали

Фундація ім. О.Ольжича

Нью-Йорк

Київ

Торонто

1995

Титульна сторінка книжки Л. Винара «М. Грушевський: Історик і будівничий нації», видана Українським Історичним Товариством, Інститутом Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського і Фундацією ім. О. Ольжича у 1995 р.

154. «Привіт від Академічної Ради при Уряді УНР в екзилі». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 217.
155. «Привітання від голови Академічної ради Уряду Української Народної Республіки Міжнародній ювілейній конференції, присвяченій 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського, 1991 р., серпня 26». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського*. Відп. ред. О. Купчинський, с. 458. Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994. 484 с. (*Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові*, т. 3).
156. «Привітання на київську конференцію [присвячену 130-літтю М. Грушевського]». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 401—403.
157. «Присвячено М. Грушевському» [Сесія на науковому з'їзді Американської Славістичної Асоціації]. *Українське Слово* (Київ), ч. 48, 5 грудня, 1996.
158. «Про історію України і істориків». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 19, 9 травня, 1993. (Інтерв'ю вів І. Гирич).
159. «Про історію України і істориків. Інтерв'ю з проф. Л. Винарем». *Свобода*, ч. 7, 13 січня, 1993. (Розмову вів І. Гирич).
- 160—161. «Про М. Грушевського, державність і ще дещо». *Мета* (Філядельфія), ч. 8, серпень-вересень; ч. 10, жовтень, 1989.
162. «Про «самоліквідацію» Центральної Ради, німців і гетьмана П. Скоропадського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 24, 16 червня, 1991.
- 163—164. «Про українську державність і ще дещо». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 40, 2 жовтня; ч. 41, 9 жовтня, 1989.
165. «Проблема термінології східноєвропейської історії». *Америка* (Філядельфія), ч. 147, 1 вересня, 1970.
166. «Проголошення 1984 роком Михайла Грушевського. Звернення Українського Історичного Товариства». *Український Історик*, т. 21, ч. 1—4 (81—84), с. 320. (Підписано Л. Винар та ін.)
167. «Проголошено Ювілейний рік М. Грушевського на Конгресі Міжнародної Асоціації Україністів у Києві». *Український Історик*, т. 27, ч. 1—4 (104—107), 1990, с. 217—218. (Підписано Р. Д.).
168. «Ранні історичні праці М. Грушевського і київська історична школа В. Антоновича». *Український Історик*, т. 3, ч. 3—4 (11—12), 1966, с. 26—32.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.15, no.3235, 1969.

169. «Резолюція першого Міжнародного конгресу україністів у Києві». *Мета* (Філядельфія), ч. 2, лютий, 1991.
170. «Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку, присвяче-

ної 130-літтю від дня народження М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпег), 18 листопада, 1996 (співавтор Юрій Щербак).

171—172. «Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 430—432; *Новини з Академії* (Нью-Йорк), ч. 20, 1996, с. 6—7 (співавтор Юрій Щербак).

173. «Рік Михайла Грушевського». *Наша Боротьба* (Міннеаполіс, МН), ч. 20, 1991, с. 11—15.

174. «Рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 240, 18 грудня, 1991.

175. «Свідчення М. Грушевського у Харкові 28 березня 1931 р.». *Український Історик*, т. 28—29, ч. 3—4 (110—111), 1—4 (112—115), 1991—1992, с. 380—389.

176. «Слово про Михайла Грушевського і НТШ». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 347—349.

177. «[Слово]-відкриття Ювілейної конференції в Нью-Йорку». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 412—413.

178. «Слово-[привіт]. Українське Історичне Товариство. 19 жовтня 1994 р.». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції*. Львів, 24—25 жовтня 1994 р., с. 244—245. Нью-Йорк — Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української Археології та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного Університету ім. І. Франка, 1995. 345 с. (*Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій. Вип. 1*).

179. «Справа про висилку проф. М. Грушевського. [В 1914 р.]». *Український Історик*, т. 24, ч. 1—4 (93—96), 1987, с. 126—127 (без підпису).

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.40, part B, no.2, 1989, ab #06533 (A. B. Pernal).

180. «Стаття О. Оглоблина «Грушевський на тлі доби». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 85—87.

181. «Створено комісію для видання творів М. Грушевського». *Свобода*, ч. 151, 10 серпня, 1988.

182. «Створено Міжнародний Академічний Комітет для вшанування М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 17, 27 квітня, 1996.

183. «Століття з дня народження Мих. Грушевського», *Бюлетень УІТ* (Міамі, ФЛ), ч. 3, 1966, с. 2.

184. «Століття Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 3, ч. 3—4 (11—12), 1966, с. 110—111 (без підпису).

185. «Сучасний стан грушевськознавства (генеза, структура, завдання)». *Пам'ять Століть* (Київ), ч. 2, вересень-жовтень, 1996, с. 62—70.

186. «1984 — рік Михайла Грушевського, 1866—1934—1984». *Свобода*, ч. 77, 26 квітня, 1984.
187. «Третій Універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*, с. 283—285. Філядельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.
188. «У Дніпропетровську створено Осередок УІТ». *Свобода*, ч. 99, 24 травня, 1996. (Без підпису).
189. «У Львові відбудеться конференція, присвячена М. Грушевському». *Свобода*, ч. 156, 17 серпня, 1994 (без підпису).
190. «У Львові підготовляється конференція для відзначення роковин М. Грушевського». *Свобода*, ч. 77, 25 квітня, 1991.
191. «У Нью-Йорку відбулася ювілейна конференція, присвячена Михайлові Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 1—2, 4—11 січня, 1997.
192. «У Парижі відбудеться конференція, присвячена М. Грушевському». *Свобода*, ч. 101, 30 травня, 1991.
193. «У справі наукової конференції М. Грушевського». *Український Історик*, т. 23, ч. 1—2 (89—90), 1986, с. 137—138.
- 194—195. «У 120-річчя народження М. Грушевського». *Свобода*, ч. 229, 2 грудня; ч. 230, 3 грудня, 1986.
196. «У 120-річчя народження М. Грушевського». *Мета* (Філядельфія), ч. 2, лютий, 1987.
197. «У 120-річчя народження Михайла Грушевського (1866—1934 —1986)». *Наша Мета* (Торонто), 13—20 грудня, 1986.
198. «У 120-річчя народження Михайла Грушевського (1866—1934—1986)». *Український Голос / Канадійський Фармер* (Вінніпер), 15 грудня, 1986.
199. «Українська Народня Республіка і державно-творчий процес української нації». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*, с. 7—15. Філядельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.
- 200—201. «Українська Центральна Рада і відродження української державности». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 36—39, 1992.
202. «Українська Центральна Рада і відродження української державности». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 28, 12 липня, 1992.
203. «Українська Центральна Рада і відродження української державности (3 нагоди 75-річчя. Вибрані питання)». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*, с. 51—63. Філядельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.

204. «Українське Історичне Товариство». *Свобода*, ч. 177, 19 вересня; ч. 178, 20 вересня; ч. 179, 21 вересня, 1995.
205. «Українське Історичне Товариство в Україні». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 224 (підписано Р. Д-кий).
206. «Українське Історичне Товариство в Україні і наші завдання». *Бюлетень УІТ* (Міямі, ФЛ), ч. 8, 1988, с. 1 (без підпису).
207. «УІТ і Археографічна Комісія Академії Наук у Києві». *Український Історик*, т. 27, ч. 1—4 (104—107), 1990, с. 232—233 (підписано Р. К).
- 208—209. «УІТ проголосило Міжнародний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 202, 25 жовтня, 1995; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, листопад, 1995.
210. «Українське Історичне Товариство проголосило Міжнародний рік Михайла Грушевського: повідомлення». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 433.
211. «УІТ проголосило ювілейний рік М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 45—46, 1990.
212. «УІТ проголосило ювілейний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 215, 15 листопада, 1990.
213. «УІТ стало патроном Музею М. Грушевського у Києві». *Свобода*, ч. 27, 10 лютого, 1993.
214. «Українське Історичне Товариство стало патроном Музею М. Грушевського у Києві». *Український Голос* (Вінніпег), ч. 9, 1 березня, 1993.
215. «Українське Історичне Товариство: 1965—1995 (3 нагоди 30-ліття)». *Нові Дні* (Торонто), ч. 549, грудень 1995, с. 34—36.
216. «Українське Історичне Товариство: час дії». *Старожитності* (Київ), ч. 3—4, 4 грудня, 1990.
217. «Український Історик» і Українське Історичне Товариство. Вибрана бібліографія». *Америка* (Філядельфія), ч. 12, 18 січня 1974 (без підпису).
Короткий список статей про УІ та УІТ, в яких також обговорюються досліді грушевськознавства.
218. «Український Історик»: хронологія і статистичні дані». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 307—315.
219. «Четвертий Універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали*, с. 290—293. Філядельфія — Київ — Вашингтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.
220. «Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році». *Український Історик*, т. 4, ч. 3—4 (15—16), 1967, с. 103—108.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.15, no.3838, 1969.

221. «Ювілей М. Грушевського і У[країнське] І[сторичне] Т[овариство]». *Свобода*, ч. 55, 24 березня, 1966.
222. «Ювілей М. Грушевського і Українське Історичне Товариство». *Америка* (Філадельфія), ч. 49, 11 березня, 1966.
223. «Ювілей М. Грушевського у 1996 році: хронологія». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 463—467.
224. «Ювілейна конференція». *Українське Слово* (Київ), 28 листопада, 1996.
225. «Ювілейний рік Михайла Грушевського». *Свобода*, ч. 23, 4 лютого, 1966; *Вільне слово* (Торонто), ч. 8, лютий, 1966.
226. «Ювілейний рік Михайла Грушевського». *Українське Слово* (Париж), ч. 1266, 13 лютого, 1966.
227. «Ювілейний рік Михайла Грушевського й УІТ». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 9—23.
228. «Як я став грушевськознавцем». В кн. *Любомир Винар. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації*, с. 8—17. Нью-Йорк — Київ: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; Фундація ім. О. Ольжича, 1995. 302 с.
229. «Centennial of Mykhailo Hrushevsky (1866—1934)», *Congressional Record* (Washington, DC), vol. 112, No.165, September 29, 1966. A 5013-A 5015.
230. «Die Autobiographie von Mychailo Hrushevsk'kyj aus den Jahren 1906 und 1926 als Quelle zur Erforschung seines Lebens and Schaffens», *Jahrbuch der Ukrainekunde* (Muenchen): Arbeits und Forderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaftler, 1983, pp. 7—52.
231. «Dmytro Doroshenko, Ein bedeutender Erforscher der Ukrainischen Historiographie und Bibliographie», *Jahrbuch der Ukrainekunde* (Muenchen): Arbeits und Forderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaftler, 1987, pp. 1—45.
232. «Letter to the Editor (pertaining to L. Rudnytsky's article 'Unfettered by History: The Imaginative Writings of M. Hrushevsky')», *Ukrainian Quarterly* (New York), vol. 49, no. 4, 1993, pp. 457—458.
233. «Michael Hrushevsky's Scheme of Ukrainian History in the Context of the Study of Russian Colonializm and Imperialism». In *Russian Empire: Some Aspects of Tsarist and Soviet Colonial Practices*, pp. 19—39. Edited by M. Pap. Cleveland, OH: Institute for Soviet and East European Studies, John Carroll University and Ukrainian Historical Association, Inc., 1985. 187 p.
234. «Mychajlo Hrushevsky». In *Encyclopedia of Ukraine*, vol.11, pp.250—253, Toronto: University of Toronto Press, The Shevchenko Scientific Society, 1988. 737 p. (with O. Ohloblyn).
235. «Mychailo Hrushevsk'kyi (1866—1934)». In *The Modern Encyclopedia of Rus-*

sian and Soviet History, vol. XI, pp.91—93. Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1979.

236. «Mykhailo Hrushevsky: His Life and Works». In *Mykhailo Hrushevsky, 1866—1934. Bibliographic Sources*, pp. 91—112. New York — Toronto: Ukrainian Historical Association, Inc., 1985. 203 p.

237. «Mykhailo Hrushevskyy's *On the Threshold of the New Ukraine*». В кн. *М. Грушевський. На порозі Нової України: статті і джерельні матеріали*, с. 269—270. Нью-Йорк — Львів — Київ — Торонто — Мюнхен, 1992. 278 с.

238. «The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: a Brief Overview». *Nationalities Papers*, vol.7, no.1, 1979, pp.1—23.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.32, part B, no.2, 1981, ab #03928.

239. «Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of Russian History». *The Ukrainian Quarterly* (New York), vol.30, no.1, 1974, pp.13—25.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol.22 A, 4093, and vol.22 B, 3201, 1976.

240. «Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus Traditional Scheme of Russian History». *Український Історик*, т. 8, ч. 1—2 (29—30), 1971, с. 137—138.

4. Рецензії на видання про М. Грушевського

241. Биковський Л. *Василь Кузів і Михайло Грушевський. Взаємовідносини, 1921—1927*. Вінніпег, 1968, 19 с. *Український Історик*, т. 6, ч. 1—3 (21—23), 1969, с. 170.

242. Бойко Іван, Кирилюк Євген. «Михайло Грушевський». *Літературна Україна* (Київ), ч.77 [30 березня], 1966. *Український Історик*, т. 3, ч. 3—4 (11—12), 1966, с. 121 (без підпису).

243. Грушевський М. *Ілюстрована історія України*. Нью-Йорк, 1967. *Український Історик*, ч. 1—2 (13—14), 1967, с. 125 (підпис Р. Д.).

244. «Збірник про Львівську школу М. Грушевського». *Український Історик*, т. 32, ч. 1—4 (124—127), 1995, с. 370—372 (без підпису).

245. Лев Василь. *Сто років праці для науки і нації. Коротка історія Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк, 1972. *Український Історик*, т. 10, ч. 1—2 (37—38), 1973, с. 148—149.

246. Остапович М., Озерський О. *Президент. Життя і діяльність М. Грушевського*. Нью-Йорк, 1967. *Український Історик*, т. 5, ч. 1—4 (17—20), 1968, с. 177.

247. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. *М. С. Грушевський і*

- Academia. Київ: Академія Наук України. Інститут Української Археографії, 1993. *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 325—328.
248. Шевченко Ф. П. «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 11, 1966, с. 13—30. *Український Історик*, т. 4, ч. 1—2 (13—14), 1967, с. 122 (підписано Л. В).
249. Horak Stephen M. «Michael Hrushevsky: Portrait of an Historian». *Canadian Slavonic Papers*. v.10, no.3, 1968. *Український Історик*, т. 6, ч. 1—3 (21—23), 1969, с. 171 (підписано Л. В.).
250. Hrushevsky Michael. *A History of Ukraine*. Ed. by O. J. Frederiksen, Hamden, CT, 1970, 629 p. *Український Історик*, т. 8, ч. 1—2 (29—30), 1971, с. 132.
251. *M. S. Hrushevsky i Academia*. By P. S. Sokhan, V. I. Uliyanovsky, S. M. Kirzhaiev. Kyiv, Akademia Nauk Ukrainy. Instytut Ukrainkoyi Arkheohrafiyi, 1993. *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 18, no. 3—4, 1994, pp. 388—390.
252. *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture by Thomas Prymak*. Toronto, University of Toronto Press, 1987. *Canadian-American Slavic Studies* (Bakersfield, CA), vol. 24, 1990, p. 355—356.
253. Prymak Thomas M. *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture*. Toronto, University of Toronto Press, 1987. *Harvard Ukrainians Studies*, vol.17, no. 1—2, 1993, pp. 173—174.

II. ПРАЦІ ПРО ЛЮБОМИРА ВИНАРА

(Вибрана бібліографія)

1. «Академічна Рада при уряді УНР». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали*. с.192—194. Київ — Філадельфія — Вашингтон: Інститут Досліджень Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 с.

Висвітлено ролю історика як голови Академічної Ради.

2. Антонович Марко. «Велика людина і оточення». *Українське Слово* (Париж), ч. 1526, 7 березня, 1971.

Огляд праці Л. Винара про М. Грушевського і Наукове Товариство ім. Шевченка. Включено бібліографію.

3. «Атлас історії України». *Праця* (Прудентопіль), ч. 32, 13 серпня, 1981.

Редакційна стаття про значення першого атласу історії України, виданого УІТ за редакцією Л. Винара. Автори: Іван Тесля, Е. Тютюко.

4. «Атлас історії України». *Свобода*, ч. 99, 28 травня, 1991 (підписано В. П.). Інформація про перший атлас української історії, її редактора, авторів і членів редакційної колегії.

5. Баран Олександр. «Любомир Винар (3 нагоди 65-ліття історика)». *Український Історик*, т. 34, ч. 1—4 (132—135), 1997, с. 11—32.

6. Баран Олександр. «Наукова конференція на Конгресі Наукових Товариств Канади». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 421—422.

7. Білокінь Сергій. «Непоправний ідеаліст». *Книжник* (Київ), ч. 6, 1990, с. 5—6.

«Винар Любомир найвизначніший дослідник і популяризатор життя і діяльності акад. М. Грушевського», с.5.

8. Биковський Лев. *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська Група УВАН) 1954—1974. Звідомлення*, с.15—17, 22, 29—30, 32, 34, 35, 45, 51, 64, 65, 70, 74. Денвер, СО: Український Бібліологічний Інститут, 1974. 79 с.

Подано назви і дати усіх доповідей Л. Винара, виголошених на форумі Денверської Групи УВАН.

9. Биковський Лев. «Наша співпраця: риска до портрета Л. Винара. З нагоди ювілею історика». *Український Історик*, т. 18, ч. 1—4 (69—72), 1981, с. 17—24.

Автор обговорює значення наукових досліджень історика, зокрема про М. Грушевського.

10. Биковський, Л. «Нова праця про Михайла Грушевського». [Праця д-ра Л. Винара «Молодість М. Грушевського»]. *Вільне Слово* (Торонто), ч. 6, 10 лютого, 1968.

11. Биковський Лев. *У службах українській книжці*. Упорядники Л. Винар, Я. Ісаєвич. Стор. 216, 222, 263, 269, 277, 324, 335, 369, 371, 379, 408, 419, 427, 429, 449, 471, 482, 503, 510, 511, 514, 515, 537, 548. Львів — Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство; Національна АН України. Інститут Ук-

раїнознавства ім. І. Крип'якевича; Міжнародна Асоціація Україністів. Комісія Бібліографії і Інформатики, 1997. 326 с.

12. Биковський Лев. «Українці в Кольорадо». *Визвольний Шлях* (Лондон), кн.1, січень 1975, с. 33—40.

Про досліди проф. Л. Винара української спільноти в Америці.

13—17. Булат Тамара. «Без охранки і НКВД (Відзначення 130-ї річниці від дня народження Михайла Грушевського)». *Свобода*, ч. 8—12, 14—18 січня, 1997.

Подає докладніші інформації про ювілейну конференцію, присвячену М. Грушевському, що була організована Любомиром Винарем.

18. Булат Тамара. «Культурологія на сторінках «Українського Історика». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с.35—43.

19—22. Булат Тамара. «Спільно розвиватимуть грушевськознавство». *Свобода*, ч. 225—228, 26—29 листопада, 1991.

Обговорено ювілейну конференцію М. Грушевського в УВАН у США, зорганізовану Л. Винарем. Відзначено доповіді Л. Винара і інших прелигентів.

23. Булат Тамара. «Ювілей журналу «Український Історик». *Універсум* (Львів), ч. 1—2, січень-лютий, 1994, с. 44—45.

Висвітлено ролю Л. Винара як засновника і редактора «Українського Історика» і його вклад в грушевськознавство і розвиток історіографії.

24. «В Іллінойському університеті вшановано пам'ять М. Грушевського». *Свобода*, ч. 127, 5 липня, 1996.

Під час 15-ї конференції Української наукової програми відбулась окрема сесія, присвячена М. Грушевському, організована головою УІТ та Міжнародного Академічного Комітету Л. Винарем.

25. Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. *М. С. Грушевський: коротка хроніка життя і діяльності*. Київ: Либідь, 1996. 143 с.

Обговорюється в передмові роля Л. Винара в розвитку грушевськознавства.

26. «Відбулася конференція Українського Історичного Товариства». *Свобода*, ч. 14, 18 січня, 1980 (підписано ПС УІТ).

Обговорення наукової конференції УІТ з Американською Історичною Асоціацією, яку зорганізував Л. Винар в Нью-Йорку.

27. «Відзначення 15-річчя УІТ в Чикаго». *Свобода*, ч. 122, 2 липня, 1980 (підписано Учасник).

Про Ювілейний вечір УІТ і доповідь Л. Винара про діяльність Товариства.

28. «Видання першого атласу історії України». *Свобода*, 24 грудня, 1980 (підписано ПС УІТ).

29. Гирич Ігор. «Внесок «Українського Історика» в грушевськознавство». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 102—109.

30. Гирич Ігор. «Засновник грушевськознавства». В кн. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали*, с. 18—22. Нью-Йорк—Київ—Торонто: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; В-во Олени Теліги, 1995, 302 с. з іл.

31. Гирич Ігор. «Засновник грушевськознавства». В кн. *«Український Історик»*. Журнал Українського Історичного Товариства. Показчик змісту 1963—1992 (ч. 1—115), с. 113—114. Нью-Йорк — Київ — Мюнхен: АН України. Інститут Української Археографії; Українське Історичне Товариство. Історіографічна Комісія, 1993. 115 с.

32. Гирич Ігор. «Українському Історикові» — 30 років». *Літературна Україна* (Київ), 4 листопада, 1993.

Підкреслено ролу журналу в розвитку української історіографії та його основника і редактора Л. Винара, якого автор вважає «найбільшим у світі знавцем життя і діяльності» М. Грушевського.

33. «Голова УІТ — лауреат медалі НТШ ім. Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 346—347 (без підпису).

34. Грабовецький В. *Михайло Грушевський. Видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч*, с. 33—34. Івано-Франківськ: Облвидав «Галичина», 1991, 41 с.

Про вклад Л. Винара в грушевськознавство.

35—36. Дзира Ярослав. «У Києві відбулася Міжнародна конференція, присвячена 30-літтю Українського Історичного Товариства. *Народна Воля* (Скрантон, ПА), ч. 43, 9 листопада; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, 25 листопада, 1995.

УІТ проголосило в Києві у 1991 році Міжнародний Ювілейний рік М. Грушевського.

37. «До Ювілею Михайла Грушевського». *Київ* (Київ), ч. 9, вересень, 1991 (Прес-служба товариства «Україна»).

Українське Історичне Товариство проголосило в Києві 1991 рік Міжнародним ювілейним роком Грушевського.

38. Добрянський М. Д. «Історичний подвиг «Українського Історика». *Наш Голос* (Джерзі Сіті, НД), ч. 2, лютий, 1987, с. 1—2.

Стаття присвячена 20-літньому Ювілею «Українського Історика». Як зазначає автор, «видавати в діяспорі двадцять років науковий історичний журнал — це подвиг і великий культурний здобуток..., збагачення української історичної науки».

39. Домбровський Олександр. «Вибрана бібліографія праць Любомира Винара». *Вісті УВАН* (Нью-Йорк), ч. 1, 1997, с. 63—67.

40. Домбровський Олександр, ред. *Любомир Р. Винар. Історик, педагог, бібліограф*. Мюнхен — Нью-Йорк — Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. 70 с.

Статті чотирьох науковців: О. Оглоблина, О. Домбровського, Л. Биковського і Д. Штогриня. Автори відзначають важливість наукових праць історика, його організаційну діяльність, перелічують його бібліографічні праці. Передмова подана в англійській мові. Основний текст в українській мові. Іменний показчик в українській і англійській мовах заключають книжку. Видано з нагоди 30-ліття науково-академічної діяльності історика, 1950—1980.

41—42. Домбровський Олександр. «Л. Винар — будівничий української історичної науки». *Свобода*, ч. 216—217, 10—11 вересня, 1980.

43. Домбровський Олександр. «Науково-організаційна діяльність Любомира Винара». *Український Історик*, т. 18, ч. 1—4 (69—72), 1981, с. 7—16.
Описує Л. Винара як організатора наукових інституцій та ініціатора і редактора наукових періодичних видань.
44. Домбровський Олександр. «Михайло Грушевський і київська наукова традиція». *Український Історик*, т. 23, ч. 3—4 (91—92), 1986, с. 133—135.
Дискутується праця Л. Винара про наświetлення Грушевським київської академічної традиції, починаючи з XI століття.
45. Домбровський Олександр. «Наукова конференція, присвячена проф. О. Оглоблинові». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 284—285.
46. Домбровський, Олександр. «Олександр Оглоблін знову промовив». *Свобода*, ч. 77, 18 січня, 1996.
Обговорює видання збірника праць О. Оглоблина, зредагованого Л. Винарем.
47. Домбровський, Олександр. «Редакторська праця Любомира Винара». *Свобода*, ч. 93, 19 травня, 1981.
48. Домбровський Олександр. «Соборний масштаб грушевськіяни». *Свобода*, ч. 132, 6 жовтня, 1996.
Обговорено роллю Л. Винара в розвитку грушевськознавства на фоні загального розвитку української історичної науки.
49. Домбровський Олександр. «Ювілейна наукова конференція «Українського Історика» в Нью-Йорку». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 269.
50. «Д-р Л. Винар відзначений медаллю НТШ ім. М. Грушевського». *Свобода*, ч. 134, 13 жовтня, 1994.
51. «Д-ру Любомирові Винареві присуджено медаль НТШ ім. М. Грушевського». *Українське Слово* (Париж), ч. 2726, 6 жовтня, 1994.
- 52—54. Жила Володимир. «Книга, яку вручено Президентові України». *Свобода*, ч. 228, 1 грудня; ч. 229, 2 грудня; ч. 230, 3 грудня, 1993.
55. Жила Володимир. «У пошуках історичної правди. Л. Винар. Автобіографія Грушевського». *Свобода*, ч. 36, 25 лютого, 1987.
56. Жуковський Аркадій. «Любомир Винар — провідний історик і організатор наукового життя. (3 нагоди 65-ліття)». *Українське Слово* (Київ), ч. 14, 10 квітня, 1997.
57. Жуковський Аркадій. «Любомир Винар — провідний історик і організатор українського наукового життя у діаспорі (з нагоди 65-ліття)». *Новий Шлях* (Торонто), т. 68, ч. 14, 5 квітня, 1997.
Зазначається великий вклад історика в царину української історії. Окремою ділянкою праці стала науково-організаційна робота в діаспорі. «В американському науковому світі він поруч з історичними дослідженнями займається дослідженнями історії культури, бібліографією і етнічними студіями...»
58. Жуковський Аркадій. «Проф. Л. Винар — з нагоди 65-ліття». *Свобода*, ч. 112, 13 червня, 1997.

59. «Засновано Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 25 липня, 1991.
60. Злупко Тарас. «Присвячено Михайлові Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), т. 62, ч. 49 (7), грудень, 1991.
Огляд конференції Грушевського в Торонто, організованої Л. Винарем. Аналізується також його наукова доповідь.
61. Злупко Т. С. «Ювілейна наукова конференція в Торонто «Михайло Грушевський в історії України». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 3 (372), березень, 1992, с. 154—155.
Подані короткі підсумки Конференції УІТ.
62. Ісаєвич Ярослав. «Любомир Винар: матеріали до бібліографії». *Бюлетень Міжнародної Асоціації Україністів. Комісія бібліографії і інформатики*, ч. 1. Львів, 1992, с. 31—32.
Автор обговорює бібліографічні праці історика.
63. Кедрин Іван. «Михайло Грушевський про себе і про інших». *Свобода*, ч. 78, 26 квітня, 1984.
Обговорено видання «Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року» за редакцією Л. Винара.
64. Ковальський Микола. «Консолідує чинник наукової української історіографії. Українському історичному Товариству виповнилось 30 років». *Життя і Слово* (Острог), ч. 17, 2 березня 1996, с. 2.
65. «Конференція в Нью-Йорку розглянула нові аспекти спадщини М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 7 листопада, 1996 (Посольство України у США).
66. Купчинський Олег. «Лауреати медалі ім. Михайла Грушевського». *Літературна Україна* (Київ), ч. 41, 10 жовтня, 1991.
Л. Винар бере участь у церемонії вручення академікові О. Гончареві нагороди ім. Грушевського під час Міжнародної конференції у Львові. Подана фотографія Олега Романова, Олеса Гончара і Любомира Винара.
67. Липовецький М. «Тридцять років «Українського Історика» увійшли в історію». *Українське Слово* (Київ), ч. 16, 20 квітня, 1995.
68. «[Лист від] Оргкомітет[у] з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського [-] Голові Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття з дня народження М. С. Грушевського проф. Любомиру Винару». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 439 (за підписом проф. Леоніда Решодько).
Обговорення заходів по підготовці ювілею.
69. «Лист Віце-прем'єр-міністра України І. Кураса до голови Міжнародного комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського, Президенту Українського Історичного Товариства професору Л. Винару». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 438.
У справі співпраці у відзначенні 130-ліття з дня народження М. Грушевського.
70. «Лист проф. Леоніда Решодька до проф. Любомира Винара (15.VII.1996)». *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 440.

71. «Любомир Винар про першого Президента України». *День* (Київ), ч. 52 (100), 26 березня, 1997 (без підпису, редакційна).
72. Мандебура Тамара. «Український Історик» і повоєнна історія радянської України на його сторінках». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 77—81.
73. Марченко Сергій. «Грушевський, якого ми не знали». *Українське Слово* (Київ), ч. 14, 3 квітня, 1997.
«Велика заслуга Л. Винара в тому, що за тематикою і наповненням грушевсько-знавство перетворилося в одну з провідних ділянок української історичної науки...» Стаття про презентацію книжки проф. Л. Винара «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації», що відбулася в Музеї міста Києва.
74. Мацьків. Т. «Тридцятиліття «Українського Історика (1963—1993)». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 40, 17 жовтня, 1993.
75. «Наради членів Уряду УНР», *Мета* (Філадельфія), ч. 9, вересень, 1990.
Про заснування Академічної Ради, очоленої Л. Винарем. Долучено знімок членів Академічної ради.
76. Неврлий Микола. «Джерело історичної пам'яті». *Сучасність* (Київ), ч. 11, 1996, с. 156—157.
Автор обговорює значення журналу «Український Історик» і діяльність Л. Винара.
77. Неврлі Микола. «Джерело історичної пам'яті». *Свобода*, ч. 162, 22 серпня, 1996.
78. «Нові аспекти спадщини М. Грушевського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 43, 10 листопада, 1996 (Посольство України в США).
Про ювілейну конференцію, присвячену 130-літтю від дня народження М. Грушевського, що відбулася в Нью-Йорку.
79. «НТШ нагородило д-ра Л. Винара». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 27 жовтня, 1994.
80. Оглоблин Олександр. «Габілітаційна праця д-ра Любомира Винара». *Український Історик*, т. 34, ч. 1—4 (132—135), 1997, с. 30—36.
81. Оглоблин Олександр. «До Академічного Комітету для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик*, т. 28, ч. 1—2 (108—109), 1991, с. 221.
82. Оглоблин Олександр. «Привіт Професорові Любомирові Винареві від Українського Історичного Товариства, 28 січня, 1981 року». *Український Історик*, т. 18, ч. 1—4 (69—72), 1981, с. 234.
Привітання історикові Л. Винареві з приводу відзначення 30-річного ювілею його наукової діяльності. Підкреслено його особливий внесок у розвиток історіографії.
83. Оглоблин Олександр. «Слово з нагоди 30-літньої академічно-наукової діяльності Любомира Винара». *Свобода*, ч. 93, 19 травня, 1981.
84. Оглоблин Олександр. «Слово про Любомира Винара (30-ліття науково-академічної праці проф. д-ра Любомира Винара (1950—1980)». *Український Історик*, т. 18, ч. 1—4 (69—72), 1981, с. 5—6.

85. Омельченко Василь. «Грушевськознавство в діаспорі». *Старожитності* (Київ), ч. 19—24 (54—59), 1993, с. 15—16.

Автор обговорює розвиток грушевськознавства в діаспорі, зокрема діяльність Українського Історичного Товариства та його журналу «Український Історик», засновником якого був Л. Винар, який став «головним ініціатором і промотором грушевськознавства і zarazом зумів з'єднати до співпраці істориків і інших науковців з діаспори і України».

86. Омельченко Василь. «Проф. Л. Винар — ініціатор і промотор грушевськознавства». *Свобода*, ч. 148, 6 вересня, 1991.

Відзначає роль Л. Винара у створенні (1991) Міжнародного наукового товариства ім. Грушевського. Також подані цитати про історика інших авторів (професорів О. Оглоблина і О. Прицака).

87. Омельченко Василь. «Проф. Любомир Винар — ініціатор і промотор грушевськознавства». *Народна Воля* (Скрантон, ПА), 19 вересня, 1991.

Висвітлено ролі «Українського Історика» в українській історіографії та Л. Винара як засновника нової галузі у гуманітарних дисциплінах — грушевськознавства.

88—89. «Основано наукове Міжнародне Товариство М. Грушевського». *Свобода*, ч. 125, 3 липня, 1991; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 29—30, 20—27 липня, 1991.

Підкреслено вклад Л. Винара у створенні товариства. Поданий список членів-засновників.

90. Панькова Світлана. «Презентація книги Любомира Винара «Михайло Грушевський — історик і будівничий нації» у Києві». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 10, 17 травня, 1997, с. 5—6.

91. Пиріг Р. Я. «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 5 (410), 1996, с. 71—83.

Насвітлено внесок історика в розвиток науки грушевськознавства. Автор пише, що «до незаперечних заслуг Л. Винара належить його велика організаторська робота як головного редактора журналу «Український Історик» щодо налагодження широких досліджень у галузі грушевськознавства... До того ж Л. Винар — автор найповнішої у світі бібліографії грушевськян...» (с. 73).

92. Піскун Валентина. «Міжнародна наукова конференція. «Українознавство в розбудові держави». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 262—268.

93. Піскун В. М. «Український Історик» в правдивому висвітленні історії української революції (1917—1920)». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 64—67.

94. Полонська-Василенко Наталія. «Внесення в справі підвищення д-ра УВУ Любомира Винара до ступеня доцента з історії України». *Український Історик*, т. 20, ч. 2—4 (78—80), 1983, с. 62—63.

95. Присяжний М. «Відзначено ювілей «Українського Історика». *Український Історик*, т. 31, ч. 1—4 (120—123), 1994, с. 274—275.

96. «Проф. Л. Винар — новий голова УААУП». *Гамін України* (Торонто), ч. 50, 16 грудня, 1981.

Л. Винара вибрано президентом Української Асоціації Професорів.

97. «Проф. Л. Винар обраний на голову УААУП». *Свобода*, ч. 223, 25 листопада, 1981.

Українсько-Американська Асоціація Університетських Професорів (УААУП) вибрала своїм президентом проф. Л. Винара з Кентського Державного Університету.

98. «Проф. Л. Винар очолив секцію в А. Л. А.». *Америка* (Філядельфія), 8 липня, 1972.

Л. Винар очолив Східноєвропейську і славістичну секцію в Американській Бібліотечній Асоціації.

99. «Проф. Л. Винар обраний українцем року». *Свобода*, ч. 209, 31 жовтня, 1984.

100. «Проф. Любомир Винар очолив УІТ». *Америка* (Філядельфія), 20 березня, 1981.

101. «Проф. Л. Винар очолив Українське Історичне Товариство». *Свобода*, ч. 55, 24 березня, 1981 (підписано УІТ).

У 1981 р. д-ра Л. Винара обрано першим раз головою УІТ на місце проф. О. Оглобина, який став Почесним Головою Товариства.

102. «Проф. Л. Винара відзначено медалею Св. Володимира». *Свобода*, ч. 104, 3 червня, 1992 (ПСНР).

Історик був нагороджений Світовим Конгресом Вільних Українців (СКВУ) медалею Св. Володимира за його вклад в українську науку, спеціально в історіографію. Л. Винар є першим істориком, що отримав цю нагороду.

103. Пшеничний Євген. «Довга дорога додому... Професору Любомирові Винару — 60». *Рада* (Київ), ч. 10 (2034), 27 березня, 1992.

Автор обговорює життя і наукову діяльність Л. Винара, народженого у Львові. Подає високу оцінку його наукових праць в ділянці історії і грушевськознавства.

104. Пшеничний Євген. «Довга дорога додому... Наукові постаті». *За Вільну Україну* (Львів), т. 28, ч. 389, 1992.

Представлено Л. Винара і його наукові досягнення українському читачеві. Зазначено його вклад у розвиток грушевськознавства.

105. Сакада Л. Д. «Відзначення 130-ліття від дня народження М. С. Грушевського». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 1, 1997, с. 145—148.

106. Сакада Л. «Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М. С. Грушевського». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 6, 1996, с. 38—49.

УІТ, очолюване Л. Винарем, зробило велику роботу протягом 30 років, відстоюючи ім'я М. Грушевського і повернення його Україні.

107. Сакада Л. Д. «Любомир Винар. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації (статті і матеріали)». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 5 (410), 1996, с. 149—153.

Автор обговорює зміст збірки статей історика про М. Грушевського, що появились в Києві у 1995 році.

108. Сакада Л. «Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин». (Міжнародна наукова конференція в Києві до 130-річчя з дня народження). *Український Історик*, т. 33, ч. 1—4 (128—131), 1996, с. 397—401.

109. Сакада Л. «Український Історик» в Україні». *Українське Слово* (Київ), 13 березня, 1997.

Урочиста церемонія передання дару Українського Історичного Товариства — журналу «Український Історик» бібліотекам України, що відбулася 18 лютого 1997 р. в Національній Парламентській бібліотеці у Києві в присутності громадськості, представників телебачення і преси.

110. Сергійчук Володимир. «Тема козацтва на сторінках «Українського Історика». *Український Історик*, т. 27, ч. 1—4 (104—107), 1990, с. 128—137.

111. Ситник Олександр. «Український Історик» і сучасна українська історична наука: взаємозв'язки, співпраця і взаємовідносини». В кн. *Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український Історик»*, 2 березня 1996 р., с. 30—35. Мукачєво: Ужгородський Державний Університет. Осередок Українського Історичного Товариства; В-во «Елара», 1996. 114 с.

Автор аналізує ролю Любомира Винара, як редактора «Українського Історика» і голови УІТ у розвитку української історичної науки.

112—114. Сокіл Василь. «Грушевський — будівничий нації». *Свобода*, ч. 189, 190, 191, 3—5 жовтня, 1996.

Аналіз монографії історика про М. Грушевського.

115. Стешенкова Т. «20 ящиків — 1475 примірників документів передано від діаспори Україні». *Літературна Україна* (Київ), ч.10 (4728), 13 березня, 1997.

Завдяки старанням голови УІТ проф. Л. Винара цінні матеріали були передані Україні; серед них комплекти журналу «Український Історик» — єдиного історичного журналу, що виходить в діаспорі українською мовою.

116. Стешенкова Тамара. «Мета, зміст, щастя, життя». *Літературна Україна* (Київ), ч. 36, 3 жовтня, 1996, с. 1.

Відкриття Ювілейної виставки М. Грушевського в Києві. Згадано виступ Л. Винара і поміщено його фото.

117. Струк Іван. «Про новий історичний атлас України». *Народна Воля* (Скрантон, ПА), ч. 10, 11 березня, 1982.

Обговорюється редакторська праця Л. Винара над «Історичним Атласом України».

118. «30-ліття Українського Історичного Товариства (1965—1995)». *Українське Слово* (Київ), ч.14, 20 квітня, 1995.

119. Трубайчук Анатолій, Стрельський Геннадій. *Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти*. Київ: Асоціація Істориків «Істина», 1996, 186 с.

Коротко обговорені погляди Л. Винара на М. Грушевського.

120. «У Львові створено Галицький Осередок ім. Михайла Грушевського». *Свобода*, ч.193, 8 жовтня 1992 (підписано УІТ).

Про доповідь Л. Винара на загальних зборах УІТ у Львові, що говорив про УІТ і завдання українських істориків в Україні і діаспорі. Зокрема зупинився над актуальністю історичної схеми М. Грушевського.

121. «У справі першого атласу України. Поправлене повідомлення». *Шлях* (Філадельфія), ч. 7, 22 лютого, 1981.

122—123. «УІТ проголосило Міжнародний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 202, 25 жовтня, 1995; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, 25 листопада, 1995.

Л. Винар проголосив у Києві на Міжнародній науковій історичній конференції Ювілейний рік М. Грушевського.

124. Химич Микола. «Історичний Атлас України». *Америка* (Філядельфія), ч. 122, 10 липня, 1981.

Стаття про перший український атлас, що його редагував Любомир Винар.

125. Хмурович Остап. «Ювілейна Наукова конференція у 125-ліття з дня народження Грушевського». *Література і Мистецтво* (Торонто), ч. 12, грудень, 1991 (додаток до газети *Гомін України*).

Коментує внесок Л. Винара як організатора конференції, а також його доповідь.

126. Цівірко Микола. «Творив нову добу...» *Вечірній Київ* (Київ), ч. 203, 28 вересня, 1996, с. 1.

Про відкриття у Києві Ювілейної виставки з нагоди 130-ліття народження М. Грушевського і виступ Л. Винара.

127. «Цінна зустріч з проф. Винарем». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 17, 27 квітня, 1996.

З нагоди презентації книжки проф. О. Оглоблина.

128. Чолган Світлана. «Грушевськіяна Любомира Винара: бібліографічний довідник». *Український Історик*, т. 34, ч. 1—4 (132—135), 1997, с. 238—274.

129. Штогрин Дмитро. «Бібліографія праць Любомира Винара». *Український Історик*, т. 18, ч. 1—4 (69—72), 1981, с. 25—59.

Бібліографія охоплює 30 років від 1950 до 1980. Праця поділена за роками і типом публікацій (книжки, статті, енциклопедичні гасла, рецензії). В переліку, поміченим в кінці публікації, подано, що Л. Винар опублікував до 1980 р.: 40 книжок, 283 статті, 60 енциклопедичних гасел та 271 рецензію (включаючи книги, статті та рецензії щодо грушевськознавства).

130. Шумелда Яків. «Любомир Р. Винар, Михайло Грушевський. Biobibliographische Quelle, 1866—1934». *Українське Життя* (Чикаго), 1 квітня, 1984.

Обговорення дослідження Л. Винара біографії М. Грушевського. Автор погоджується з його висновками, але критикує стиль німецького перекладу схеми М. Грушевського.

131. Ясь Олексій. «Персональна бібліографія істориків діаспори (1945—1991)». *Бібліотечний Вісник* (Київ), ч. 2, 1996, с. 10—15.

Короткі дані про бібліографічні видання про Л. Винара в українській і англійській мовах.

132. Antonovych Marko. «Wynar Lubomyr». In *Encyclopedia of Ukraine*, p.731. Ed. by D. Struk, vol.5. Toronto: University of Toronto Press, 1993. 886 p. (із фото).

Коротке енциклопедичне гасло.

133. Babinski Grzegorz. «Centrum badania publikacji etnicznych przy Kent State University w Kent, Ohio, USA». *Przegląd Polonijny* (Warszawa — Krakow), vol.11, no. 4 (58), 1985, p. 83—90.

Огляд наукової діяльності Л. Винара як засновника та директора Центру для дослідів етнічної преси при Кентському державному університеті і редактора журналу «Ethnic Forum».

134. Borland Carol. «Wynar, Lubomyr Roman». In *Directory of American Scholars*. Edited by Carol Borland, vol.1, p.848. New York: Bowker, 1982.

Короткі дані про історичні праці Л. Винара.

135. *Congressional Record. 89th Congress, Second Session. Senate*, vol.112, no.167, 3 October, 1966, p.25.

Сенатор Мільтон Р. Янг коментує статтю та бібліографію Л. Винара про М. Грушевського. Він пише: «Це є настільки важливим, що я прошу помістити ці матеріали до Звітів Конгресу, щоб вони стали доступними не тільки для членів Сенату, але і для широкого кола читачів». Також подано фото Л. Винара.

136. Dombrowsky Olexander. «The Ukrainian Historical Association is Twenty-Five Years Old». *The Ukrainian Quarterly*, vol.47, no.2, 1991, p. 138—147.

Обговорено діяльність УІТ і ролю Л. Винара, основника Товариства і редактора «Українського Історика» в розвитку української історіографії.

137. «Editor of Ethnic Forum Receives International Award for Research». *Ukraina* (Kyiv), no.44, 4 November, 1993.

Л. Винар одержав міжнародне відзначення за його історичні дослід.

138. «Editor of Ethnic Forum Receives International Award for Research in Ukrainian Studies», *Ethnic Forum*, vols.13—14, 1993—94, p.139—140.

Інформаційна стаття про наділення проф. Л. Винареві Медалі Св. Володимира від СКВУ за історичні дослідження. Подана фотографія історика.

139. *Hyrych Ihor. The Ukrainian Historian Turns Thirty (1963—1993)*, *Ethnic Forum*, vols. 13—14, 1993—1994, p.81—86.

З нагоди 30-ліття журналу «Український Історик». Обговорює діяльність голови УІТ.

140. «International Academic Commemorative Committee For the 130th Anniversary of Mykhailo Hrushevskiy Birth». *Newsletter* (Ukrainian Studies American Committee), no.10, Spring 1996, p.3 (O. Sydorenko).

141. «Lubomyr Wynar». In *The Turiansky Legacy. A Family History*, p.174A—174C. By Robert L. Johnson. Harbert, Michigan, 1995.

Коротка біографія Л. Винара.

142. Nevrlý Mikulas. «Vyznamny politik a organizator kulturneho a vedeckeho zivota. Slovanska spolupatricnost». *Slovanska Republika* (Bratislava), no.245, 19.X, 1996, p.9.

Згадується Л. Винар як грушевськознавець і редактор «Українського Історика».

143. «1984 Ukrainian of the Year. Prof. Lubomyr Wynar, Ph. D.» Hamilton, 1984.

Памфлет присвячений признанню Л. Винара українцем року.

144. Oguntoyinbo Lekan. «Kent Scholar Always Kept Native Ukraine in His Thoughts». *The Plain Dealer* (Cleveland, OH), 17 January, 1994.

145. «Prof. Wynar Named Man of the Year». *America* (Philadelphia), 29 October, 1984.

На це почесне звання Л. Винар був обраний з ряду визначних американців українського походження.

146. *Prymak Thomas M. «25 Years Ukrainian Historian, 1963—1988»*. *Forum. A Ukrainian Review*, no.75 (Fall), 1988, p.7—9.

Обговорено ролю Л. Винара в Українському Історичному Товаристві та заснованому ним журналі «Український Історик».

147. Shtohryn Dmytro. *Ukrainians in North America. A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada*, p.365. Champaign, IL: Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. 424 p.

148. Sydorenko Oleksander. «Ukrainian Historical Association elects officers, expands editorial board». *Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), July 27, 1997.

149. «The Ukrainian Historian», *Forum* (Toronto), no.95, Spring 1997, p.26 (без підпису).

Коротко обговорено значення «Українського Історика» в українській історичній науці і його основника Л. Винара.

150. «Ukrainian Professors Elect Wynar». *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), no.51, 20 December, 1981.

151. «Wynar Lubomyr Roman». In *Contemporary Authors*, p.476—477. Edited by James G. Lesniak, vol.31. New York: Gale Research, 1990.

Подаються останні (1988 р.) дані щодо наукової кар'єри Л. Винара, його праці, його погляди на історію і ролю в ній М. Грушевського.

152. «Wynar Lubomyr R.» In *Contemporary Authors*. New Revised Series, p. 520—521. Edited by Linda Metzger, vol. 14. Detroit, MI: Gale Research, 1985.

153. «Wynar Lubomyr R.» In *Contemporary Authors*, p.655. Edited by Frances Carol Locher, vol.73—76. Detroit: Gale Research, 1978.

154. «Wynar Lubomyr Roman». In *Directory of American Scholars*, p.848, Edited by Carol Borland, 8th ed., vol.1, *History*. New York: Bowker, 1982.

Коротка та змістовна інформація про Л. Винара як педагога і вченого.

155. «Wynar Lubomyr Roman». In *Directory of American Scholars*, p.757, Edited by the Jacques Cattell Press, 7th ed., vol.1, *History*. New York: Bowker, 1978.

156. «Wynar Lubomyr Roman». In *Directory of American Scholars*, p.696, Edited by the Jacques Cattell Press, 6th ed., vol.1, *History*. New York: Bowker, 1974.

157. «Wynar Lubomyr R.» In *Who's Who in Library Service*, p.1211. Edited by Lee Ash, 4th ed. Hamden, CT: Shoe String Press, 1966.

158. «Wynar Elected President of Ukrainian Historical Society». *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), no.15, 12 April, 1991, p.4.

159. «Wynar Receives St. Volodymyr Medal». *Record-Courier* (Ravenna, OH), 31 December, 1993, p.7.

160. Zhyla Wolodymyr. «History and the Search for Truth». *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), no.36, 24 February, 1989.

Додатки

Список серійних та періодичних видань,
в яких друкувались праці Л. Винара про М. Грушевського
і грушевськознавство та праці про нього

Америка (Філядельфія)	Українське Слово (Київ)
Бібліотечний Вісник (Київ)	Українське Слово (Париж)
Бюлетень УІТ (Маямі, ФЛ)	Український Голос (Вінніпер)
Бюлетень Міжнародної Асоціації	Український Голос / Канадійський
Україністів. Комісія Бібліографії	Фармер (Вінніпер)
і інформатики (Львів)	Український Історик (Нью-Йорк,
Визвольний Шлях (Лондон)	Київ, Торонто)
Вечірній Київ (Київ)	Український Історичний Журнал
Вільне Слово (Торонто)	(Київ)
Вісник НТШ (Львів)	Українські Вісті (Детройт)
Вісник СКВУ (Торонто)	Універсум (Львів)
Вісті УВАН (Нью-Йорк)	Церква і Життя (Мельбурн)
Гомін України (Торонто)	Шлях (Філядельфія)
День (Київ)	Canadian-American Slavic Studies
Жіночий Світ (Вінніпер)	(Bakersfield, CA)
Життя і Слово (Острог,	Canadian Slavonic Papers
Рівенська обл.)	(Ottawa, Ontario)
За Вільну Україну (Львів)	Congressional Record
Збірник «Української Літературної	(Washington, D. C.)
Газети» (Мюнхен)	Ethnic Forum (Kent, OH)
Книжник (Київ)	Forum. A Ukrainian Review (To-
Календар-Альманах «Нового Шля-	ronto)
ху» (Торонто)	Harvard Ukrainian Studies
Література і Мистецтво (Торонто)	(Cambridge, MA)
*Додаток до газети Гомін України	Historical Abstracts (Santa Barbara,
Літературна Україна (Київ)	Ca)
Мета (Філядельфія)	Jahrbuch der Ukrainekunde (Muen-
Народна Воля (Скрентон, ПА)	chen)
Наш Голос (Джерзі Ситі, НД)	Journal of Ukrainian Studies (To-
Наша Боротьба (Міннеаполіс, МН)	ronto)
Наша Мета (Торонто)	Nationalities Papers (New York)
Нові Дні (Торонто)	Newsletter (Ukrainian Studies Ameri-
Новий Шлях (Торонто)	can Committee) (Ann Harbor, MI)
Новини з Академії (Нью-Йорк)	Przegląd Polonijny (Warszawa-Kra-
Пам'ять Століть (Київ)	kow)
Праця (Прудентопіль)	Record-Courier (Ravenna, OH)
Рада (Київ)	Slavic Review
Розбудова Держави (Київ)	(Urbana-Champaign, IL)
Самостійна Україна (Київ)	Slavic Papers (London)
Свобода (Джерзі Ситі, НД)	Slovanska Republica (Bratislava)
Слово і Час (Київ)	The Plain Dealer (Cleveland, OH)
Смолоскип (Монтреал)	The Ukrainian Quarterly (New York)
Старожитності (Київ)	The Ukrainian Review (London)
Сучасність (Мюнхен, Джерзі Ситі,	The Ukrainian Weekly
НД, Київ)	(Jersey City, NJ)
Українська Думка (Лондон)	Ukraina (Kyiv)
Українське Життя (Чікаго)	

РЕДАКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА (1948—1997)

Цей список редакційної праці д-ра Любомира Винара уложений у хронологічному порядку, починаючи від 1948 до 1997 року включно. Список включає в основному журнали та серійні видання, що їх редагував історик і які друкувались українською і англійською мовами. Редаговані окремо книжки і довідники, напр. *Історичний Атлас України* (1980), не є подані.

Одночасно подаються установи та видавництва, в рамені яких появлялися дані видання. Також подається редакційна позиція Л. Винара (напр.: гол. редактор, редактор) й інформації про видання, які він оснував (це позначено поясненням — основник). Багатогранна редакційна діяльність Любомира Винара вимагає окремої історично-бібліографічної аналізи.

Час	Назва	Позиція	Видавець	Місцевість
1948	<i>Під пластовими прапорами</i>	редактор	Пласт	Берхтесгаден
1950	<i>Інформаційний листок Літературної Комісії «Зарево»</i>	редактор основник	Зарево	Мюнхен
1951	<i>Юність. Листок Літературної Комісії «Зарево»</i>	редактор основник	Зарево	Мюнхен
1953—1954	<i>Юність. Додаток до журналу «Смолоскіп»</i>	редактор основник	Смолоскіп	Париж
1960	<i>Серія: Гетьманська Держава. Історична Комісія «Зарево»</i>	редактор основник	Українська Вид. Спілка	Лондон
1962—1964	<i>Social Sciences General References Series</i>	редактор основник	University of Colorado Libraries	Boulder, CO
1963—.	<i>Український Історик. Журнал історії і науково-вого українознавства</i>	гол. редактор основник	Українське Історичне Товариство	Нью-Йорк Мюнхен Київ
1963—1965	<i>Biobibliographical Series</i>	редактор основник	University of Colorado Libraries	Boulder, CO
1963—1975	<i>Довідкові видання. Монографії</i>	редактор основник	Український Бібліологічний Інститут	Денвер Чікаго
1965—.	<i>Серія. Історичні монографії</i>	редактор основник	УІТ	Нью-Йорк Мюнхен
1965—1968	<i>Faculty Publications</i>	редактор основник	Bowling Green University Press. Bibliographical Research Center	Bowling Green, OH
1966—1984	<i>Довідкові видання. Reference Publications</i>	редактор	Libraries Unlimited	Littleton, CO

1968—.	Серія: <i>Історичні Студії</i>	редактор основник	УІТ	Нью-Йорк
1968—.	Серія: <i>Українські Вчені</i>	редактор основник	УІТ	Нью-Йорк
1968—.	Серія: <i>Грушевська</i>	редактор основник	УІТ	Нью-Йорк Торонто
1970—.	Серія: <i>Мемуаристика</i>	редактор основник	УІТ	Нью-Йорк Мюнхен
1974—1984	«Ethnic Studies», <i>American Reference Books Annual (Arba)</i>	редактор	Libraries Unlimited	Littleton, CO
1978—1995	<i>Ethnic Studies. Reference Publications</i>	редактор основник	Kent State University	Kent, OH
1980—1996	<i>Ethnic Forum. Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography</i>	редактор основник	Kent State University. Center for the Studies of Ethnic Publications and Cultural Institutions	Kent, OH
1985—.	Series: <i>Ukrainian Jewish Studies</i>	редактор основник	УІТ	Торонто
1987—1995	<i>Reference Sources in the Social Sciences Series</i>	редактор	Libraries Unlimited	Englewood, CO
1990—1995	<i>Offprint Series</i>	редактор основник	Kent State University	Kent, OH
1997—.	Серія: <i>Епістолярні джерела Грушевсько- знавства</i>	редактор основник	УІТ	Київ Нью-Йорк

Розділ V

ДОДАТКИ

СЛОВО ПРО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

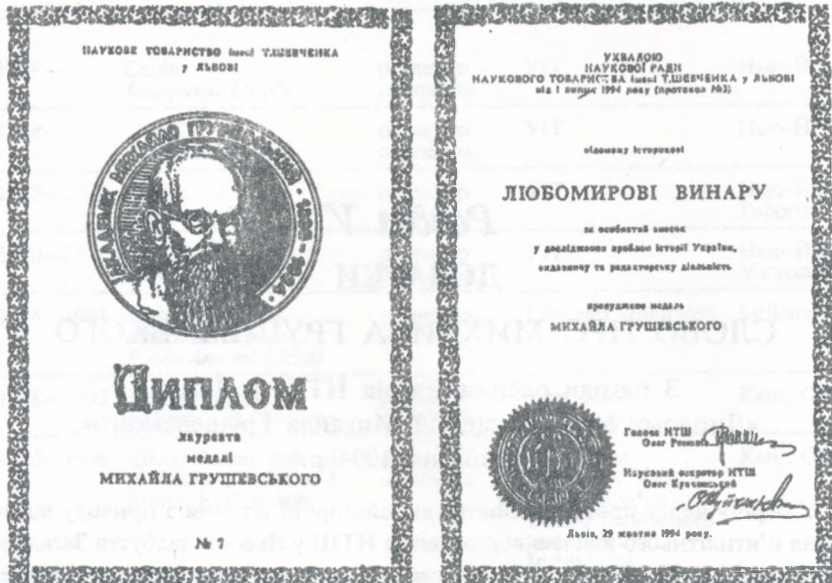
З нагоди одержання від НТШ у Львові
«Диплому лавреата медалі Михайла Грушевського»,
19 жовтня 1994 р.*

У першу чергу прошу прийняти якнайцирпіші вітання з приводу відзначення п'ятилітнього ювілею відновлення НТШ у Львові і відбуття Загальних Зборів нашого Товариства. Ці імпрези збігаються з ювілейними конференціями, присвяченими 100-літтю приїзду Михайла Грушевського до Львова, який у відносно короткому часі став найвидатнішим членом і головою НТШ і одним із головних будівничих Нової України. У 1994 році також відзначаємо шістдесятиліття передчасної смерті нашого найвидатнішого історика.

Рівночасно дякую Президії НТШ у Львові за присудження мені медалі НТШ ім. Михайла Грушевського за 1994 рік за науковий і організаційний вклад у дослідження творчості нашого найвидатнішого будівничого української національної культури. Це для мене велика честь і Ваше високе відзначення приймаю разом як відзначення діяльності і творчості моїх співробітників — членів Українського Історичного Товариства, Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, співробітників з Української Вільної Академії Наук у США й інших установ, які допомагали нам у розбудові грушевськознавства як окремої дисципліни українознавчих студій із своєю структурою, науковими виданнями і відповідними завданнями. Нам ішлося про систематичне наукове вивчення діяльності М. Грушевського і його доби, яка стала основою культурно-національного, наукового і державного відродження України.

Як історик маю найвищу пошану до НТШ у Львові як нашої найстаршої Академії Наук, у якій Грушевський і його наслідники розбудовували головні дисципліни українознавства. Такі були висновки Грушевського, і я їх повністю поділяю. Ідеться про науковий зміст і рівень праці, а не лише про формальну назву академії. Сьогодні НТШ у Львові свою працю нав'язує до М. Грушевського, який репрезентує найкращі традиції української наукової

* Загальні Збори Наукового Товариства ім. Т. Шевченка відбулися 29 жовтня 1994 року в приміщеннях Львівського університету ім. Івана Франка у Львові. Це «Слово» з датою 21 жовтня 1994 р. адресоване д-ру Олегу Романіву, голові НТШ і Президії Загальних Зборів НТШ у Львові.

історіографії і наукового українознавства. Вірю, що незадовго українські історики і представники інших українознавчих дисциплін наново приймуть усучаснену схему Грушевського (в 1994 році відзначаємо 90-ліття її появи), яка стане основою відродження української національної історіографії й української культури. Ця схема є національною схемою української історичної науки, яка, як вдало підкреслив видатний історик проф. Олександр Оглоблин, базована на кількасотлітніх традиціях української історіографії. *Впровадження цієї схеми (звичайно, доповненої) вважаю за одне з найважливіших завдань українських істориків і наукових установ в Україні і на Заході. Вона обґрунтовує безперервність українського історичного процесу в контексті етно-політичного, культурного і територіального пов'язання модерної української нації і держави в ХХ ст. з античною українською історією, середньовічною українською державою (Київська і Галицько-Волинська держави), Козацько-гетьманською державою і українським національним і державним відродженням ХІХ і ХХ ст. Схема Грушевського охоплює цілість діяння і життя українського народу на всіх його територіях від найдавніших часів до доби Грушевського. Одночасно вона відкидає штучні гіпотези про спільне походження російського і українського народів, яке пропагували російські і українські радянські історики впродовж довгих років. Ця імперіалістична і комуністична партійна схема безпосередньо причинилася до фальсифікації і русифікації історії України, і її наслідки бачимо сьогодні в практичних аспектах будівництва української державности. Отже, гіпотеза про «єдину руську народність», яка створила Київську середньовічну державу і т. зв. «староруську культуру і мову», на думку Грушевського і нашу, не витримає критики. Ідеться про фальшиві концепції т. зв. «общерусской» народності і «общерусской» історії. Київська середньовічна держава була твором староукраїн-*

ського етносу, і саме тому найвидатніший учень Грушевського Іван Крип'якевич визначає цей період як українську державу за княжих часів, що охоплює приблизно роки 800 до 1340.

Ми довше зупинилися над питанням історичної схеми-моделю історії України М. Грушевського, який є винятково актуальний в наші часи, в яких ми є наглядними свідками поновленої русифікації української культури, мови і української історії. Українські історики й інші вчені не можуть бути пасивними в цій справі «життя і смерті» української незалежної держави, державної суверенності української нації і розвитку української національної культури.

Я бажав поділитися з учасниками Загальних Зборів НТШ деякими заключеннями відносно історичної схеми Грушевського в контексті українського і світового історичних процесів.

Ще раз дякую за Ваше відзначення і бажаю Вам якнайбільших успіхів у дальшій науковій праці. Українське Історичне Товариство бажає спільно з НТШ у Львові далі розбудовувати науку грушевськознавства.

Остаюся з правдивим і щирим привітом
Любомир ВИНАР
Голова УІТ, дійсний член НТШ

ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА ПЕРЕДМОВА¹

Кожне видання має свою історію, і перший том «Листування Михайла Грушевського» у новому серійному виданні «Епістолярні джерела грушевськознавства» не є винятком. Генеза видання нової серії і її першого тому, що його сьогодні даємо в руки дослідників і читачів, безпосередньо в'яжуться з розвитком науки грушевськознавства і з двома ювілейними відзначеннями в минулому році.

У 1996 році вшановано у міжнародному вимірі Михайла Сергійовича Грушевського (29.XI.1866 — 25.XI.1934) з нагоди 130-ліття з дня його народження як найвидатнішого українського історика, провідного будівничого української національної культури і видатного суспільно-політичного та державного діяча в ХХ ст. Михайло Грушевський як науковець-енциклопедист, автор монументальної «Історії України-Руси», «Історії української літератури» й інших важливих видань та як видатний діяч і творець історії є унікальною постаттю в анналах української і світової історії.

Одночасно в 1996 році ми відзначили 30-ліття народження і розвитку дисципліни грушевськознавства, що постала завдяки ініціативі Українського Історичного Товариства у 1966 році, в якому відзначено 100-ліття наро-

¹ Передмова до видання *Листування Михайла Грушевського*. Редактор Любомир Винар. Упорядник Галина Бурлака. Київ—Нью-Йорк, Українське Історичне Товариство, Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, 1997.

дження будівничого Нової України, голови Української Центральної Ради і першого президента Української Народньої Республіки в 1918 році.

Грушевськознавств² народилося поза межами України і до 1990 року розвивалося на Заході. В Україні під час комуністичної влади систематично фальсифіковано діяльність і творчість М. Грушевського, якого радянська влада і партійна комуністична історіографія проголосили «ворогом українського народу» і головним «фальсифікатором історії України». Самозрозуміло, що в атмосфері політичного терору, розгрому наукових установ і фальсифікації усіх періодів історії України, зокрема доби Грушевського, грушевськознавство як академічна дисципліна не могло постати в Україні. Цей обов'язок взяли на себе українські історики-емігранти, які продовжували традиції української національної історіографії. Лише з початком 1990 року, у зв'язку із відновленням державного суверенітету української нації, грушевськознавство розвивається в Україні і поза її межами спільними зусиллями дослідників-грушевськознавців у глобальному вимірі. Цей найновіший період дослідження Грушевського і його доби характеризується перш за все доступом до досі незнаних архівних джерел в архівах і бібліотеках України, що значно поширило джерельну основу грушевськознавства².

Історичні джерела становлять головну базу для наукового вивчення життя, діяльності і творчості Грушевського і його доби. Серед історичних першоджерел особливе місце належить епістолярній спадщині історика. В джерелознавчій аналізі архівних матеріалів грушевськознавства вирінає питання двох основних концепцій: «Епістолярна спадщина М. Грушевського» і «Епістолярна спадщина грушевськознавства». Перша концепція охоплює листування (приватне й офіційне) самого Грушевського. Поняття «епістолярні джерела грушевськознавства» включає, крім листування Михайла Сергійовича, також листування членів його родини, сучасників і співробітників історика, адресоване до нього або інших осіб і установ, що в ньому знаходимо дані (приватні і офіційні) про багатовимірну діяльність і творчість Михайла Сергійовича. Отже, поняття «епістолярні джерела грушевськознавства» набагато ширше за концепцію «епістолярна спадщина Грушевського». Діапазон епістолярної спадщини Грушевського виїнятковно широкий і різноманітний і становить одну з головних джерельних категорій грушевськознавства. Ми звернули увагу перш за все на листування самого Грушевського і його сучасників, що є унікальним історичним першоджерелом для дослідження і реконструкції доби Грушевського. Рівночасно епістолярій історика є інтегральною частиною його творчості, що доповнює його автобіографічні матеріали і спогади та інші першоджерела.

Епістолярні джерела вважають суб'єктивними документами і як такі вимагають повної джерелознавчої аналізи, що з'ясовує автентичність і вірогідність джерела за допомогою зовнішньої і внутрішньої критики і оцінки його фізичних характеристик і змісту. Філологічно-лінгвістична критика

² Докладніше обговорення дисципліни подане в статті Любомира Винара. Вступ до науки грушевськознавства. *Український Історик*, 1996, т. 33, ч. 1—4, с.17—78.

епістолярного джерела є інтегральною частиною критичної аналізи архівних матеріалів грушевськознавства.

Епістолярні джерела є незаступними у всебічному вивченні родинного і побутового життя Грушевського, у дослідженні його академічно-наукової, суспільно-політичної і культурно-освітньої діяльності і взагалі у наświetленні багатоглибокого історичного процесу найновішої доби історії України.

Наше видання «Листування Михайла Грушевського», що появляється завдяки співпраці між Інститутом Літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у Києві і Українським Історичним Товариством (УІТ) в Америці, безпосередньо в'яється з розвитком джерельної основи грушевськознавства і з ювілейним вшануванням М. Грушевського в 1996 році. Одночасно поява першого тому листування Грушевського у новій серії УІТ «Епістолярні джерела грушевськознавства» наглядно засвідчує ділову співпрацю між науковими установами і грушевськознавцями в Україні і діаспорі. У серії плануємо друкувати листування Михайла Грушевського і його сучасників, що безпосередньо відносяться до його життя, діяльності і творчості в контексті історично-культурного і суспільно-політичного розвитку української нації.

Видання першого тому серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» — це перша спроба видання повного комплексу листування М. Грушевського, що зберігається у різних архівах України. Віримо, що в майбутньому появляться далші теми нами запланованої серії у співпраці з різними науковими установами.

Коли в 1996 році до мене звернувся акад. Микола Жулинський, директор Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка, щоб спільно видати творчу спадщину Грушевського з Українським Історичним Товариством, а к. ф. н. Галина Бурлака, упорядник цього тому, запросила мене стати редактором цього видання, я погодився і уважав це своїм обов'язком історика й грушевськознавця³.

Це повністю збіглося також з науково-видавничими нашими плянами щодо видання архівних матеріалів грушевськознавства, які вже друкувалися на сторінках «Українського Історика» протягом довгих років.

У це видання включено 387 листів Михайла Грушевського до Івана Нечуя-Левицького, Олександра Кониського, Івана Франка, Сергія Єфремова, Ольги Кобилянської, Олександра Кандиби (О. Олесь) та інших діячів української культури, а також до чеського науковця Їржі Полівки. Хронологічно листи Грушевського охоплюють 45 років його життя і діяльності, від 1884 до 1929 включно. Епістолярій уложено за авторським хронологічним принципом. Подані листи зберігаються в архівних фондах Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту Рукопису Націо-

³ Лист М. Жулинського до Л. Винара від 23 жовтня 1996 року; лист Галини Бурлаки і Альбіни Шацької до Л. Винара із запрошенням стати редактором видання листів М. Грушевського і неопублікованої його прози (30 січня 1997 року). Дня 17 травня 1997 року підписано «Угоду» між Інститутом Літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України й Українським Історичним Товариством у справі спільного видання «Листування Михайла Грушевського».

нальної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, Центральному державному історичному архіву України, а також у Львівській науковій бібліотеці ім. В. С. Стефаника (1 лист).

Важливо зазначити, що Грушевський писав листи сам, а часто з допомогою своєї дружини Марії Сильвестрівни, якій часами диктував свої листи⁴.

Її допомога значно відтяжувала вченого і в деяких листах, писаних рукою Марії Грушевської, могли бути включені її погляди на порушені справи в листах, з якими погоджувався її чоловік. Роля Марії Сильвестрівни в кореспонденції М. Грушевського виїнятною важлива і заслуговує на окреме дослідження.

Статистичне авторсько-хронологічне співставлення листування М. Грушевського дає ясну картину епістолярної спадщини М. Грушевського у нашому виданні.

Статистична таблиця

Адресат	Час написання (роки)	Кількість листів
1. Іван Нечуй-Левицький	1884—1904	21
2. Дмитро Маркович	1886	3
3. Олександр Кониський	1894—1898	21
4. Іван Белей	1894—1899	5
5. Іван Франко	1895—1914	55
6. Різні установи	1896—1907	5
7. Осип Маковей	1897—1911	53
8. Кесар Білиловський	1897	1
9. Іван Пулюй	1900—1904	3
10. Сергій Єфремов	1901—1917	93
11. Декан Твардовський	1901	2
12. Кость Паньківський	1901	1
13. Теофіл Грушкевич	1905	1
14. Василь Доманицький	1907—1910	22
15. Ольга Кобилянська	1908—1911	9
16. Іван Джиджора	1908	1
17. Олександр Кандиба (О. Олесь)	1909—1929	76
18. Олекса Назарійв	1912	2
19. Михайло Лобач-Жученко	1913	1
20. Панас Рудченко (Мирний)	1914	1
21. Іржі Полівка	1923—1927	11
Число адресатів: 21	Роки: 1884—1929	Число листів: 387

⁴ Для прикладу згадаємо лист М. Грушевського до О. Кониського з 26 жовтня 1896 року, який починається реченням: «Виручаючи чоловіка, що дуже зайнятий, пишу Вам з его слів...». Див. *Листування Михайла Грушевського*, с. 59, ч. листа 31. У іншому листі до О. Кониського з січня 1897 року Грушевський пише: «Лежачи в ліжку, бо хворий, диктую жінці лист до Вас, бо нема часу з ним гаятись...», *цит. пр.*, с. 60, ч. 32.

Частина цих листів Грушевського була вже видрукувана у попередні роки⁵.

Більшість листів друкується вперше за автографом у авторсько-хронологічному порядку. Листи супроводжені науковим коментарем грушевськознавця Галини Бурлаки, упорядника тому, яка також виготовила анотований покажчик імен та назв, хронологічний покажчик листів і список ілюстрацій. Завдяки її ентузіазмові і систематичній дослідницькій праці маємо змогу видати цей перший том листування М. Грушевського. Треба згадати, що Галина Бурлака є старшим науковим співробітником Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, членом Українського Історичного Товариства, Вченим хранителем фондів Відділу рукописних фондів і текстології Інституту Літератури. В її передмові «Голоси історії» коротко обговорений зміст листів у контексті діяльності М. Грушевського.

Значення зібраних у томі листів для вивчення постаті Михайла Грушевського і його доби унікальне. Багато гіпотез про його академічну, суспільно-політичну і редакційну діяльність, на основі нових першоджерел, вимагають перевірки, доповнення або відкинення. Це стосується його наукової і редакційної діяльності в НТШ, ЛНВіснику, еміграційному періоді життя і вкінці у виясненні причин його повороту в Україну 1924 року (листи М. Грушевського до О. Олеся). Це саме відноситься до його взаємин і співпраці з О. Кониським, І. Франком, С. Єфремовим і іншими діячами. Як свого часу вдало спостеріг грушевськознавець І. Гирич, епістолярні джерела дозволяють дослідникам «зазирнути в лябораторію творення історії»⁶.

Рівночасно в них знаходимо важливі дані про формування світогляду Грушевського і його родинне та побутове життя. Вже у своєму листі до Івана Нечуя-Левицького з 26 жовтня 1884 року молодий Грушевський стверджує: «Щиро кохати став я отчизну свою Україну, страх бажав я допомогти як-небудь у сю недобру для неї добу» (лист ч. 1, с. 28). Ця декларація майбутнього історика проходить червоною ниткою через усі листи Грушевського, що їх видруковано у першому томі нашої джерельної серії грушевськознавства. Тому можна зрозуміти його заключення в 1923 році, що «моє місце на Україні — трудно мені відмовлятись від сього в ім'я матеріальних вигод!..» (лист М. Грушевського до О. Олеся з жовтня 1923 року, ч. 358). Епістолярна спадщина Грушевського вимагає сумлінного і

⁵ Бурлака Галина. Листи М. Грушевського до І. Франка — У збірнику «Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського». — К., Веселка, 1992, с. 244—260; До джерел — *Старожитності*, 1992, ч. 18—19, с. 14; Листи М. Грушевського до І. Франка. *Українське літературознавство*, випуск 58. — Львів, 1993, с. 28—43; Листи М. Грушевського до О. Кониського. *Український Історик*, 1994, т. 31, ч. 1—4, с. 117—134; Листи М. Грушевського до І. Нечуя-Левицького. *Слово і час*, 1996, № 10, с. 18—27.

⁶ Гирич Ігор. *Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко)*. Автореферат дисертації. К., 1996, с. 1.

об'єктивного вивчення його приватного і офіційного листування і зроблення відповідних висновків.

На окрему увагу заслуговує вивчення мови, правопису і «словника» Михайла Грушевського — це, перш за все, завдання мовознавців.

Назагал можна ствердити, що зібрано вийняткову важливий першоджерельний епістолярний матеріал для нового насвітлення діяльності провідного творця національної культури, що досі не був знаний дослідникам. Віримо, що незадовго появляться нові томи в серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» — поки що це наш скромний початок у розбудові джерельної основи грушевськознавства.

Видання першого тому листів Михайла Грушевського заповнить поважну прогалину в історичних джерелах і безпосередньо причиниться до повнішого і більш об'єктивного насвітлення і аналізу багатовимірної діяльності Михайла Сергійовича і його співробітників у розбудові української національної культури. Листи впроваджують історика, літературознавця, мовознавця, соціолога і інших дослідників у творчу лабораторію Михайла Грушевського, в якій його багатогранна діяльність творила одну органічну цілість.

До сьогодні епістолярна спадщина М. Грушевського мало вивчалася як унікальне історичне джерело, що доповнює інші джерельні матеріали. Сподіваюся, що це видання прискіпить появу обширного монографічного дослідження життя і творчості Будівничого Нової України, що досі не появилася через незадовільну джерельну основу і незнання важливих архівних джерел до дисципліни грушевськознавства.

Любомир ВИНАР

*Голова Українського Історичного Товариства,
редактор видання «Листування Михайла Грушевського»
Кент, 7 вересня 1997 р.*

Світлана ПАНЬКОВА

*Історико-меморіальний музей М. Грушевського
Київ, Україна*

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ ЛЮБОМИРА ВИНАРА «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРИК І БУДІВНИЧИЙ НАЦІЇ» У КИЄВІ

Наукова концепція Історико-меморіального музею Михайла Грушевського передбачає відтворення на основі музейного зібрання меморіального помешкання визначного українського історика та громадсько-політичного діяча й створення історичного розділу експозиції, де буде розкрита багатогранна діяльність Великого Українця. Важливим напрямком розбудови майбутнього музею є відродження традицій будинку Грушевських, двері якого

свого часу були завжди відчинені для друзів, співробітників, учнів, однодумців. З відкриттям музею має стати не лише науковим центром грушевськознавства в Україні, але й місцем проведення конференцій, дискусій, творчих зустрічей дослідників, чії наукові пошуки спрямовані на всестороннє вивчення життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського.

І доки вирішується питання реставрації будинку, колектив Історико-меморіального музею Михайла Грушевського вже сьогодні знайомить киян і гостей міста з унікальною колекцією, яка представлена на виставці «Мета, зміст і щастя життя...». Виставка відкрита до 130-річчя від дня народження вченого й державотворця в Музеї історії міста Києва, філією якого є музей Грушевського.

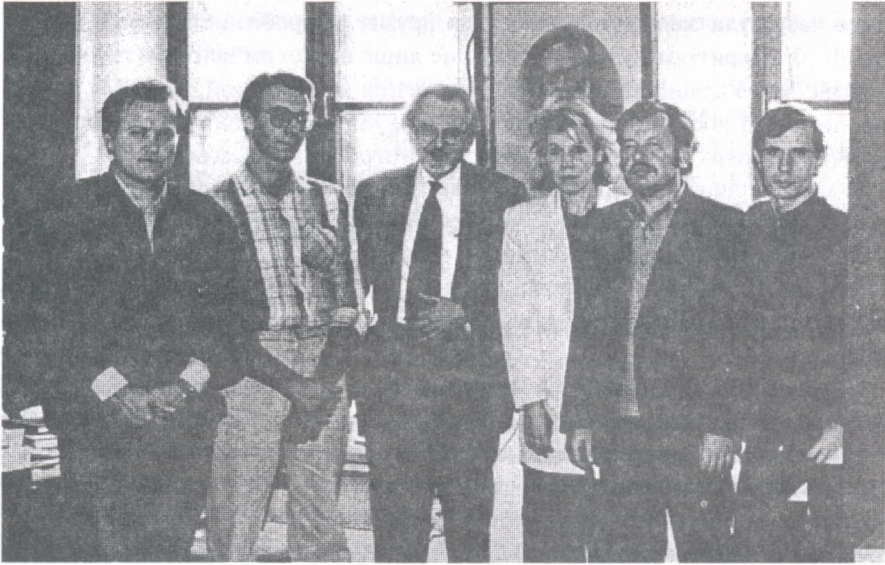
Символічно, що саме ця виставка й саме у дні відзначення 80-річчя Української Центральної Ради стала місцем представлення книги «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації» голови Українського Історичного Товариства (ЗСА), головного редактора журналу «Український Історик», професора Кентського університету Любомира Винара. Започаткувавши грушевськознавство як окрему галузь українознавчих досліджень, професор Винар понад 30 років своєї наукової діяльності присвятив справі повернення із забуття імені та наукової спадщини М. Грушевського. Не лише численні статті та монографії Любомира Винара, але й редакований ним журнал були і залишаються науковою трибуною правдивої історії України.

І на сьогоднішній день, коли масштабність досліджень про Михайла

Біля будинку Грушевських у Києві, вул. Паньківська, 9.

Т. Булат, С. Панькова, Л. Винар, М. Кучеренко, О. Будзинський (Київ, 1994).

Л.Винар серед співробітників майбутнього музею М. Грушевського
(у приміщенні музею Історії Києва у фондах майбутнього музею).
Зліва направо: І. Гирич, О. Будзинський, Л. Винар, С. Панькова,
В. Левченко, М. Кучеренко.

У музеї Михайла Грушевського.
І. Гирич, С. Панькова, Л. Винар.

Грушевського на ґрунтовній джерельній базі значно розширилась, подвижницька діяльність Любомира Винара відіграє важливу роль каталізатора наукових пошуків українських дослідників.

Презентація книги організована Київським осередком УІТ імени М. Грушевського, представництвом журналу «Український Історик» у Києві та Історико-меморіальним музеєм Михайла Грушевського.

«Присвячую історикам — спадкоємцям історіографічної спадщини Михайла Грушевського» — такою посвягою відкривається книга Любомира Винара, що побачила світ у Києві завдяки Українському Історичному Товариству, Інституту української археографії та джерелознавства імени М. Грушевського НАН України, Фондації імени О. Ольжича.

Серед учасників зібрання були присутні науковці Інституту української археографії та джерелознавства імени М. С. Грушевського, Інституту Історії України, Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Інституту українознавства Національного університету імени Тараса Шевченка, Історико-меморіального музею Михайла Грушевського, представники бібліотеки Фондації імени О. Ольжича, Національної парламентської бібліотеки України, Міжнародного Фонду Михайла Грушевського, кіностудії «Укртелефільм», кореспонденти столичних газет «Українське слово», «Час/Time», «День», «Вечірній Київ», громадськість міста.

Знайомлячись зі змістом книги, присутні звернули увагу на оригінальний (за Грушевським) вступ — передмову автора «Як я став грушевськознавцем». І, безперечно, рівень представництва даного зібрання визначався тим, що не один з його учасників подумки перевів назву передмови у форму запитання собі, згадуючи свій, часто непростий, науковий шлях.

Співзвучними були думки, висловлені відомими українськими істориками (Сергій Блокінь, Владислав Верстюк, Юрій Шаповал, Ярослав Дзира) про незаперечний авторитет Любомира Винара, визнання провідних положень його праць, спрямованих на всебічне, об'єктивне, критичне вивчення і розуміння непересічної постаті Михайла Грушевського — історика, державотворця, суспільно-політичного діяча й громалянина.

Учасники зустрічі (Руслан Пиріг, Павло Сохань, Ігор Гирич, Світлана Панькова) наголошували, що книга Любомира Винара «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації» займе вагоме місце в українській історіографії і як узагальнений науковий доробок автора, і як видання, що визначає тематику й перспективи грушевськознавчих студій. Актуальні й невідкладні проблеми: осмислення та ґрунтовна аналіза наукової спадщини Грушевського на рівні сучасних знань, підготовка повної наукової біографії, «Енциклопедії грушевськознавства», видання епістолярної спадщини вченого потребують згуртування наукових сил, співпраці українських істориків. Професор Любомир Винар докладає чимало зусиль для цього об'єднання і навіть презентація його книги — беззаперечний тому доказ.

У загальному контексті визнання заслуг Любомира Винара перед українською історичною наукою прозвучала пропозиція (Володимир Сергійчук,

Ярослав Дзира) порушити питання про надання вченому звання Почесного доктора Національного університету імені Тараса Шевченка.

Підсумовуючи висловлені думки, присутній на презентації кореспондент тижневика «Українське слово» Сергій Марченко написав: «... як вчений із світовою славою, що більшу частину свого 65-річного життя присвятив справі відродження і дослідження забутих сторінок історії України, Л. Винар заслуговує на визнання і гідне пошанування тут, в Україні, на тій землі, задля відновлення державного суверенітету якої він так багато зробив. Зробив в першу чергу як учений, доносячи у своїх працях до світової громадськості гірку правду про долю свого народу, плекаючи в глибині душі надію на відновлення незалежності України. Надію, якій судилося збутися».

ДОКУМЕНТАЦІЯ

Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття народження Михайла Грушевського

У 1996 році відзначаємо 130-ліття з дня народин Михайла Грушевського (1866—1996), найвидатнішого українського історика й провідного будівничого українського науково-культурного життя, голову Української Центральної Ради і першого президента Української Народньої Республіки в 1918 р.

Президія УІТ на міжнародній історичній конференції в Київському університеті (жовтень 1995) проголосила 1996 рік Міжнародним роком Михайла Грушевського й поклікала до життя Міжнародний академічний комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Великого Українця. У склад Міжнародного комітету входять видатні грушевськознавці й організатори українського наукового життя в Україні, Америці, Канаді, Західній Європі й Австралії.

Михайло Грушевський є одним з найвидатніших діячів українського національно-державного відродження ХХ століття.

Як автор монументальної «Історії України-Руси» М. Грушевський поклав тривалі основи під розвиток української національної історіографії, відкриваючи правдивий образ історичного розвитку української нації. Історична схема Грушевського встановила безперервність і обґрунтувала самостійність українського історичного процесу.

Як довголітній голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові й голова Українського Наукового Товариства в Києві, а згодом голова Українського Соціологічного Інституту у Відні й від 1924 року голова Історичної Секції й історичних установ у Всеукраїнській Академії Наук у Києві М. Грушевський причинився до великого піднесення української історичної науки в Україні та введення її, як рівнорядного учасника, до світового історичного й культурного процесу. Він був одним з найвидатніших будівничих української національної культури у світовому вимірі.

Як громадсько-політичний діяч М. Грушевський очолив українську визвольну революцію ХХ століття, був вибраний головою Української Центральної Ради і став першим президентом Української Народньої Республіки в 1918 році. Він проголосив Четвертий Універсал Української Центральної Ради 22 січня 1918 р. в Києві й був одним з авторів Конституції Української Народньої Республіки, що є найвидатнішим конституційним актом української державности в першій половині ХХ століття.

Михайло Грушевський був символом всеукраїнського національного єднання, яке він розумів як з'єднання всіх частин української землі й укра-

їнської нації в єдиному національно-державному й національно-культурному організмі.

Українське Історичне Товариство у співпраці з науковими установами в Україні й діяспорі організує проведення наукових ювілейних конференцій, присвячених М. Грушевському в Києві, Львові, Острозі, Ужгороді, Нью-Йорку, Торонті, Парижі, Мюнхені, Урбані, Бостоні, Сіднею, Вінніпег і інших містах. Водночас УІТ планує видання праць українською й англійською мовами, присвячених життю і творчості М. Грушевського, як також переведення його наукових і публіцистичних праць. В ювілейному році планується серійне видання «Михайло Грушевський: статті і матеріали», в якому будуть співпрацювати представники різних генерацій істориків і грушевськознавців. Також у співпраці з Міжнародним Товариством ім. М. Грушевського підготовляється англомовний збірник про життя і творчість історика. Окрему увагу кладемо на видання нововіднайдених архівних матеріалів М. Грушевського й про нього.

В 1996 році одночасно відзначаємо 30-ліття науки грушевськознавства, що постала за ініціативою УІТ в 1966 році, з дня, в якому відзначено 100-ліття з дня народження М. Грушевського. Сьогодні грушевськознавство розвивається завдяки дружній співпраці грушевськознавців в Україні й діяспорі.

Президія УІТ закликає українську громадськість в Україні й діяспорі піддержати відкриття Музею М. Грушевського в Києві й Львові та інших містах, де проживав історик і його родина.

Закликаємо українську спільноту й установи в Україні й діяспорі гідно відзначити 130-літні роковини Великого Сина українського народу, який все своє життя присвятив праці й боротьбі за краще майбутнє України.

*Президія Українського Історичного Товариства
Редакція журналу «Український Історик»
Київ — Кент, 22 січня 1996 р.*

(Архів УІТ)

Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського

27 жовтня 1996 року в Нью-Йорку, в будинку Українського Інституту Америки, відбулася ювілейна наукова конференція — «Михайло Грушевський — історик, суспільно-політичний діяч, державотворець».

Конференцію організував Міжнародний академічний комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського, що діє при Президії Українського Історичного Товариства, при співпраці Української Вільної Академії Наук у США і Українського Інституту Америки.

Ювілейна конференція мала всеукраїнський академічний характер, в якій взяли участь науковці з Америки, України і Канади. Українську державу офіційно репрезентував на конференції Достойний Посол України у США — д-р Юрій Щербак.

Учасники конференції обговорили ряд аспектів державотворення і грушевськознавства в контексті творів М. Грушевського (виступи Ю. Щербака, Т. Гунчака, Л. Винара, М. Антоновича, Р. Шпорлюка) і прийняли такі рішення:

1. Сприяти розвитку грушевськознавства як окремої міждисциплінарної науки в Україні й поза її межами. Ця дисципліна була започаткована Українським Історичним Товариством в 1966 році, коли було відзначено 100-ліття з дня народження найвидатнішого українського історика й Голови Української Центральної Ради.

2. Сприяти видрукуванню недрукованих і друкованих праць і архівних матеріалів М. Грушевського й окремих монографічних досліджень, документальних, мемуарних творів, присвячених життю, творчості й діяльності історика, державного діяча.

3. Впровадити в українську й світову історичну науку історіософічну схему М. Грушевського історії українського народу й держави («Історія України-Руси») з відповідними доповненнями як наукову схему української національної історіографії, яку запровадити для вивчення в школах, вищих навчальних закладах.

4. Приділити увагу глибинному вивченню вкладу М. Грушевського в формування основ внутрішньої і зовнішньої політики України, виділивши, зокрема, такі напрями:

- а) західний напрям зовнішньої політики України;
- б) стратегічне співробітництво України і США;
- в) роль і місце України в Європі;
- г) формування кооперації країн Чорноморського басейну;
- д) відносини України і Росії.

5. Учасники підкреслили актуальність історичних і державотворчих концепцій М. Грушевського в його працях («На порозі Нової України» та інші) для формування зваженої та відповідальної зовнішньої та внутрішньої політики України і рекомендували урядовим інституціям України вивчати спадщину М. Грушевського й творчо застосувати її в сучасних умовах.

6. Підтримати ініціативу Українського Історичного Товариства при співпраці наукових установ в Україні й поза її межами видання періодичних наукових збірників «Михайло Грушевський: статті і матеріали».

7. Сприяти виданню джерельних матеріалів і епістолярної спадщини Михайла Грушевського і його співробітників в українській, англійській і інших мовах. Подякувати видавцям англomовного перекладу «Історії України-Руси» і відзначити передрук цього монументального твору в Україні.

8. Підтримати звернення до Генпрокурора України в справі розслідування обставин зникнення рукопису 2-ї частини X тому «Історії України-Руси»

та VII тому «Історії української літератури» М. Грушевського, які є національно-культурною спадщиною українського народу.

9. Відзначити зусилля авторів книги «Трагічне десятиліття: 1924—1934 роки, М. Грушевський і ГПУ—НКВД», як першу спробу відновлення історичної правди і заохотити дослідників до з'ясування загадкової смерті М. Грушевського й трагічної долі його родини, як також його учнів і співробітників.

10. Підтримати заходи щодо заснування історично-меморіальних музеїв М. Грушевського в Києві й Львові та встановлення пам'ятника історику в Києві та інших містах України.

11. Схвалити діяльність Українського Історичного Товариства, Міжнародного товариства ім. М. Грушевського й інших установ у поширенні грушевськознавства на Заході, зокрема серед неукраїнських дослідників.

Визнати, що опрацювання докторських праць на Гарвардському університеті, де існує катедра історії ім. М. Грушевського, як також на інших університетах, де існують наукові осередки українознавства (Канада, Європа, Америка), вийнятоково важливе для систематичного вивчення історичних, політологічних і інших концепцій Михайла Грушевського.

12. Сприяти діяльності академічних установ і університетів в Україні й поза її межами, які сприяють розвитку грушевськознавства.

Резолюції прийнято одностайно.

Любомир ВІНАР

*Голова Міжнародного академічного комітету
для вшанування 130-ліття від дня народження М. Грушевського*

Юрій ЩЕРБАК

*Посол України у Сполучених Штатах Америки
Нью-Йорк, 27 жовтня 1996 року*

**Резолюція Міжнародної наукової конференції у Києві,
присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського
«Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин»**

Відзначаючи 130-річчя від дня народження великого вченого й засновника першої української держави в ХХ ст., видатного громадсько-політичного діяча Михайла Грушевського, Міжнародна наукова конференція постановляє:

1. Продовжити працю Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (ІУАД) видання творчої спадщини М. Грушевського: історичних студій, рецензій, публіцистики як складової частини повного зібрання праць вченого.

2. Започаткувати при ІУАД НАН України спільно з Українським Історичним Товариством, Інститутом історії України та іншими науковими, архівними, музейними установами серійне видання мемуарів та епістолярної спадщини М. Грушевського.

3. Заініціювати заснування науковими установами України та діаспори [ініціатива Українського Історичного Товариства] періодичних наукових збірників «Михайло Грушевський. Статті і матеріали».

4. Підтримати заходи заснування історико-меморіальних музеїв М. Грушевського в Києві й Львові, встановлення пам'ятника М. Грушевському в Києві.

5. Підтримати ініціативу Українського Історичного Товариства опрацювання енциклопедичного словника «Михайло Грушевський».

6. Звернути увагу відповідних державних установ на необхідність створення нормальних умов для діяльності ІУАД ім. М. С. Грушевського як провідної установи вивчення творчої спадщини та громадсько-політичної діяльності М. Грушевського.

7. Підтримати Звернення до Генпрокурора України Г. Ворсінова з проханням про офіційне розслідування обставин зникнення рукопису 2-ї частини X тому «Історії України-Руси» та VII тому «Історії української літератури» М. Грушевського, які є національно-культурною спадщиною українського народу.

8. Схвалити діяльність Міжнародного товариства ім. М. Грушевського, що діє при УІТ, у поширенні грушевськознавства на Заході серед неукраїнських дослідників.

За Президію

Павло СОХАНЬ

Співголова Оргкомітету Міжнародної конференції

Ігор ГИРИЧ

Секретар Оргкомітету Міжнародної конференції

25 вересня 1996 р., м. Київ

(Архів УІТ)

**Резолюція Ювілейної наукової конференції в Америці,
присвяченої 125-й річниці від дня народження
академіка Михайла Грушевського**

19—20 жовтня 1991 року в Нью-Йорку, в будинку Української Вільної Академії Наук у США, відбулася Ювілейна наукова конференція — «Михайло Грушевський в історії України».

Конференцію організував Академічний комітет для відзначення 125-ліття від дня народження М. Грушевського при співпраці Наукової Ради при Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ). До Академічного комітету

входили видатні вчені і організатори наукового життя Америки, Канади й Європи.

Ця наукова конференція — це видатна культурна подія в науковому та громадському житті діаспори. Адже Михайло Грушевський був і залишається найвидатнішим українським істориком, організатором українського наукового життя, а також Головою Української Центральної Ради і першим президентом Української Народної Республіки 1918 року. Він є одним із найвидатніших будівничих української національної культури і державности України в ХХ столітті.

Ювілейна конференція мала всеукраїнський академічний характер, в ній взяли участь науковці з України, Америки і Канади. Конференція охоплювала тематично різні аспекти життя і творчости академіка Михайла Грушевського. Ювілейна наукова конференція рекомендує:

1) Сприяти розвиткові грушевськознавства як нової галузі української науки в Україні і поза її межами. Ця галузь була започаткована Українським Історичним Товариством 1966 року, коли було відзначено 100-ліття від дня народження Великого Українця:

а) сприяти виданню недрукованих і перевиданню друкованих праць М. Грушевського;

б) сприяти виданню монографічних досліджень, присвячених життю, діяльності і творчості Ювілята;

в) сприяти виданню бібліографічних і енциклопедичних довідників про М. Грушевського;

г) з'ясувати долю завершених і загублених останніх томів «Історії України-Руси» та «Історії української літератури» М. Грушевського.

2) Сприяти впровадженню в науку схеми Михайла Грушевського як науково-обґрунтованої схеми української історії. Підготувати підручники для вищої і середньої школи, опрацьовані на основі схеми М. Грушевського.

3) З'ясувати долю родини академіка М. Грушевського, зокрема його дочки Катерини (відомої дослідниці), дружини Марії, брата Олександра та ін.

4) З'ясувати трагічну долю репресованих і знищених учнів і співробітників акад. Грушевського.

5) Висловити особливу подяку проф. Любомиру Винареві, голові УІТ, за його ініціативу, організацію та успішне керівництво нової ділянки української культури — грушевськознавства, а також за успішне переведення Ювілейної конференції.

6) Висловити сердечну подяку та вітання патріарху української історичної науки проф. Олександрові Оглоблину за видатні творчі здобутки в розвитку української історичної науки.

7) Сприяти розвиткові діяльності Українського Історичного Товариства та новоутвореного Міжнародного Товариства ім. Грушевського в дальшому розгорненні дослідів грушевськознавства. Допомогти в дальшому виданні серії УІТ — «Грушевськіяна» і звернути особливу увагу на залучення до співпраці молодих вчених.

8) Сприяти спорудженню пам'ятника М. Грушевському в Києві, біля колишнього будинку Української Центральної Ради, а також встановити меморіальні дошки в головних містах України та діаспори.

9) Повернути київській середній школі на Куренівці, збудованій на кошти батька М. Грушевського, її первісну назву — Середня школа ім. Сергія Грушевського.

10) Сприяти діяльності наукових установ, які займаються грушевськознавством.

11) Схвалити встановлення Українським Історичним Товариством щорічної премії ім. Михайла Грушевського за кращі наукові дослідження в галузі грушевськознавства.

Резолюцію прийнято одностайно.

За Резолюційну комісію конференції:

Ярослав ДЗИРА — Голова, Київ

Члени:

Василь ОМЕЛЬЧЕНКО, Іван ФІЗЕР

20 жовтня 1991 р.

(Архів УІТ)

ПРОГОЛОШЕННЯ 1984 року

РОКОМ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Звернення Українського Історичного Товариства

В 1984 році відзначаємо 50-ліття смерті Михайла Сергійовича Грушевського (1866—1934), найвидатнішого українського історика й одного з найвидатніших діячів українського національного відродження ХХ століття.

Як автор монументальної «Історії України-Руси» М. Грушевський поклав міцні підвалини для національно-державного відродження України, відкриваючи правдивий образ історичного розвитку українського народу. Історична схема М. Грушевського встановила і обґрунтувала самостійність українського історичного процесу.

Як найвидатніший організатор українського наукового життя Михайло Грушевський спричинився до великого піднесення української історичної науки і введення її як рівнорядного учасника до світового й культурного процесу.

Як громадсько-політичний діяч М. Грушевський очолив українську національну революцію ХХ століття і став головою Української Центральної Ради і першим президентом Української Народної Республіки.

Михайло Грушевський був символом всеукраїнського національного єднання, що його розумів він як з'єднати всіх частин української землі і української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі.

Советська влада вважає М. Грушевського за найбільшого ворога комуністично-московського режиму на Україні. Його твори фактично заборонені, його ім'я стало символом т. зв. «буржуазного націоналізму». Боротьба проти історичної схеми і творчості М. Грушевського в поневоленій Україні посилюється і набуває ще більшої гостроти.

Українське Історичне Товариство проголошує 1984 рік Роком Михайла Грушевського. У зв'язку з цим УІТ плянує видання окремих збірників і бібліографії М. Грушевського українською і англійською мовами, присвячених його життю і творчості. Також заплановано видати односторонній вибраних праць Михайла Грушевського і відбутися у співпраці з іншими установами цілу низку конференцій у США й Канаді для відзначення його діяльності.

Закликаємо українську громаду у вільному світі гідно відзначити 50-ліття смерті Великого Сина українського народу, який ціле життя присвятив праці й боротьбі за краще майбутнє України.

За Президію УІТ:

Олександр ОГЛОБЛИН

Почесний Голова

Любомир ВИНАР

Голова

Марко АНТОНОВИЧ

Заст. Голови

Олександр ДОМБРОВСЬКИЙ

Науковий Секретар

(Архів УІТ)

Резолюції

III Секції I Конгресу Міжнародної Асоціації Україністів,
запропоновані 29—30 серпня 1990 р. до обговорення
на пленарному засіданні 1 вересня 1990 р.

1. Підтримати пропозицію голови Українського Історичного Товариства (Кент, Огайо, США) проф. Любомира Винара про оголошення 1991 р. ювілейним роком Михайла Грушевського.

2. Запропонувати ЦК КПУ скасувати сталінську постанову і тези «До 300-річчя возз'єднання України з Росією», засудивши тези як такі, що брутально фальсифікують історію України.

3. Створити в структурі МАУ сходознавчу секцію.

4. Підтримати археологічні студії з історії України.

5. Розробити програму створення серії бібліографічних довідників «Археографія України».

(Архів УІТ)

Міжнародний академічний комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1866—1996)

У 1996 році вшанується 130-ліття народження Михайла Грушевського, найвидатнішого українського історика й організатора українського наукового життя, провідного будівничого національної культури і першого президента Української Народньої Республіки.

У Києві на міжнародній історичній конференції, 11 жовтня 1995 року, проголошено з рамени Українського Історичного Товариства в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка Міжнародний Рік Михайла Грушевського з нагоди 130-ліття його народження (1866—1996).

Голова УІТ Любомир Винар в проголошенні вшанування М. Грушевського підкреслив, що це перший раз проголошується міжнародний ювілейний рік одного з найвидатніших українських вчених і будівничого української держави в Київському університеті ім. Т. Шевченка, в якому Михайло Сергійович закінчив університетські студії.

У зв'язку із проголошенням Міжнародного ювілейного року М. Грушевського в 1996 році покликано до життя Міжнародний Академічний Комітет, який у співпраці з науковими установами і університетами в Україні і поза її межами допоможе в організуванні наукових конференцій, ювілейних зустрічей, виданню відповідних праць з грушевськознавства. Тим самим Комітет причиниться до тривалого і гідного відзначення пам'яті Михайла Грушевського, який побіч Тараса Шевченка і Івана Франка належить до головних будівничих Нової України.

Крім загального Міжнародного Комітету, передбачується організацію місцевих ювілейних комітетів (напр. Львівський, Київський, Нью-Йоркський тощо), що будуть співпрацювати, у міру можливості, з Міжнародним Академічним Комітетом. Для скорочення тексту повідомлення уживаємо такі скорочення: МАКМГ — Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського; НТШ — Наукове Товариство ім. Т. Шевченка; НАНУ — Національна Академія Наук України; УВАН — Українська Вільна Академія Наук; УІТ — Українське Історичне Товариство, МАУ — Міжнародна Асоціація Україністів; УВУ — Український Вільний Університет.

До Міжнародного Комітету запрошено таких науковців (подаємо прізвища в поазбучному порядку, зазначаючи їхні афіліції).

Члени Міжнародного Академічного Комітету

Антонович, Марко (Монтреаль), президент УВАН у США.

Баран, Олександр о. (Торонто), б. президент УВАН у Канаді, член Президії УІТ у Канаді.

Брайчевський, Михайло (Київ), голова Осередку УІТ в Києві, проф. Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Брюховецький, В'ячеслав (Київ), ректор Університету «Києво-Могилянська Академія».

Булат, Тамара (Нью-Йорк), генеральний секретар УВАН у США, секретар МАКМГ.

Винар, Любомир (Кент), голова МАКМГ, президент УІТ, голова Історичної Секції УВАН у США.

Гайда, Любомир (Кембрідж), заст. директора Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету.

Грич, Ігор (Київ), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУ України. Редактор ж. «Старожитності».

Гордієв, Ігор (Австралія), голова Осередку НТШ в Сіднею.

Гунчак, Тарас (Нью-Йорк), директор Українського науково-дослідного і документального Центру, ред. ж. «Сучасність».

Грицак, Ярослав (Львів), директор Інституту історії досліджень, Львівський державний університет ім. І. Франка.

Гумецька, Ася (Анн Арбор), президент Американської асоціації українських студій.

Герус, Олег (Вінніпер), голова Історичної Секції УВАН у Канаді.

Дашкевич, Ярослав (Львів), керівник Львівського відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НАНУ, голова Історичної Секції НТШ у Львові.

Домбровський, Олександр (Нью-Йорк), науковий секретар УІТ, голова Секції Античної історії України, УВАН у США.

Дубровіна, Л. (Київ), директор Інституту рукопису ЦНБ НАНУ.

Жуковський, Аркадій (Париж), голова НТШ в Європі, редактор «Енциклопедії Українознавства».

Зленко, Дмитро (Мюнхен), голова Осередку УІТ в Німеччині, доцент УВУ.

Ісаєвич, Ярослав (Львів), президент МАУ, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, НАНУ.

Ісаєв, Всеволод (Торонто), професор і директор Програми дослідження етичності, імміграції і плюралізму при Торонтському університеті, проф. УВУ.

Каменецький, Ігор (Мт. Плезент), президент Українсько-американської асоціації університетських професорів.

Книш, Юрій (Вінніпер), голова Наукової Ради при СКУ.

Ковальський, Микола (Острог), проректор Острозького Вищого Колегіума, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі.

Когут, Зенон (Едмонтон), директор Канадського Інституту Українських Студій, Альбертійський університет.

Козак, Степан (Варшава), голова НТШ у Польщі, керівник Катедри українознавства Варшавського університету, голова Асоціації українців у Польщі.

Кононенко, Петро (Київ), директор Інституту українознавства Київського університету ім. Т. Шевченка.

Крушельницька, Ляріса (Львів), директор Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАНУ.

Купчинський, Олег (Львів), редактор «Записок НТШ», науковий секретар НТШ у Львові.

Лабунька, Мирослав (Мюнхен), ректор УВУ.

Мазурок, Олег (Ужгород), Осередок УІТ в Ужгороді, Ужгородський державний університет.

Маркус, Василь (Чикаго), голова Історично-філософської Секції НТШ, редактор «Енциклопедії української діаспори».

Мацьків, Володимир (Торонто), голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Канаді.

Микитович, Роман (Гарран), голова НТШ в Австралії.

Мицик, Юрій (Дніпропетровськ), голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Дніпропетровську.

Мотика, Володимир (Австралія), голова Фундації українознавчих студій в Австралії.

Омельченко, Василь (Нью-Йорк), діючий президент УВАН у США.

Падох, Ярослав (Нью-Йорк), б. голова Наукової Ради НТШ, б. голова НТШ в Америці, почесний член НТШ.

Павлишин, Марко (Клейнон), голова Асоціації українців в Австралії.

Панькова, Світлана (Київ), завідувача Історико-меморіального Музею М. Грушевського в Києві.

Решодько, Леонід (Київ), директор Міжнародного благодійного фонду М. Грушевського.

Ричка, Володимир (Київ), науковий редактор Українського історичного журналу, Інститут Історії України, НАНУ України, секретар МАКМГ.

Романів, Олег (Львів), голова НТШ у Львові, ген. секретар Світової Ради НТШ.

Рудницький, Леонід (Філядельфія), президент Світової Ради НТШ, голова НТШ в Америці.

Сидоренко, Олександр (Арканзас), секретар МАКМГ, науковий секретар Міжнародного Товариства ім. М. Грушевського.

Сисин, Френк (Едмонтон), директор Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика, гол. редактор англomовного перекладу Історії України-Руси М. Грушевського.

Смолій, Валерій (Київ), директор Інституту історії України, Національна Академія Наук України.

Сохань, Павло (Київ), директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, гол. редактор перевидання Історії України-Руси М. Грушевського.

Тарновецький, Михайло (Вінніпег), президент УВАН у Канаді.

Цюцюра, Богдан Т. (Мюнхен), б. ректор Українського Вільного Університету.

Шпорлюк, Роман (Кембрідж), керівник катедри історії ім. М. Грушевського, Гарвардський університет.

Штогрин, Дмитро (Урбана), директор Української науково-дослідчої програми при Іллінойському університеті.

Янішевський, Василь (Торонто), президент Українсько-Канадського Дослідчо-документаційного центру.

Ясінський, Богдан (Вашінгтон, ДС), відповідальний за україніку в Конгресовій Бібліотеці.

Структура Міжнародного Академічного Комітету

Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження М. Грушевського (МАКМГ) складається із: 1) ексекютивного Організаційного комітету (Оргкомітету) у такому складі: голова, співголови, ексекютивні секретарі, 2) з членів загального Комітету. Поточні справи відзначення 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського провадить Оргкомітет у співпраці з членами МАКМГ. Комітет співпрацює з іншими ювілейними комітетами, науковими установами і університетами, бібліотеками і іншими організаціями, що підготовляють відзначення ювілею Михайла Грушевського. Наш Комітет постав з ініціативи Президії УІТ, і матеріали з діяльності МАКМГ будуть друковані на сторінках ж. «Український Історик» і в українській пресі в діаспорі і Україні. Комітет співпрацює з «Організаційним комітетом з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського», що створився 22 листопада 1995 року у Києві на основі Указу Президента України (Указ ч. 1085/95). Віримо, що два ювілейні комітети, як також інші українські установи, гідно відзначать пам'ять найвидатнішого українського історика і першого Президента Української Народньої Республіки.

Склад Організаційного Комітету

Голова:

Любомир Винар — президент Українського Історичного Товариства, президент Міжнародного Товариства ім. Грушевського, лауреат медалі НТШ ім. М. Грушевського.

Співголова:

Михайло Брайчевський, голова Осередку Українського Історичного Товариства в Києві, професор Києво-Могилянської Академії.

Співголова:

Аркадій Жуковський, голова НТШ в Європі, редактор «Енциклопедії Українознавства».

Співголова:

Микола Ковальський, проректор Острозького Вищого Колегіума, голова Осередку Українського Історичного Товариства в Острозі.

Співголова:

Степан Козак, керівник катедри українознавства Варшавського університету, голова НТШ в Польщі.

Співголова:

Олег Романів, голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, ген. секретар Світової Ради НТШ.

Екзекутивний секретар:

Тамара Булат, генеральний секретар Української Вільної Академії у США.

Екзекутивний секретар:

Андрій Григорович, екзекутивний директор Українсько-Канадського Дослідчо-документаційного центру.

Екзекутивний секретар:

Дмитро Зленко, голова Осередку Українського Історичного Товариства в Німеччині, секретар Філософічного Факультету Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Екзекутивний секретар:

Олег Купчинський, науковий секретар НТШ у Львові.

Екзекутивний секретар:

Володимир Мотика, голова Фондації українознавчих студій в Австралії.

Екзекутивний секретар:

Світлана Панькова, завідувача Історико-меморіальним Музеєм М. Грушевського в Києві.

Екзекутивний секретар:

Володимир Ричка, науковий редактор УІЖ, Інститут Історії НАН України.

Екзекутивний секретар:

Олександр Сидоренко, науковий секретар Міжнародного Товариства ім. М. Грушевського, професор, Державний університет в Арканзас.

ПРИВІТИ

Міжнародна Асоціація Україністів, Київ.
Акад. Ярослав Ісаєвич, президент

22 жовтня 1996

Професор Любомир Винар
Президент Українського Історичного Товариства
Голова Міжнародного академічного комітету для вшанування
130-ліття з дня народження Михайла Грушевського

Міжнародна асоціація україністів складає на Ваші руки ширі вітання для організаторів і учасників Наукової конференції до 130-ліття з дня народження великого українського історика і політичного діяча Михайла Грушевського.

Українському Історичному Товариству належить головна заслуга в сформуванні грушевськознавства як наукового напрямку, з Вашої, Пане Президенте, ініціативи було створене Міжнародне Товариство ім. Грушевського, засновано періодичний збірник «Михайло Грушевський: життя і діяльність», а 1996 рік проголошено Міжнародним роком Михайла Грушевського. Українське Історичне Товариство зуміло налагодити співпрацю грушевськознавців України з вченими країн Америки і Західної Європи. Це є складова частина Вашої плідної діяльності у справі інтеграції української науки в краю і за його межами.

Мені приємно поінформувати Вас, що на Третньому міжнародному конгресі україністів, який відбувся у Харкові 26—29 серпня ц. р. було відзначено істотну роль УГТ і його часопису «Український Історик» як у збереженні кращих традицій нашої науки в ті роки, коли в Україні вони переслідувалися, так і в розповсюдженні нині цих традицій в Українській Державі. Власне цьому завданню і служить сьогоднішній форум.

Бажаємо конференції успішної праці, а її учасникам — наукових успіхів і всіляких гараздів.

Від широкого серця

Ярослав ІСАЄВИЧ
Президент Міжнародної асоціації україністів

Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові

*Голові Українського Історичного Товариства,
дійсному членові НТШ
проф. Любомирові Винару*

Дорогий Пане Голово,

Наукове Товариство ім. Шевченка, що відновило свою діяльність в Україні, сердечно вітає Вас з нагоди ювілею шістдесятип'ятиліття. Вчені згуртовані навколо Товариства та особливо історики знають Вас як провідного сучасного українського історика в діяспорі, що зробив особливий внесок у розбудову об'єктивних історичних студій про Україну. Цього досягнуто насамперед на базі сформованих Вами структур Українського Історичного Товариства. Ви стали також засновником і головним редактором «Українського Історика», який є безпрецедентним науково-видавничим феноменом українців в чужинеському світі. В той час, коли інші наукові видання наших земляків в діяспорі протримувалися, як правило, не тривалий час, Ваша творча енергія забезпечує появу цього важливого видання уже протягом четвертого десятиліття.

Надзвичайний Ваш вклад у розвиток грушевськознавства, як нової, сформованої Вами наукової дисципліни, пов'язаної з вивченням та осмисленням світового значення наукової спадщини Михайла Грушевського. Поряд з цим Ви здійснили вагомий внесок у розвиток історичної бібліографії, генерували низку видань, пов'язаних з етнічними проблемами, насамперед проблемами української нації.

Нас пов'язує гармонійна співпраця з УІТ, що є запорукою плідної спільної діяльності на ниві історичної науки во ім'я утвердження підтверженого історичним розвитком права українців до самостійного державного життя. За заслуги в розвитку української історіографії Ви нагороджені найвищою науковою відзнакою НТШ — медалею ім. Михайла Грушевського.

Прийміть, шановний колего, наші найкращі побажання дальшої творчої наснаги, нових наукових злетів, міцного здоров'я та щастя. Хай плодоносить й далі Ваша творча нива для добра нашого народу і самостійної Української Держави.

Олег РОМАНОВ

Голова НТШ у Львові, член-кор. НАН України

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Науковий секретар НТШ

Національна Академія Наук.
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів
Акад. Ярослав Ісаєвич, директор

20 жовтня 1996 р.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України щиро вітає учасників Наукової конференції до 130-ліття з дня народження нашого великого історика і організатора науки Михайла Грушевського. Бажає конференції успішної праці. Впевнені, що вона буде великим внеском в грушевськознавство.

Ми вдячні Українському Історичному Товариству, Міжнародному товариству ім. М. Грушевському, Міжнародному академічному комітетові і керівникові цих інституцій професорові Любомиру Винару за почин у справі проголошення 1996 року Міжнародним роком Михайла Грушевського.

Наш Інститут з гордістю носить ім'я свого засновника, визначного учня Михайла Грушевського академіка Івана Крип'якевича. Прагнемо поруч з Вами працювати над розвитком і популяризацією традицій М. Грушевського і І. Крип'якевича та інших представників історичної наукової школи Грушевського.

Сподіваємося на дальшу плідну співпрацю з Вами в цій ділянці, бажаємо Вам нових великих успіхів у розвитку української науки обабіч океану.

Від Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України:

Ярослав ІСАЄВИЧ, директор,
Василь ГОРИНЬ, заступник директора,
Юрій СЛИВКА, завідувач відділу,
Феодосій СТЕБЛИЙ, завідувач відділу

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

*Високоповажному панові Любомирові Винару,
Президенту Українського Історичного Товариства,
Редактору «Українського Історика»*

Дорогий Пане Докторе!

Від імені професорсько-викладацького та студентського складу відродженої в незалежній українській державі Києво-Могилянської Академії щиро вітаю Вас з нагоди Вашого шістдесятип'ятиліття.

Усе своє життя Ви присвятили історичній науці і як видатний учений, і як не менш видатний організатор. Ваш внесок у грушевськознавство є

справді подиву гідний. Послідовно й наполегливо Ви розпрацьовуєте спадщину цього нашого видатного вченого, громадського і політичного діяча. Власне Ви започаткували наукове грушевськознавство, а також заохотили до цього багатьох дослідників. Зроблене Вами як істориком наближало переміни, які уможливили появу незалежної України в 1991 році. А сьогодні Ваші праці сприяють концептуальному виробленню національної української ідеї, яка так необхідна нашій молодій державі.

Не можна також перебільшити зробленого Вами як редактором і організатором. Назву лише майже тридцятип'ятилітнє редагування «Українського Історика» та й молодшого, але також дуже важливого часопису «Ethnic Forum».

На Ваших працях виховуються молоді покоління, отже, цілі, які Ви собі ставите в житті, досягаються.

Міцного Вам здоров'я, багато життєвих та творчих успіхів зичить уся Києво-Могилянська громада.

З незмінною повагою,
В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ,
Президент Національного університету «Києво-Могилянська академія».
Київ, 24 листопада 1997 року.

Національна Академія Наук України
Інститут Історії України, Київ.
Академік Валерій Смолій, директор;
д-р Володимир Ричка, науковий редактор УІЖ

23 жовтня 1996 р.

*Президенту Українського Історичного Товариства
Редактору «Українського Історика»
Вельмишановному Пану професору Любомиру Винару та
Учасникам Міжнародної Наукової Конференції «Михайло Грушевський —
історик, суспільно-політичний діяч, державотворець»*

Шановні колеги! Дорогі друзі!

Нам випало велике щастя жити у часи, коли українці в усіх частинах світу відсвятковують 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського, найвизначнішого нашого історика й натхненного будівничого нації. Переконані, що ювілейні святкування на рідних землях і в діаспорі сприятимуть кращому розумінню й осягненню наукової спадщини Великого Українця, подальшій розбудові грушевськознавства. Отож від імені Інституту історії України НАН України та «Українського історичного журналу» щирозадушено вітаємо учасників Конференції. Зичимо плідної роботи. Нехай той нау-

ково-дослідний і видавничий підйом, в якому спливає Ваша робота, перетвориться у постійну нашу поставу до потреб грушевськознавства і його подальшого розвитку.

*Директор Інституту історії України НАН України
академік НАН України Валерій СМОЛІЙ
Науковий редактор «Українського історичного журналу»
Володимир РИЧКА*

Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Києві

Ювілейний привіт

Вельмишановний пане Любомире!

Ваш вагомий внесок у розвиток української історичної науки загально-відомий. Вона завдячує Вам не лише ґрунтовними розвідками, що вражають тематичним розмаїттям, але й напрочуд плідною працею на організаційно-видавничій ниві. Засновані Вами Українське Історичне Товариство та журнал «Український Історик» відіграли винятково важливу роль у збереженні та обороні кращих традицій української національної історіографії та сприяли її подальшому розвитку.

Саме Ви, пане професоре, постали біля витоків нової дисципліни — грушевськознавства, визначивши її предмет і завдання, всебічно відтворюючи і висвітлюючи життя, діяльність і творчу спадщину Великого Українця. Завдяки Вашій багаторічній напруженій праці стало можливим повернення М. Грушевського в Україну з небуття. Привертаючи увагу до створеної ним історіографічної схеми, яка є невід'ємною частиною української національної ідеї, Ваша діяльність сприяла усвідомленню широким загалом історичної виправданості визвольних змагань за незалежну та соборну Україну.

Київський осередок УІТ ім. М. Грушевського бажає Вам в день Ваших народин міцного здоров'я, творчого натхнення, всіляких гараздів.

Многая літа Вам, пане Любомире!

*Голова Київського осередку УІТ ім. М. Грушевського
Михайло БРАЙЧЕВСЬКИЙ, доктор іст. наук.*

Заступник голови осередку

Ігор ГИРИЧ, канд. іст. наук

Секретар осередку Людмила САКАДА

2 січня 1997 р.

HRUSHEVS'KYI STUDIES: ORIGINS AND HISTORICAL DEVELOPMENT

Summary

This new study by the historian Lubomyr Wynar is devoted to the analysis of the Hrushevs'kyi studies: their disciplinary structures, research methodologies, archival and bibliographical resources and intellectual and organizational principles.

Since 1966, which marked the 100th anniversary of Mykhailo Hrushevs'kyi's birth, Professor Lubomyr Wynar has been vigorously promoting and developing Hrushevs'kyi studies (*Hrushevs'koznavstvo*) and is now justifiably recognized, both in Ukraine and elsewhere, as their founder.

Mykhailo Hrushevs'kyi (1836—1934), the foremost Ukrainian historian and the leading promoter of the Ukrainian national and cultural revival in the first half of the 20th century, was also the main force behind the birth of the first Ukrainian democracy in 1917—1918 — the Ukrainian National Republic. A historian, scholar, encyclopedist and history-maker, he proved a unique phenomenon in Ukrainian and world history. This rightly led to the rise of a new discipline, Hrushevs'kyi studies, which focuses on the life, deeds and legacy of Mykhailo Hrushevs'kyi. In this respect this discipline may be compared to Shevchenko, Franko, Shakespeare, Lincoln and other disciplines devoted to the life and work of notable historical figures who contributed to the enrichment of world civilization and thus greatly influenced the history of their respective nations and the world at large.

The present study, based not only on archival and secondary materials but also on the author's own extensive published works, is divided into the following parts: 1) «Introduction;» 2) «Development of Hrushevs'kyi Studies: A Brief Overview;» 3) «Research Methodology and Disciplinary Structure in Hrushevs'kyi Studies;» 4) «Mykhailo Hrushevs'kyi Lifework;» 5) «Bibliographical Resources;» 6) «Resource Foundations of Hrushevs'kyi Studies;» 7) «The Organizational-Scholarly Structure of Hrushevs'kyi Studies;» 8) «Some Concluding Thoughts on the Task at Hand;» and, 9) «Summary» in English. A select bibliography and an index of proper names are included.

The present collection also includes Prof. Wynar's reflective account «In Service of Hrushevs'kyi Studies», a chapter «Founder of Hrushevs'kyi Studies» with two articles by Mykola Koval'skyi «Contributions of Prof. Lubomyr Wynar to the Problem of Scientific School of History» and Ihor Hyrych «Professor Wynar and Present Hrushevs'kyi Studies». A separate chapter comprises of a selective bibliography by Svitlana Cholhan «Lubomyr Wynar's Hrushevs'kyi Studies». A «Bibliographical Guide» is followed by a chapter containing brief articles and various documents relating to Hrushevs'kyi Studies, and a summary of Lubomyr Wynar's scholarly activities. Name and illustration indexes conclude this publication.

Alexander Sydorenko
Arkansas State University

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Андрієвський Дмитро 82
 Андрусяк Микола 19, 24, 74, 141
 Антонович А. 141
 Антонович Володимир Б. 79, 88, 90,
 115–116, 120, 122; 123–124, 137, 147,
 157
 Антонович Марко Д. 23, 33, 69, 74, 62,
 82, 86, 89, 96, 126, 137, 141, 152, 164,
 173, 193, 198–199
 Багалій Дмитро 19, 72, 115
 Балиха Д. 19, 49, 129
 Бандера Степан 82
 Баран Олександр 8, 104, 164, 199
 Барвінський Олександр 116
 Бачинський Леонід 83
 Белей Іван 184
 Бестужев-Рюмін К. 113
 Биковський Лев Ю. 24, 86, 128, 143,
 162, 164–166
 Бідл Ярослав 20, 50
 Білецький О. 67
 Білиловський Кесар 184
 Білокін Сергій 21, 25–26, 55, 164, 189
 Блок М. 33
 Бодурович Богдан 24, 28
 Бойко Іван 162
 Бойко О. 113
 Бойко-Блохин Юрій 23, 89
 Боршак Лько 23, 59
 Боряк Геннадій В. 61–62, 68
 Браїчевський Михайло Ю. 8, 10, 25,
 92, 97, 104, 106, 126, 147, 199, 202
 Брюховецький В'ячеслав 92, 200, 207
 Буае Поль 13
 Будзинський Олег 65, 187–188
 Булат Тамара 96, 104, 106, 165, 200, 203
 Булат Тарас 187
 Бурлака Галина 25, 41, 65, 108–109,
 126, 138, 147, 181, 183, 185
 Бутич Іван 25
 Бучинський Богдан 116
 Вайнот Е. 29
 Василенко Микола П. 26, 56, 72, 185
 Вачинський Леонід 83
 Верба І. 25
 Вернадський І. 26
 Вернадський Юрій 28
 Верстюк Владислав Ф. 22, 43, 165, 189
 Винар Богдан 82
 Винар Іван 77
 Винар Любомир Р. 7–12, 15–17, 19–20,
 23–24, 27–32, 34, 37, 41, 44, 48, 50–52,
 54, 56–61, 64, 69, 73–75, 84, 86, 90–91,
 93–94, 96–97, 99; 102–103, 111–112,
 114–151, 153, 155–157, 161, 164–177,
 180–183, 186–190, 193, 196, 198, 199–209
 Винниченко Володимир 59–60
 Витанович Лля 23, 86, 89, 126
 Вишневецький Дмитро 99, 143
 Вінтоняк О. 83
 Владимирський-Буданов М. 113
 Володимир Великий 16
 Ворсінов Г. 67–68, 195
 Вояковський Николай о. 78
 Гайда Любомир 200
 Гасилов В. 113
 Герасимчук Василь 116
 Гермайзе Осип 116
 Гирич Віра 105
 Гирич Ігор 9–10, 13, 17, 25–26, 51, 56–
 57, 61, 68, 86, 92, 94, 100, 104–105,
 108–109, 119, 141, 153, 157–166, 174,
 185, 188–189, 195, 200, 208
 Гнатюк Володимир 15
 Гончар Олесь 95, 168
 Горак Стефан 24, 28
 Гордієв Ігор 200
 Горинь Василь 200, 206
 Горняткевич Т. о. 59
 Грабовецький В. 22, 166
 Грабович Г. 61
 Грановський Б. В. 50, 53
 Григорович Андрій 51, 203
 Грицак Ярослав 25, 27, 34, 55, 62, 101–
 102, 121, 145, 147, 200
 Грушевська Ганна 47, 57
 Грушевська Катерина М. 47, 57, 98, 196
 Грушевська Марія С. 47, 57, 78, 98,
 184, 196
 Грушевський Михайло С. 7–204
 Грушевський Олександр 47, 57, 98,
 117, 196
 Грушевський Сергій Ф. 196
 Грушкевич Теофіл 184
 Гумецька Ася 200
 Гунчак Тарас 59, 193, 200
 Гутнова Євгенія В. 113
 Герич Юрій 125, 148
 Герус Олег 59, 200
 Грабович Джордж 33
 Данилевич В. І. 117
 Дашкевич Ярослав Р. 8, 21, 25, 27, 55,
 61–62, 64, 84, 92–93, 97, 101–102, 104,
 106, 108, 145, 147, 200
 Демиденко А. П. 27
 Джиджора Іван 116, 184
 Дзира Ярослав 25, 55, 92, 96, 98, 103,
 108, 126, 166, 189–190, 197
 Дзюба О. 51
 Дзюба Іван 25, 64, 92–93, 95, 106–107
 Добровольський Леонід 19
 Добрянський М. Д. 166
 Доманицький Василь 184
 Доманицький М. 58
 Домбровський Олександр 8, 23, 28, 69,
 74, 86, 89, 94, 96, 104, 126, 128, 138,
 141, 143–144, 166–167, 174, 198, 200
 Донцов Дмитро 82, 120
 Дорошенко Володимир В. 19, 24, 49,
 78, 129
 Дорошенко Дмитро І. 19–20, 42, 50,
 74, 79–80, 120–122, 128, 138, 146, 161

- Драгоманов М. 90
 Дубровіна Л. 200
 Дубровський Василь 86
 Єремів Михайло 78, 126
 Єфремов Сергій 26, 40–41, 56, 58, 65, 183–185
 Ждан Михайло 23, 86, 89, 126
 Жила Володимир 137, 167, 175
 Жуковський Аркадій 10, 13, 24, 63, 82, 91, 94, 104, 138, 167, 200, 202
 Жулинський Микола Г. 25, 61, 65, 108–109, 183
 Заруба Віктор 25, 92, 94
 Зашкільняк Леонід 25–26
 Злепко Дмитро 104, 200, 203
 Злупко Тарас С. 168
 Іванишев М. 113
 Іконников В. 113
 Ільницький М. 138
 Ісаєвич Ярослав Д. 8, 25, 53, 62, 92–93, 104, 128, 164, 168, 198, 200, 204, 206
 Ісаїв Всеволод 200
 Калакура Ярослав 86, 105
 Каменецький Ігор 23, 29, 59, 86, 126, 200
 Кандиба Олександр (Олесь О.) 58, 183–185
 Капустянський Микола 78
 Кедрин Іван 24, 137, 168
 Кедровський Володимир 24, 78
 Кіржаєв С. М. 18, 24, 24–26, 44, 46, 58, 162–163
 Кирилюк Євген 162
 Клименко Пилип 117
 Климкевич Роман 86, 89
 Клід Богдан 24, 29
 Книш Юрій 200
 Кобілянська Ольга 183–184
 Ковальський Микола 8–9, 13, 61, 97, 104, 112, 168, 200, 202, 209
 Когут Зенон 200
 Козак Степан 92, 94, 104, 200, 203
 Комська А. М. 53
 Кониський Олександр 183–185
 Кононенко Петро 200
 Копиленко О. Л. 25
 Кордуба Мирон 19, 50, 116, 122, 128
 Коренець Денис 116
 Костюк Григорій 24
 Коць М. П. 84
 Кошель М. 55
 Кравчук Леонід М. 71, 99
 Кривецький Іван 116, 122–123
 Крикун М. 62
 Крип'якевич Іван П. 19–20, 54, 57, 62–63, 116, 122–123, 128, 151, 181, 200, 206
 Кричевська Євгенія 57
 Крупницький Борис 24, 74, 79–80, 83, 120
 Крушельницька Ляріса 201
 Кубійович Володимир 7, 63, 79–80, 83, 109
 Кузів Василь 162
 Кузяля Зенон 116
 Кузьомко М. 51
 Куліш П. 90
 Кульчицький Олександр 79
 Купчинський Олег 25, 27, 64, 92, 95, 138, 148, 152, 154, 157, 168, 199, 201, 203, 205
 Курас Іван 27, 104, 106, 168
 Курінний Петро 79
 Кучеренко Микола 65, 187–188
 Кучма Леонід Д. 27, 71, 104, 106
 Лабунька Мирослав 201
 Ланге К. 113
 Лев Василь 162
 Левицький Іван І. 19, 48–49, 128–129
 Левченко Валерій 65, 188
 Ленчик Василь 24
 Леонтович Ф. 113
 Лиман Л. 39
 Липинський Вячеслав 20, 33, 56, 60, 74, 80, 105, 119–120, 122–123, 153, 185
 Липовецький М. 168
 Лобач-Жученко Михайло 184
 Лобковіч Н. 29
 Логвин Григорій 25, 92, 96
 Любченко П. 19
 Мазєпа Іван 16, 125
 Мазурок Олег 201
 Маковей Осип 184
 Максименко П. 113
 Малик Я. Й. 25
 Малишевський О. 113
 Мандебура Тамара 169
 Маркович Дмитро 184
 Маркус Василь 82, 201
 Мартос Борис 24, 78, 85, 126
 Марченко Сергій 169, 190
 Масарик Т. 124
 Мацьків Володимир 201
 Мацьків Теодор 23, 86, 89, 126, 141, 169
 Мельник Андрій 82
 Мельник М. 30
 Микитович Роман 201
 Михальченко С. І. 113, 118
 Мищик Юрій 61, 92, 97, 201
 Мишанич Олекса 26, 67
 Мірчук Іван 79–80
 Міяковський Володимир 78, 89
 Млиновецький Р. 120
 Могила Петро 125
 Мотика В. 104, 201, 203
 Мстислав (Святійший Патріарх) 99
 Музичук О. 25
 Муравієв 57
 Назаренко Василь 96
 Назарів Олекса 184
 Неврлий Микола 169, 174
 Нечуй-Левицький Іван 183–185
 Нойбавер Г. 29
 Оглоблин Олександр П. (Мезько Олесь) 8, 21, 23–24, 28, 30, 42, 50, 69, 72–76, 78–81, 83–86, 89, 91, 93, 95–97, 100, 102, 105, 107, 120, 126, 158, 161, 166–167, 169–171, 173, 180, 196, 198
 Одарченко Петро 24
 Озерський О. 162
 Омельченко Василь 89, 96, 98, 170, 197, 201
 Онацький Євген 24, 58, 78, 82
 Онищенко О. 148

- Остапович М. 162
 Павлишин Марко 201
 Падох Ярослав 30, 201
 Пазуняк Наталя 13, 96, 99, 138
 Паньківський Кость 184
 Панькова Світлана 25, 65, 101, 104–105, 108, 170, 186–189, 201, 203
 Пастернак Ярослав 69, 79, 86
 Пеленський Ярослав 23
 Петровський М. 72
 Пиріг Руслан Я. 17, 22, 25–26, 43, 63, 71–73, 130, 165, 170, 189
 Піскун Валентина М. 101, 170
 Плав'юк Микола 99
 Полівка Іржі 183–184
 Полонська-Василенко Наталія Д. 23–24, 50, 69, 74, 78–80, 86, 89, 151, 170
 Поппе Анджей 109
 Потульніцький В. 63
 Починок Т. 89
 Приймак Томас М. 28–29, 50, 134, 137–138, 143, 163, 174
 Пристайко Володимир 25–26, 58–59, 106, 108, 154
 Присяжний М. 170
 Прицак Омелян 22–24, 26, 33, 61, 73–75, 91, 120, 170
 Пулюй Іван 184
 Пшеничний Євген 25, 90, 92, 95, 97, 99, 143, 171
 Раковський Ярема 59
 Решодько Леонід В. 25, 27, 61, 65, 104, 106, 168, 201
 Ричка Володимир М. 201, 203, 207–208
 Річицький А. 19
 Романів Олег 64, 92–94, 104, 168, 179, 199, 201–203, 205
 Рудницький Леонід 201
 Рудницький Степан 116
 Рудченко (Мирний) Панас 184
 Савицька Теодозія 78
 Сакада Людмила Д. 10, 23, 86, 141, 171–172, 202, 208
 Самійленко І. М. 99, 138
 Сарбей В. Г. 21
 Сварник Галина 25, 55, 57
 Світуха М. 138
 Сергічук Володимир 25, 92, 100, 104–105, 126, 138, 172, 189
 Сидоренко Олександр 13, 24, 29, 50, 104–105, 141, 175, 201, 203, 209
 Сисин Франк 29, 61, 109, 201
 Ситник Олександр 97, 143–144, 172
 Сімсон Дж. 28
 Січинський Мирослав 151
 Скопенко В. 105
 Скоропадський Павло 26, 77, 81, 125, 157
 Скорупська Марта 109
 Слабченко Михайло І. 72
 Сливка Юрій 200, 206
 Смолій В. А. 25, 63, 201–202, 207–208
 Сокл Василь 141, 172
 Соловійов С. 113
 Сохань Павло С. 18, 24–26, 44–46, 56, 59, 61, 92–93, 104, 108, 162–163, 189, 195, 201
 Срібний Ф. 116
 Стахів Матвій 22, 24, 28, 141, 143
 Стеблій Феодосій 92, 200, 206
 Стерчо Петро 24, 30, 82
 Штенкова Тамара 172
 Стрельський В. І. 54
 Стрельський Геннадій 172
 Струк Іван 172
 Студинський Кирило 57
 Ступак Л. Ю. 53
 Тарнавецький М. 104, 201
 Твардовський Декан 184
 Терлецький Остап 116
 Тесля Іван 164
 Тищенко Юрій 24, 73
 Ткаченко М. 117
 Тодійчук О. В. 62
 Толочко Петро П. 61, 92
 Томашівський Степан 15, 20, 57, 74, 116, 122–123
 Томсон Джеймс В. 30
 Трубайчук Анатолій 172
 Тютюк Е. 164
 Ульяновський Василь І. 18, 24–25, 44, 46, 51, 162–163
 Фариняк Е. 89
 Феденко Панас 24
 Федорова Лариса 65
 Фізер Іван 24, 96, 98, 197
 Франко Іван 15, 19, 83, 131, 151, 183–185, 199
 Хайтун С. 113
 Химич Микола 173
 Хмельницький Богдан 16, 122–123
 Хмурович Остап 173
 Цівірко Микола 173
 Цюцюра Богдан Т. 201
 Черкаський Т. 50
 Чолган Світлана 9, 13, 87, 127, 173, 209
 Чубатий Микола 24, 28, 78, 116, 126
 Шалата Михайло 143
 Шаповал Юрій 25–26, 58–59, 106, 108, 138, 154, 189
 Шацька Альбіна О. 25, 41, 65, 109, 183
 Швидько Ганна 92, 97
 Шевельов Юрій 95
 Шевченко Тарас 16, 199
 Шевченко Федір П. 20, 27, 61, 92, 163
 Шпорлюк Роман 70, 193, 201
 Штайнер Г. 113
 Штогрин Дмитро 50, 94, 96, 128, 166, 173, 175, 201
 Шульгин Олександр 24, 42–43, 79–80
 Шумельда Яків 129, 134, 137, 143, 173
 Шербак Юрій 104, 106, 148, 158, 193–194
 Шербаківський Данило М. 58
 Щербина В. 116
 Юзик П. 30
 Яворський Матвій 19
 Яворницький Д. 72
 Яковенко Н. 33, 121
 Яковлев С. О. 54
 Янг Мільтон Р. 174

Янішевський Василь 201
 Ярослав Мудрий 16, 125, 154
 Ярошевський К. 113
 Ясінський Богдан 201
 Ясь Олексій 141, 173
 Яцик П. 30

Ash Lee 175
 Babinski Grzegorz 173
 Barzun Jacques 32, 54
 Bender V. 146
 Borland Carol 174–175
 Cattel Jacques 175
 Certau Michael de 32
 Frederiksen O. J. 163
 Harter S. 32
 Hnytan Konstantin 60

Holsti Ole 33
 Horak Stephen M. 163
 Jonson Robert L. 174
 Kosyk W. 144
 Lekan Oguntoyinbo 174
 Lesniak James G. 175
 Locher Frances Carol 175
 Luckyj George 141
 Metzger Linda 175
 Morton White 32
 Packer V. A. 145
 Pernal A. B. 134, 144, 146–147, 151–152, 158
 Rudnytsky L. 161
 Shafer Robert Jones 32, 54
 Struk D. 173
 Zyla W. 144, 175

ІЛЮСТРАТИВНИЙ ПОКАЖЧИК

- С. 6. М. Грушевський (фото).
 С. 11. Л. Винар біля могили Грушевського у Києві на Байковому кладовищі (фото 1966 р.).
 С. 14. М. Грушевський (фото).
 С. 36. Таблиця ч. 2. Структура дисципліни грушевськознавства.
 С. 38. Таблиця ч. 3. Модель історичних дослідів.
 С. 38. Таблиця ч. 4. Модель-структура допоміжних історичних наук.
 С. 44. Таблиця ч. 5. Схема діяльності Михайла Грушевського.
 С. 46. Таблиця ч. 6. Структура історичних установ, що працювали під головуванням акад. М. С. Грушевського.
 С. 49. Статистична таблиця.
 С. 135. Титульна сторінка книги Л. Винара «М. Грушевський і НТШ. 1892–1930».
 С. 136. Титульна сторінка книги Л. Винара «Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 рр.».
 С. 139. Титульна сторінка бібліографічного покажчика Л. Винара «М. Hrushevs'kyj: Bibliographische Quelle. 1866–1934» .
 С. 140. Титульна сторінка бібліографічного покажчика Л. Винара «Mykhailo Hrushev-s'kyi. 1866–1934» .
 С. 142. Титульна сторінка журналу «Український Історик» (1991–1992 рр.), зредагованого Л. Винаром, присвяченого 125-річчю з дня народження М. Грушевського.
 С. 149. Титульна сторінка зредагованої Л. Винаром книги М. Грушевського «На порозі Нової України».
 С. 150. Титульна сторінка книги Л. Винара «M. Hrushevsky. Ukrainian-Russian Con-frontation in Historiography».
 С. 155. Титульна сторінка праці Л. Винара «Михайло Грушевський в українській і світовій історії» (1993 р.).
 С. 156. Титульна сторінка книжки Л. Винара «М. Грушевський: Історик і будівничий нації», видана Фондацією Ольжича у 1996 р.
 С. 180. Диплом лауреата медалі Михайла Грушевського, присуджений Л. Винару у 1994 р.
 С. 184. Статистична таблиця.
 С. 187. Біля будинку Грушевських у Києві, вул. Паньківська, 9. Т. Булат, С. Панькова, Л. Винар, М. Кучеренко, О. Будзинський (фото).
 С. 188. Л. Винар серед співробітників майбутнього музею М. Грушевського (у приміщенні музею Історії Києва у фондах майбутнього музею). Зліва направо: І. Гирич, О. Будзинський, Л. Винар, С. Панькова, В. Левченко, М. Кучеренко (фото).
 С. 188. У музеї Михайла Грушевського. І. Гирич, С. Панькова, Л. Винар (фото).

ЗМІСТ

<i>Аркадій Жуковський</i> . Вступне слово	7
Від автора	12
Розділ I	
ВСТУП ДО НАУКИ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА	15
Вступ	15
Розвиток грушевськознавства: короткий огляд	17
Метода дослідів і дисциплінарна структура грушевськознавства	31
Інші ділянки творчості М. Грушевського	39
Діяльність Михайла Грушевського	42
Бібліографічні джерела грушевськознавства	47
Джерелознавча основа грушевськознавства	53
Організаційно-наукова структура грушевськознавства	60
Думки про наші завдання	66
Post scriptum	72
Розділ II	
НА СЛУЖБІ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА	
(Спогади і коментарі)	76
Моя перша «зустріч» з Михайлом Грушевським	77
Мої студії і далі зацікавлення М. Грушевським	79
«Український Історик», УІТ і початок грушевськознавства	84
Розвиток грушевськознавства	87
Переломові роки: 1990—1996	90
Від львівської (1991) до київської конференції (1996) про М. Грушевського	94
Діяльність Міжнародного Академічного Комітету і Ювілей Михайла Грушевського в 1996 році	103
Роки 1997—1998	108
Підсумки	110
Розділ III	
ОСНОВНИК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА	112
<i>Микола Ковальський</i> . Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «наукова історична школа»	112
<i>Гор Гирич</i> . Професор Любомир Винар і сучасне грушевськознавство	119
Розділ IV	
БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	127
<i>Світлана Чолган</i> . Грушевськіяна Любомира Винара	127
Бібліографічний довідник	134
I. Праці Любомира Винара про М. Грушевського	134
1. Бібліографія бібліографій грушевськіяни	134
2. Книжки і редактовані книжкові та серійні видання	137
3. Статті, документи, замітки	144
4. Рецензії на видання про М. Грушевського	162

II. Праці про Любомира Винара	164
Додатки: Список серійних та періодичних видань, в яких друкувались праці Л. Винара про М. Грушевського і грушевськознавство та праці про нього	176
Редакторська діяльність Любомира Винара	177
Розділ V	
ДОДАТКИ	179
Слово про Михайла Грушевського	179
Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова	181
<i>Світлана Панькова.</i> Презентація книги Любомира Винара «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації» у Києві	186
Документація	191
Звернення УІТ з приводу 130-ліття народження М. Грушевського. . . .	191
Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130-й річниці від дня народження М. Грушевського	192
Резолюція Міжнародної наукової конференції у Києві, присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського	194
Резолюція Ювілейної наукової конференції в Америці, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського	195
Проголошення 1984 р. роком М. Грушевського.	
Звернення УІТ	197
Резолюції III Секції I Конгресу МАУ (1990 р.)	198
Міжнародний академічний комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1866—1996)	199
Привіти	204
Міжнародна Асоціація Україністів	204
Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові	205
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України	206
Національний університет «Києво-Могилянська Академія»	206
Інститут Історії України НАН України	207
Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Києві	208
Hrushevs'kyi Studies: Origins and Historical Development by Alexander Sydorenko	209
Іменний покажчик	210
Ілюстративний покажчик	213

Наукове видання

ВИНАР ЛЮБОМИР

Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток

Серія: Грушевська, том 5

Редактор *І. Гирич*

Коректор *Т. Северина*

Підписано до друку 22.09.98. Формат 70×100¹/16.
Папір фінський. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 17,41. Обл.-вид. арк. 15,4.
Наклад 500 прим. Зам. **38**

Видавництво імені Олени Теліги.
Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95.
252010, Київ-10, вул. Січневого повстання, 6.

